

УІЛЛІАМ ШЕКСПІР.

"ANTONII"

АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА

ПЕРЕКЛАД

П. А. КУЛІША.

Виданий з передмовою і поясненнями

Др. Ів. Франка.

У ЛЬВОВІ 1901.

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Беднарського.

PR

2795

S⁷⁶² A⁵⁵

1901

П е р е д м о в а.

І. Героїня драми. Англіїський критик Артур Саймонс кінчить свою розвідку про Шекспірову драму ось якими словами: „По моїй думці „Анτωνій і Клеопатра“, се найчудовнійша з Шекспірових драм, а то головню тим, що Клеопатра найчудовнійша з Шекспірових жінок; і не тільки з Шекспірових, але може загалом найчудовнійша жінка.“*) Не потребуємо вповні згоджувати ся з сьм узагальненем, але зрозуміти його можемо легко. Коли в иньших своїх великих трагедиях Шекспір малював поперед усього душу мужчини (Отелльо, Лір, Гамлет, Брутус, Макбет і т. п.), тут на першім плані стоїть жінка. Та й яка жінка! Шекспір і перед тим малював жінок, але всі ті малюнки, хоч довершені рукою незрівняного майстра, були обмежені, немов профілі, показували нам якусь одну пристрасть, одну прикмету жіночого характеру в різних ситуаціях, показували жінок одноцільних у доброму чи злому, жінок, так сказати, бачених і обсервованих оком мужчини, з боку. В Клеопатрі дав нам Шекспір малюнок

*) Brandes, William Shakespeare, 668.

жінки з безмірно скопійкованою психікою, показав її в найбільшійших моментах, навіть у найінтимніших, у повнім психологічнім негліже. Притім Клеопатра не молода, наївна дівчина як Джулієта, що безоглядно віддає ся одному своєму чуттю, не ангельська, строга певниість як Корделія, не фурія в жіночій подобі як Леді Макбет, не безсердечна злочиниця як Гонеріль, не гіпокритка як Гамлетова мати, не вірна і притім героїська жона, як Порція, ані не чула та лагідна як Дездемона. В ній змішані всі елементи жіночої вдачі в дивну, оригінальну цілість. Легкомисна і малодушна або й зовсім глупа в ділах, до яких треба мужчини, вона виявляє безмірне душевне багатство, різноманітність і по просту геніяльність у ділах чисто жіночих, навіть у тій спеціальній „жіночій логіці“, що в очах мужчини являєть ся повною нелогічністю, а для жінки така натуральна, як намісто зложене в блискучих перлинах насіяних на конічну нитку. Щоб змалювати таку жінку у весь ріст і не винасти ніде з ролі, не понасти в пересаду, в карикатуру, змалювати її правдиво, а при тім з любовю, без песимізму, здобути і вдержати для неї нашу симпатію і навіть подив, не замазуючи при тім її ніби і її повної неморальности, на се треба було незвичайної геніяльности, се могло вдатися тільки одному Шекспірови, тай йому тільки раз, у вчепково щасливій хвилі.

Можна би сказати, що Шекспір знайшов сей характер і все потрібне для його характеристики вже готове у Пліутарха. Та се зовсім не так. Досить буде прочитати ноти додані мною до тексту драми, щоб перекозати ся, що власне для характеристики Клеопатри Шекспір узяв із Пліутарха далеко менше, ніж для характеристики нинь-

ших осіб, а те що взяв, переробив у душі зовсім відмінним від того, яким надихане Плотархове оповідань. Шекспірова Клеопатра зовсім не та бездушна кокетка і куртізана, якою зробив її Плотарх; Шекспірове представлення додало їй грації, ніжності, благородства і щирости, та при тім витинувало і психологічно поглибило її хиткість, мотивуючи її не низькими, підлими забаганками, не бажанєм зради, а жіночою слабкістю, тим, що сама вона в найтрагічнішій хвилі свого життя, над теплим ще трупом Антонія характеризує чудово простими і сильними словами:

Не більше я як жінчина, і правлять

Такі дрібні, мізерні страсти мною,

Як і дівчам тим, що корови доїть

І робить послідує діло в хаті.

Та Шекспір не вдоволпив ся в драмі змалюванєм сеї незрівняної з артистичного погляду фігури. Він змалював її на широкому тлі боротьби двох світів: римського заходу з погреченням сходом, на тлі величезної історичної катастрофи, упадку римського республіканства і першого триумфу цезаризму.

Правда, римська республіканська форма згинула вже перед початком драми, разом зо смертю Кассія і Брута; в драмі не чуємо ажі разу навіть слова „республіка“. Але відгуки республіканського духа живуть іще в таких фігурах, як Енобарб, як Секст Помпей, як Ерос і Скар — цезаризм потоплює, півечить, деморалізує їх. Роскішний, розпущений і збагачений орієнт розточує ту римську силу, римську чесноту і характерність. Клеопатра против власної волі, фатальним способом доводить до погибелі Антонія і являє ся наймогутнішою союзницею свого ворога Октавія Цезаря — в тім лежить глибокий трагізм її появи

і її любови, чудово відчутий і змальований Шекспіром. Вона, „гадючка з над старого Нілю“, невинна тому, що її нестощі являють ся отруйними вкушеннями для Римлянина. Вона поступає так, як велить їй вроджена вдача. А що вона при тім не безхарактерна, не труслива, не підла, се показує її кінець, показує четвертий і пятий акт драми.

II. Будова драми. Відповідно до сеї центральної постаті змальовано й пильні і збудовано цілу драму; для відповідного відгивення Клеопатри поробив Шекспір більше або менше значні зміни в тім фактичнім матеріалі, який знайшов у Плутарха. Військові подвиги Антонія (війна в Арменії і Партії) пропущено, а висунуто на перший план його відносини до трьох жінок — Фульвії, Октавії і Клеопатри. Характер Антонія змальований сильно, в великім стилі, але все таки менше героїчно, ніж у Плутарха. Є щось перівне, непостійне в його характері — пориви героїзму і благородства чергують ся з хвилями занепаду та нерозуму; його поводжене в часі битви під Акциум, се верх нерозуму і безтямности. Тільки унадок розбуджує в нім героя, тай тут він тіснозорий і легкодушний, доходить до наївности визнаючи Цезаря на поєдинок, як дитина тишить ся першою дрібною побідою, а потім відразу падає духом. Супроти Клеопатри він чує себе безсильним, але разом з тим, звичаєм слабохарактерних людей, від любовної ніжности швидко перескакує до неоправданих підозрінь, докорів, навіть до грубостей, навіть до того, що піднімає руку на неї.

Коли Антоній — Римлянин уже до половини надгризений впливами того морального унадку, що розвалив римську республіку, то його боевий товариш Епобарб являєть ся немов уособленням усіх кращих прикмет Римлянина старої дати. Хо-

робрий рубака, щирий, правдомовний і гордий на свої заслуги та на свою внутрішню вартість, він при тім не позбавлений ніжнього чуття, любить забавити ся і вміє в противнику пошанувати мужність та отвертість. Але вплив орієнту підточує й сю, бачилось би, свіжуву натуру. Його етичні принципи, що були в ньому не вирозумувані, але неначе другою натурою, захитали ся. Від критики поступування свого імператора він звільна доходить до невдоволення, до жалю на його помилки, до обурення і врешті до явної зради. Але тут настає оборот: чесна натура бере перевагу і він, одноцільна душа, не може стерпіти внутрішнього розладу і гине від него — не самовбійством, а просто, здаєть ся — розривом серця. Енобарб, се друга чудова креація Шекспірова в отсій драмі. Для фігури Антонія Плотарх дав йому аж за багато матеріялу, так що Шекспір проявив своє майстерство хіба в доборі і перетопленю фактів. Для фігури Енобарба Плотарх крім кількох згадок не дав нічого істинно, — се вповні ддя Шекспірової Музи, і можна сказати — улюблене ддя.

Інші особи драми — другорядні, епізодичні, хоч звісно, всі вони виявляють руку великого майстра. Варто тут особливо підкреслити зміни, які поробив Шекспір у фігурі Октавії, що у Плотарха являєть ся коли не кращою від Клеопатри, то в усякім разі молодшою, вірною Антонієви до крайньої крайности, притім розумною, діяльною на його користь, одним словом, ідеальною жінкою з римського погляду, так що Клеопатра аж до катастрофи коло Акціум не перестає бояти ся її супірництва в серці Антонія. Шекспір дуже сильно вменшив її роль, промовчав, що вона мала з Антонієм двоє дітей, промовчав доконане її старанєм друге помрєнє Антонія

з Октавієм у Таренті, її пізнійшу подорож на схід, зневагу припинену її Антонієм у Римі, де її Антонієві слуги викинули з Антонієвого дому, і зробив із неї малозначну фігуру, над якою кепкує Антонійв післанець Алексас перед Клеопатрою.

Характеристика Октавія Цезаря, малого чоловіка з хитрим умом і холодним темпераментом, що завдяки своїй обережності і дипломатичній проворності загарбує остаточно спадок по таких велетнях, як Юлій Цезарь і Антоній, зазначена була вже в драмі „Юлій Цезарь“ і тут проведена далі консеквентно. Його поступування рівне, умірковане, обережне, без екстраваганцій, та без іскри геніяльності. Одинока жива струна, яка в нашій драмі зазвеніла в його серці — любов до сестри Октавії, і та з часом перековується на політичну монету. Як правдивий політик він усюди шукає тільки користи, важить шанси, визискує обставини, не зупиняючи ся ні спорідненем ні жадними иншими чуттями. Що найбільше по докозаний катастрофі він рад би як найбільшу часть вини зкинути з себе — на того, що потерпів і погіб.

Маленька, але майстерно оброблена в драмі роль Лепіда, того, як сказано в „Юлію Цезарі“, „осла обтяженого королівським скарбом“; Шекспір не вважав навіть потрібним показувати нам, як із того добродушного осла знято скарби, а його самого нагнано гризти осет.

Жадна цинша Шекспірова, тай загалом жадна цинша драха не обіймає такого широкого терену, як „Антоній і Клеопатра“. Рим, Місепун, Александрія, Атепи, Сирія — ціла східна половина Середземного моря і сумежних з ним країв, отсе сцена сеї кольосальної драми. Відповідно до сего її будова її вишла не така одноцільна і щільно

споем, як у інших трагедиях, де дія розвивається в рамках одної сім'ї, одного краю, як ось у „Отеллю“, „Гамлеті“, „Макбеті“ або „Лірі“. Се й природно. Не фамільна катастрофа, а катастрофа цілого світа, цілого державного устрою, цілої цивілізації була темою сеї драми. Робити Шекспірови закид із такої будови, значить не розуміти його інтенцій. Радше дивуватись треба, як він здужав у таких, будь що будь обмежених рамках розвернути перед нами таку величезну і багату змістом та посталями картину.

III. Особисті ремінісценції в драмі. Говорити про жерета, якими користувався Шекспір при писаню сеї драми, нема що. Одиноким писаним жерелом був Плутарх, а власне його „Життя Антонія“. В нотах доданих нами до тексту драми знайде читач докладне порівняння відповідних деталей у Шекспіра і у Плутарха, знайде зазначене, де Шекспір додавав від себе, а де скорочував або змінював дані подавані Плутархом. Дещо в тім напрямі схарактеризовано вище і більше тут говорити про се нема потреби. Далеко цікавіше було б знати, що спонукало Шекспіра до драматизованя такого предмету і власне таким способом, як він се зробив? Бо треба знати, що драматичних опрацювань історії Антонія і Клеопатри перед Шекспіром було не мало в Італії, Франції й Англії, та всі вони не виходили за рамки звичайної любовної трагедії, жадна не дала такого могутнього малюнка цілої культури, не говорячи вже про викінчене поодиноких осіб. І що найцікавійше — відки взяв Шекспір те чудове знанє всіх тайників жіночої душі і ще спеціяльно такої душі, як Клеопатра? Говорити про інтуїційну силу, про фантазю поета, яка, мовляв, може творити такі постаї, се значить не розуміти про-

цесу поетичної творчості. З нічого і найбільший гений не сотворить нічого, а такі гевіяльні креації, як Клеопатра, свідчать не тільки про велику фантазію і драматичну силу автора, але також про те, що в його душі мусів назбирати ся великий запас вражінь, досвідів, болів і радощів, надій і розчаровань, поки з них мов із морської піни могла виринути така креація.

На жаль ми не маємо можности дійти тепер, які спеціальні досвіди чи вражія похнули Шекспіра до оброблення власне сеї теми. Можемо догадувати ся, що безладі, слизький топ і далеко не взірцеві обичаї, що панували при дворі короля Джемса, дали Шекспірови тло до змалювання Клеопатриного двора в Александрії, — алеж се такий дрібний причинок! Далекі цікавіше те, що показує студіюване інших його творів на пункті розвою типу Клеопатри.

Звернено увагу на те, що Шекспір кілька разів (Рожео і Джуліета II, 4; Ант. і Клео. I, 1 і IV, 12) називає Клеопатру Циганкою і натякає на її смаглявість, хоча Плутарх не дав йому до сего приводу, бо сей навпаки заявляє, що Клеопатра була родом Грекиня. Звернено увагу далі на подібність Клеопатри і тої таємничої „чорної дами“, про яку говорить Шекспір у своїх сонетах, пор. сонет CXXX:

У моєї пані очі
Не такі, як сонце, ні,
І коралі червонійші
Від пурпури уст її.
Коли білий сніг, то певно,
Що смаглява в неї груди:
Коли волос — дріт, то в неї
Дріт чорній ростуть.

Бачив я всілякі рожі —
І червоні й білі теж,
Та таких на личку в неї
Рож ти певно не найдеш;

І богато роскішнійших
Пахощів нам вироста,
Аніж ті, якими дїшуть
Мої милої уста.

Я люблю її розмову,
Хоч докладно знаю сам,
Що музика приємнійше
Гомонить моїм ушам;

Як богині ходять, сього
Я не бачив ані в сні;
Моя панї, як і всі ми,
Ходить просто по землі.

А в слїдуючїм сонетї ми бачимо характеристику вдачі тої любки, дуже близьку до того, як характеризує Шекспір Клеопатру (сон. СXXXI):

Тиранка ти, о так, така твоя вже удача,
Як всіх тих, що краса жорстокими зробила;
Бо добре знаєш, що моя душа горяча
Тебе мов жемчут найцінніший обіймила.
Дехто в лице твоє загляне й обізветь ся:
„Чогоб його зітхать і мучить ся так гірко?“
Брехня! Хоч голосно се з уст і не зірветь ся,
Та я в душі клянусь: Брехня се, люба зірко!
Що не фальшиво клявсь, про се мене впевняє
Та тисяча зітхань при згадці про твій вид.
Хто хоче, білий цвіт над все най величає;
У мене чорний верх над усіма держить.

Та чорна влача в тебе, ось в чім горе!
І відси, думаю, і йдуть всі поговори.

Ще ближше до тексту драми підходить сонет
XCVI:

Сі говорять: твоя хіба —
Молода ти і пуста;
Ті говорять: до лиця се
Молодощам пустоті.

Та чи хіба, чи прикмета,
Люблять всі тебе про те;
З хіби кожної у тебе
Вже й прикмета наросте.

Як на пальці у париці,
Що тронує висше нас,
Навіть найпідліїший камінь
А уходить за ашмаз,

Так твої всі блули й хіби,
Скільки їх у тебе єсть,
Ще й красять тебе, припаду
Надають тобі і честь.

Порівнай із сими словами те, що мовить Ено-
барб про Клеопатру (II, 2):

Найноганьше в неї
Таким являєсь гарним, що й сьвятії
Жерці благословлять її, як согрішає.

Таких паралелів можна би набрати ще де-
кілька, і вони довели деяких критиків до думки,
що в Клеопатрі Шекспір змалював ідеалізований,
а радше потенційований портрет якоїсь дами при-

ближньої до королівського двора, в якій сам кохався і якою був зраджений. Чи догадка деяких критиків, що тою дамою була Мері Фіттон, придворна панна при дворі Єлисавети, може вважатись доказаною (див. Brandes, op. cit. 394 і далі), чи ні (див. Sydney Lee, William Shakespeare 113 нота і 401 нота) — це в назві діло — в усякім разі приписувати образ чорнявої дами в сонетах, у комедії „Любовні муки й радощі“ (властиво в її другій переробці) і в нашій трагедії самій тільки творчій фантазії Шекспіровій, як сего хоче Лі, мені здається неможливим.

IV. Час написання драми. Д. 20 мая 1608 р. одержав книгарь Едуард Бляунт дозвіл на друковане книжки під назвою „Антоній і Клеопатра“ — безсумнівно Шекспірової трагедії, яка, значить, мусіла вже тоді бути готова і звідна публіці в театральних вистав, коли Бляунт міг дістати її відпис. Розуміється, що дозвіл уділений був книгарською гільдою; питати про дозвіл автора не було тоді в звичаю. Але Бляунтові чомусь не вдалося видати в тім році сей твір — бодай до нас не дійшов ані один примірник якогось окремого видання трагедії перед збірним виданням Шекспірових творів 1623 р., до якого накладчиків належав той сам Едвард Бляунт. Значить драма була написана по всякій правдоподібності в р. 1607, безпосередно по написанню величньої трагедії „Король Лір“. Ми не маємо ніякої відомості про її вистави за життя автора ані про вражіння, яке робила вона на сучасних. Можна подумати, що широта малюнка і не досить сконцентрована будова драми робили неможливим досягнене такого ефекту на сцені, який досягали інші, в тісніших рамах замкнені Шекспірові драми.

В повійших часах драма також не здужала завоювати собі тривкого місця на сцені. Що вона не перестала і ніколи не перестане робити вражіння на читачів, се доказує факт, що Гете пробував у своїй драмі „Гец фон Берліхінген“ наслідувати фігуру Клеопатри і ситуацію Антонія між шлюбною жінкою і геніяльною куртизаною в фігурах Аделіди і Вайслінгена. Порівнянє тих двох творів найбільших новочасних поетів може бути дуже навчаюче, та не тут йому місце.

Іван Франко.

АНТОНІЙ І КЛЕОПАТРА.

DRAMATIS PERSONAE.

Марк Антоній	} тріум- вірп.	Тавр, гетьман, підвладний
Октавій Цезарь		Цезареви.
М. Емілій Лепід		Канїдий, гетьман, підвлад- ний Антонієви.
Секст Помпей.		Селій, один із отамачів Бея- тїдаєвого війська.
Доміцій Енобарб	} при- хиль- ники Анто- нієві.	Евфроній, посол Антоніїв до Цезаря.
Вентидій		Алексас
Ерос		Мардинн
Скар		} Царедворці Клеопа- трині
Дерцет		Селевк
Деметрій		Діомед
Філон	} прихиль- ники Цезареви.	Вішув.
Меценат		Селянин.
Атріппа		Клеопатра, єгипетська ца- риця.
Долябелля		Октавія, сестра Цезарева і жона Антонієва.
Прокулей		Харміяна
Тірей		} послужницї Клеопатрині.
Іаль		Іра
Мевас	} прихиль- ники Помпеєві.	
Мевекрат		
Варрій		

Отамани, воїни, посланці і инші прибічники.

Сцена в різних частих Римської імперії.

АКТ ПЕРВИЙ.

Сцена перва.

Александрія. Сьвітлиця в Клеопатриних палатах.

Входять Деметрій та Філон.

Філон.¹⁾

Ні, божевільність нашого гетьмана
Перебирає міру.²⁾ Гарні очі,
Що мов у панцврного Марса грали
По лавах та по боєвих фаліягах,
Тепер то никнуть, то знов обертають
Невольницький, набожно-смирний погляд
На те чоло смугляве,³⁾ а гаряче
Геройське серце, що в великих битвах
На грудях розривало защітки,
Зрікаєть ся всієї сили й стало
Ковальським міхом, вахлярем, щоб дихать
На жар Цыганки.⁴⁾ Ось вони надходять.

Груби. Входять Антоній та Клеопатра з своїм почтом.
Евнухи прохолоджують її вахлярами.

Аби вважав, то бачитимеш зараз,
Що третій стовп вселенної⁵⁾ зробив ся
Забавкою у шлюхи.⁶⁾ Придиви ся.

Клеопатра.

Коли мене кохавш, то признай ся,
Як вельми.

Антоній.

Се було-б кохання вбоге,
Коли-б його було ізмірять можна.

Клеопатра.

А я-б хотіла знать, де край коханню.

Антоній.

То мусиш небеса знайти новії,
Новую землю..

Входить прибічник.

Прибічник.

Новини, добрий пане мій, із Риму.

Антоній.

Яка нудьга! Кажу двома словами.

Клеопатра.

Ні, вислухай, Антоніє. Там може
Розсердила ся Фульвія,⁷⁾ а може
Рідкобородько Цезарь послав
Тобі своє веління всемогуще:⁸⁾
„Зроби отте чи те: зневоль се царство,
А те ослобони. Гледи ж, справляй ся,
А то засудим“.

Антоній.

Як, моє кохання!

Клеопатра.

Ще може, — ні, воно так певно, —
Тобі не можна вже тут пробувати:
Від Цезаря прийшла тобі одставка.
То слухай же, Антоніє. Де визов
Од Фульвії... од Цезаря, хотіла
Сказати я... чи від обох їх? Клич же
Послів.. Як я єгипетська цариця,
Ти счервонів, Антоніє, і краска
Ся в тебе — перед Цезарем покора.

Або-ж твої так червоніють щоки
Від сорома, як Фульвія пшесуха
На тебе розлютуєть ся. Посли йдуть!

Антоній.

Нехай той Рим розмиєть ся у Тибрі,
Царства стрійного широка арка
Нехай собі впаде! Моє тут місце.
До царство? Порох. Земляне болото
Годує рівно звіря й чоловіка.
Ось благородство жиєні — так чинити,
(Обіймаючи її).

Коли така єдинодушна пара,
Таких двоєко з'уміють се робити.
А я під карою готов по світу
Оповістити, що рівні нам немає.

Клеопатра.

Оттак бреши! Чого-ж він оженив ся
з Фульвією, та її й не любить?
Кай я здаюсь дурною, а не буду
Дурна, — Антоній буде все той самий.

Антоній.

Бо двигати ним буде Клеопатра.
В імя любви й годен її розкішних,
Не тратьмо часу на жорсткі розмови!
Нехай і хвилька жиєні не проходить
Без роскоші нової. Що в нас буде
Вночі сьогодні?

Клеопатра.

Вслухай посольство.

Антоній.

Бі, ти сварлива-спірлива царице!
Все до лица тобі, гнів, сьміх і слози.
Усяка страсть в тобі києніть, щоб бути
Прекрасною, очам на вдивовижу.
Що нам послы? Я твій увесь до каплі.
Сю ніч по вулицях блукати будем,

До звичаїв народніх придивлятись.
Сього, царице, вчора ти бажала. —
Не говоріть до нас! ⁹⁾

(Виходять Антоній та Клеопатра з поштою).

Деметрій.

То він так мало Цезаря цінує?

Філон.

Добродію, він часом — не Антоній,
І все велике із душі теряє,
Що розлучать ся з ним би не повинно.

Деметрій.

Жалкую дуже, що він сам скріплює
Те, що про нього плещуть між народом.
Бо в Римі так про нього всі говорять.
Та сподіватимусь у ранці завтра
Почути інші речі. На добраніч. (Виходять).

Сцена друга.

Там же. Інша сьвітлиця.

Входять Харміяпа, Гра¹⁰⁾, Алексас і віщун.

Харміяпа. Серце Алексасе,¹¹⁾ солодкий
Алексасе, луччий за всього Алексасе, мало не
божественний Алексасе, де-ж той віщун¹²⁾, що так
вихваляв єси царицю? О, колиб я знала мужа,
що, кажеш, уважав свої роги вінцями!

Алексас. Віщуне!

Віщун. Що вгодно?

Харміяпа. Дак отсе він? Чи справдї,
добродію, ти все знаєш?

Віщун.

У безконечній книзі тайн природи
Я вмію де-що прочитати.

Алексас. Покажи йому руку.

Входить Енобарб.¹³⁾

Енобарб. Несіте хутко бенкет, та щоб доволі було вина пити за Клеопатрини здоров'я.

Харміяна. Подаруй же мені, добрий чоловіче, долю.

Віщун.

Я не дарую, тільки пророкую.

Харміяна. То напророч.

Віщун.

Ти зробишся ще вродливійша.

Харміяна. Він розуміє огряднійша.

Іра. Ні, ти малюватимешся під старість.

Харміяна. Малюй морщини!

Алексас. Не перебивайте його віщування, слухайте.

Харміяна. Чшш!

Віщун.

Кохатимеш більш, ніж кохана будеш.

Харміяна. То краще нагрівати собі печінку вином.¹⁴⁾

Алексас. Та слухайте бо його!

Харміяна. Ну, тепер якесь найвище щастя. Нехай я одного дня одружусь із трьома царями і завдовію по всіх трьох. Нехай породжу дитину в п'ятьдесят літ, таку, що перед нею вклониться Ірод Жидівський¹⁵⁾. Нехай буду за мужем за Октавієм Цезарем і товаришуватиму з моєю панею.

Віщун.

Переживеш царицю, що їй служиш.

Харміяна. О чудово! Я люблю довге жити ще більш ніж фіні.

Віщун.

Ти бачила і веселилась днями

Щасливими ніж тії, що надходять.

Харміяна. То здаєть ся, моїм дітям бути без імени. Скажи-ж, будь ласко, скільки в мене буде хлопчиків і дівчаток?

Віщун.

Коли-б у кожного твого бажання
Було плодуче череву, то — безліч.

Харміяна. Геть, дурню! Прощаю тобі, бо ти чарівник.

Алексас. А ти думала, що тільки твоя постіль знала про твої бажання?

Харміяна. Ну, ну. Поворожи ще Ірі.

Алексас. Ми всі хочемо знати нашу долю.

Енобарб. Моя, та й більшої частини вас, така, щоб сю ніч упитись до внаду.

Іра. Ось тобі долоня, що пророкує чистоту, коли не більше.

Харміяна. Так як Нілова повинь пророкує голод.

Іра. Та годі, сороко! ти не розумієш ся на ворожбі.

Харміяна. Коли вохка долоня не пророкує плідности, то я не вмію почухати й вуха. Будь ласко, скажи їй буденну долю.

Віщун.

Однакові в вас долі.

Іра. Та як же? як? Говори з подробицями.

Віщун.

Я вже сказав.

Іра. Невже-ж бо й на палець моя доля не буде лучча?

Харміяна. Ну, а колиб твоя доля була на палець лучча моєї, то де-б ти шукала її?

Іра. А вже-ж не в носі в мого чоловіка.

Харміяна. Нехай небеса поправлять наші ледачі думки! Алексасе, а нуж ти! Його долю, його долю! О люба Ізидо! ожени його з такою жінкою, щоб не владала ногами, благаю тебе; і нехай вона вмере, і пошли йому ще гіршу, а за гіршою ще гіршу, аж поки найгірша з усіх сьміючесь не піде за його домовиною, п'ятдесятикратнього рогача. Добра Ізидонько! почуй сю мою молитву, а тоді хоть не послухай мене і в чому важнійшому. Благаю тебе, добра Ізидонько!

Іра. Амінь. Дорога богине, почуй сю молитву твого народу. Бо як тяжко бачити вродливого чоловіка з поганою жінкою, то ще тяжче вбачати ледачого плута безрогим. То будь же правосудеа, дорога, і обдаруй його по заслузі!

Харміяна Амінь.

Алексас. Еге, дивись! коли-б їх була воля зробити мене рогатим, вони готові поробитись курвами, аби се зробити.

Енобарб.

Та годі! ось Антоній.

Харміяна.

Нї, цариця.

Входить Клеопатра.

Клеопатра.

Не бачили ви пана?

Енобарб.

Не бачили, царице.

Клеопатра.

Він тут не був?

Харміяна.

Не був, царице.

Клеопатра.

Він був такий веселий, поки думка
Про Рим його не пшбла... Енобарбе!

Енобарб.

Царице?

Клеопатра.

Шукай його і приведи до мене.
А де Алексас?

Алексас.

До услуг цариці...

Ось пан надходить.

Входить Антоній з посланцем і прибічниками.

Клеопатра.

Не хочем бачити його. Ходімо.

(Виходять Клеопатра, Енобарб, Алексас, Іра, Харміана,
віщун і прибічники).

Посланець

Так, Фульвія, жона твоя, у поле
Найперша вийшла¹⁶).

Антоній.

Против мого брата?

Посланець.

Еге. Та хутко ся війна скінчилась.

Обставини їх поробили друзьми,

І скұпили на Цезаря їх силу.

У цій війні те ще було найлучче,

Що він їх в першому спітканії вигнав.¹⁷)

Антоній.

Ну, а найгірше що?

Посланець.

Лихі новини

Ба і самому посланцеви шкодять.

Антоній.

У дурня або у страхополоха.

Кажі! У мене сталось, ну, то сталось.

У мене так: хто повідає правду,

Нехай мені й про смерть мою говорить,
Я слухаю, мов лєсть.

Посла нець.

Найгірше от що:

Той Лябієн, набравши військ партянських,
По Азії простер ся від Ефрата.
Його бунчук всепереможний має
Від Сирії до Лідії¹⁸⁾, тим часом...

Антоній.

Тим часом як Антоній...

Посла нець.

О мій пане!

Антоній.

Та говори все просто, не примазуй
Того, що всі балакають про мене.
Зви Клеопатру так, як звуть у Римі;
Картай мене, як Фульвія, словами,
І насміхайсь із хиб моїх свобідно,
Як чинить се по праву злість і правда.
О! як не дме на нас холодний вітер,
Ми плодимо кукіль; жорстоке слово
Нас переорює. Прощай тим часом.¹⁹⁾

Посла нець.

До благородної вподоби, пане. (Виходить).

Антоній.

Кажіть, які новини з Сікіона²⁰⁾?

Первий прибічник.

Покличте Сікіонця. Є хто звідти?

Другий прибічник.

Він жде твоєї волі.

Антоній.

Хай увійде.

Ні, треба сі єгипетські кайдани
Порвать, а то ще пропаду в безумстві.

Входить другий посла нець.

Що?

Другий посланець.
Фульвія, твоя жона, скінчилась.²¹⁾
Антоній.

Де?

Другий посланець.
В Сікіоні. Про її недугу
І про важнійші ще для тебе речі
Сей лист розкаже. (Подає лист).
Антоній.
Ну, так вибач.
(Виходить посланець).

Великий дух погас... Сього-ж бажав я...
Ми часто нехтуєм чи відкидаєм
Таке, що знов його хотіли-б мати.
Щоденні ласощі нам остивають;
Вони самі воюють против себе.
Зробилась дорогою, як умерла.
Рука, що геть її тоді штовхала,
Тепер би надила її до себе.²²⁾
Покину сю царцю чарівницю!
Без діла сидючи я десять тисяч
Ще виспужу тут шкод, над ті, що знаю.
Ні, годі! Енобарбе!

Енобарб. Що вгодно тобі, добродію?

Антоній. Нам треба вихопитись ізвід-
сіля.

Енобарб. Та се-ж ми повбиваємо всіх на-
ших жінок. Ми бачимо, що її неласка наша
губить їх, а мука в розлуці з нами, се буде
смерть.

Антоній. Мушу від'їхати.

Енобарб. Коли вимагас того потреба,
то нехай жінки вмирають: а то шкода було-б
відкинути їх ні про що, хоть перед великим
ділом їх треба вважати за ніщо. Клеопатра
скоро прочув про се, зараз умре. Я бачив, як

вона вмирала двадцять разів від менших річей. Я думаю, в смерті є якась сила, що скріплює її як любові, тим вона така й скоро на вмираннє.

Антоній. Трудно й подумати, яка вона хитра.

Енобарб. Ой леле, добродію, ні! Її страсті зроблені не з чого пиньшого, як із найтоншої частини чистої любови. Її зітхання й сліз не можна звати вітром і водою: се більші бурі й хуртовини, ніж ті, що сповіщає календарь. Се в неї не хитрощі, а коли хитрощі, то вона робить зливу так добре, як і сам Зевес.²³⁾

Антоній. Коли-б я ніколи не бачив її!

Енобарб. О добродію! то не бачив би ти пайдивнішого твору, не дознав би роскошів з нього і дорога твоя не стояла-б нічого.

Антоній. Фульвія вмерла.

Енобарб. Що, добродію?

Антоній. Фульвія вмерла.

Енобарб. Фульвія!

Антоній. Умерла.

Енобарб. Ну, добродію, принеси-ж богам подячну жертву. Коли їх божя постанова благоволить узяти жінку в чоловіка, то нехай він спомине кравців земних: утішають вони його тим, що коли стара одежа зносилась, є кому зробити нову. От коли-б не було більше жінок, тільки Фульвія тоді-б справді тебе підрізано, і було-б чого лементувати. А ся печаль заквітчана втіхою: стара твоя сорочка приносить новий жупанок. І справді, в сьому горі треба плакати хіба тими слізмами, що живуть у цибулі.

Антоній.

Ті справи, що вона там завязала,
Не дозволяють гаятись тут більше.

Епобарб. І ті справи, що завязав єси
тут, не обійдуть ся без тебе; особливо Клео-
патрина справа: ся вповні зависла на твоїм
пробуванні.²⁴⁾

Антоній.

Геть з жартами! Нехай про нашу думку
Все отаманне знає. Я цариці
Сам обявлю, яка тому причина,
І нахилю любов її к розлуці.
Бо не одна смерть Фульвії говорить
До серця нашого могутнім словом;
Листи ще й інші моїх римських друзів
Розсудливих мене до дому кличуть.
Ось Секст Помпеюс Цезарю спротивавъ,
І гетьманує на широkim морі;
А нестаточний нарід наш байдуже
Про тих, що в нього перше заслужились:
Прикмети всі великого Помпея
На сина його, Секста, переносить.
Високий іменем, потужний властю,
А й надто ще одвагою й завзяттем
Стоїть він першим воїном у Римі;
І як ще вище підібеть ся вгору,
То зробить ся страшним для всього світа.
Багато вже постало там такого,
Що мов в воді та кінська волосина,
Уже жива, та ще не ядовита.²⁵⁾
Звели готовитись підручним нашим
В похід негайно.

Епобарб.

Будемо готові. (Виходить).

Сцена третя.

Тамже. Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Алексас.

Клеопатра.

Деж він?

Харміяна.

Я вже й не бачила його потому.

Клеопатра.

Довідай ся, де він, із ким, що робить?

Я байдужа про се. Коли сумує,

Скажи, що я танцюю: а веселий,

То я нездужаю.²⁶) Вертай ся скорше.

(Виходить Алексас).

Харміяна.

Мені здаєть ся, що тобі, царще,

Коли його ти дуже покохала,

Не тим би робом треба тут ходити,

Щоб те саме й його опанувало.

Клеопатра.

Що-ж я-б іще нероблене робила?

Харміяна.

Дай попуск у всьому, не сперечай ся.

Клеопатра.

Ти вчиш, дурепо, як його втеряти.

Харміяна.

Ні, не спокушуй бо його аж надто.

Противне потім нам, що нас лякало.

Входить Антоній.

Ось він.

Клеопатра.

Чогось нездорово і сумно.

Антоній.

Як важко виявити їй мій задум!

Клеопатра.

Веди мене геть, люба Харміяно.

Впаду. Так мучиться не можна довго:
Не видержить природи.

Антоній.

О царице,

Моя кохання!

Клеопатра.

Ні, стій, не наближуйся!

Антоній.

Що се таке? що стало ся?

Клеопатра.

Я знаю

Вже по очам, що маєш вісти добрі.

Що пише мужня жінка? Ідь із богом!

Коли-б вона тебе й не відпускала!

Нехай не каже, що се я виняю.

Ніякої я над тобою власта

Не маю. Ти її, ти їй належиш.

Антоній.

Боги се лучче знають.

Клеопатра.

О, ніколи

Царяцю ще не ошукав ніхто так!

Та я давно постерегала зраду.

Антоній.

Ні, Клеопатро...

Клеопатра.

Як могла я думать,

Що будеш ти моїм, що будеш вірним,

Коли ти зрадив Фульвію? Хоча-б ти

Хитав богів присягами своїми

На їх престолах, се було безумство —

Заплутатись в обіцянках словесних,

Що ламлють ся в самій присязі.

Антоній.

Люба

Царице!

Клеопатра.

Ні прешу тебе, не скрашуй
Свого од'їзду! попрощайся просто,
Та й їдь собі. Як ти бажав лишити ся,
Тодї була пора для красомовства,
Не про від'їзд. В устах, в очах у мене
Була тодї для тебе ціла вічність,
Блаженство у бровах моїх дугастих,
І все було богоподібне в мене.
Таке воно й тепер, або ж найбільший
Герой на сьвігі брехуном найбільшим
Зробив ся.

Антоній.

Як, царице!

Клеопатра.

Коб я мала

Твої сугави, то ти-б догадав ся,
Що і в Євритї серце в.

Антоній.

Ось вислухай мене. Пора жорстока
Й потреба вимага від мене служби
На час якийсь; серця-ж мого сума
Тут лишити ся з тобою. Край італський
Від горожанських зброй увесь блискоче.
Помпей вже військом грозить мурам Риму,
І рівновага двох потуг домашніх
Веде до факцій дуже небезпечних.
Ненавидні, забравши в руки силу,
Коханцями народу поробились.
Вигнанець Секст Помпей, багатий
Отецькими заслугами, улазить
В серця таких людей, котрі не люблять
Порядків наших. Їх число страшенне²⁷).
Спокій у нас од миру занедужав,
І переїнами лічнтись хоче
Одчаянними. Єсть і опріч того

Антоній і Клеопатра.

Причина в мене, що від'їзду просить:
Смерть Фульвії.

Клеопатра.

Хоть я літами й не спаслась од дуру,
Та вийшла з дитства. Фульвія-б то вмерла?

Антоній.

Умерла, так, моя царице!
Візьми отсе і вільної години
Читай, чого вона там наробила,
А тут найлучче, де і як умерла.

Клеопатра.

О найфальшивше в світі закохання!
Де-ж ті фіяли, що тобі сповинити
Годилось би печальною водою²⁶)?
Тепер по Фульвії й її сконанню бачу,
Як приймуть і мов колись сконання.

Антоній.

Ну, годі вже сваритись. Наготуй ся
До задумів моїх. Ось слухай!
Як ти мені порадш. так і буде.
Клянусь тим огнем, що глей у Нілі
Животворить: я звідси від'їжджаю
Твоїм войовником, слугою вірним.
Мир і війна, все буде так, як схочеш.

Клеопатра.

Порозтвнай мені шнурки, Харм'яно!
Нї, нї, нехай. Недуга і здоров'я
У мене — як в Антонія кохання.

Антоній.

Моя ти дорога царице, годі!
Його любов і вірність вийдуть в честю
З якої хочеш проби.

Клеопатра.

Се й Фульвія мені вказала. Слухай!
Заплач по ній тихенько одвернувшись;
Тоді, прощаючись зо мною, скажеш,

Що се ти рониш сльози по Єгипту.
Ну, розіграй же сцену лицемірства,
Так щоб здавалась чесністю самою.

А н т о н і й..

Ти хочеш, щоб заграла кров у мене?
Ну, годі-ж!

К л е о п а т р а.

Можна й лучче-б розпочати,
Та й се гаразд.

А н т о н і й.

Клянусь мечем, царице —

К л е о п а т р а.

Щитом також... Все вгору йде та вгору.
Та се ще не найлучче. Харміяно,
Дивись, як до лица сей рух трагічний
Сьому Гераклю римському! ²⁹⁾

А н т о н і й.

Прощай, царице!

К л е о п а т р а.

Учтивий лицарю, ще одно слово.
Добродію, ми мусим розлучитись...
Ні, се не те. Добродію, ми з вами
Любились... Знов не так заговорила.
Сам добре знаєш. Щось таке хотіла...
О! забутна я стала, як Антоній,
І всю мене занедбано.

А н т о н і й.

Царице,

Колиб пустота не була у тебе
В підданстві, я тебе саму вважав би
Пустотою.

К л е о п а т р а.

О, се важкая праця

Носить на серденьку таку пустоту,
Як носить Клеопатра. Та не сердь ся!

Моє поведіння мене вбиває,
Кли воно тобі не до вподоби.
Тебе зве честь ізвідсі: то оглухни
На дурощі мої, не варті жалю,
І всі боги нехай пливуть з тобою!
Нехай перемога лаврами вквітає
Меча твого! і по гладкій дорозі
Нехай твої ступають всюди ноги!

Антоній.

Ходімо-ж, годі! Наше розставання
І залишає ся і летить так хутко,
Що ти залишившись їдеш із мною,
А я відпливши залишаюсь з тобою.
Ходімо! (Виходять).

Сцена четверта.

Рим Світлиця в Цезаревім домі.

Входить Октавій Цезарь, Лепід і прибічники.

Цезарь.

Тепер, Лепіде, бачиш сам і знаєш:
Нема сього у Цезаря в природі,
Щоб не злюбить суперника за велич.
Нам з Александрії про нього пишуть,
Що ловить рибу, не і тратить світло
Вночі на пирування³⁰). Він мужчина
Не більш, як і царця Клеопатра,
А Птолемеєва вдова не більше
Здається жінкою, як і Антоній.
На силу вислухав посольство наше,
На силу спогадав про товариство.
Ви, пишуть, знайдете в ньому такого,
Що носить у собі всі людські хиби.

Лепід.

Не думаю, щоб хвиби ті чи блуди
Усе хороше в ньому затемняли.
Його ті блуди, мов небесні плями,
Горять-жахтять у темряві північній.
Вони не придбані, наслідні в нього:
Він не здолів би їх перемінити.

Цезарь.

Ти вже йому аж надто потураєш.
Нехай було-б не соромно товкти ся
На Птолемеєвому ліжку, й царство
За радощі мінутні оддавати, —
Сидить з рабом і кухлями мінятись,
Слоняти ся по місту о полудні
І з пінними бурлаками боротись —
(Хоть вельми той би був уже байдужий,
Кому-б не шкодили такі блуди) —
Скажи, що се Антонію пристає!
Та вже ніяк його не оправдаєш
В тому, що легкістю своїх учинків
Такий тягарь кладе на наші плечі,
Що вільний час гайнує на ласоту.
За се нудьги в переситї дознає,
Й сухоти в костях; а як що дозволив
Себе відтарабанити від справи,
Та й нашу разом нївечять повагу,
За се його мов хлопця треба ганить,
Що повнолітнього ума дійшовши
І кидаячись на мінутну ласощ,
Встає против здорового розсудку.

Входять посланець.

Лепід.

Ну, от ще новина якась.

Посланець.

Великий

І благородний Цезарю, зробили,

Що повелів еси: ти що годиви
Новини матимеш, що в світі сталося.
Помпей вбивавсь в силу знай на морі,
І всі, здається, його дуже люблять,
Що тільки Цезаря було боять ся.
Покривджені на кораблі тікають,
І поголоска йде, що ніби вельми
Укривджено його.

Цезарь.

Я й так се знав би.

Із давніх давен учить нас переказ,
Що той, хто єсть, був любий, поки брав ся;
А той, кого нема, кого ніколи
Не люблено, як донезнавсь любови,
Лякає, що такого вже не буде.
Поспільня чернь сюди й туди вертять ся,
Мов той летучий фляг по над водою,
І тільки тліє у своїй турботі³¹⁾.

Посланець.

Ще новину приніс тобі я, Цезарь.
Менекрат і Менає, пірати славні,
Заставили собі служити море³²⁾.
Вони розрізують його, мов орютъ,
Усякого гатунку деменамъ:
Не раз уже в Італію вривались,
Що бережане бліднуть, як згадають,
А краснощокі молодці лютують.
Як тільки вишипе у море човен,
Уже й піймався: Помпеєве ім'я бо
Більш робить шкоди, ніж його вся сила.

Цезарь.

Антоніє, кинь пакосну ласоту!
Як повбивав ти Гірція та Пансу,
Двох конзулів, та повертає з Модени³³⁾,
А за тобою гнавсь по пятах голод,
То ти з сим ворогом боровсь відважно.

Дарма, що зріс у роскоші, тернів ти
Більш ніж дикарь, приймав велику нужду.
Ти кінську мочу пив і жовту воду,
Що й дикий звірь від неї захлипнув ся.
Ти не цуравсь тоді найгірших ягод,
Шукаючи їх між найгрубшим хмизом;
Мов олень той, як сніг засипле землю,
На деревах ти кору гриз на Альпах,
І їв, розказують, таке м'ясиво,
Що ввисьші подивившись умирали.
Се все (кажу тепер тобі на сором)
Ти перенісив твердо, яко воїн, —
І шоків навіть не позападали.

Лепід.

Жаль, жаль його.

Цезарь.

Хоть би вже сором скорше

Вернув його у Рим. Цора обом нам
У полі появись. Мусим зараз
Для сього раду скликати: Помпея
Недбаннє наше тільки покріплює.

Лепід.

Я завтра, Цезарю, докладно
Скажу тобі, які у мене спли
На морі будуть і на суходолі,
Щоб зазирнути ворогові в вічі.

Цезарь.

До завтра се й моя робота буде.
Бувай здоров.

Лепід.

Бувай здоров, мій пане.

Коли ще матимеш які новини
Про сю трусу, звели й мене, благаю,
Оповістити зараз.

Цезарь.

Не сумни ся,

Добродію: бо се мій обов'язок. (Виходять).

Сцена пята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Мардіян.

Клеопатра.

О Харміяно!

Харміяна.

Що, моя царице?

Клеопатра.

Га, га!... Дай я наплю ся мандрагори³⁴).

Харміяна.

Про що, царице?

Клеопатра.

Хочу переспати

Безодню часу, поки мій Антоній...

Харміяна.

Ти надто много думаєш про нього.

Клеопатра.

Се зрада!

Харміяна.

Ні, не зрада, я в тім певна³⁵).

Клеопатра.

Евнуху Мардіяне!

Мардіян.

Що, царице?

Що вгодно?

Клеопатра.

Я тепер не хочу слухать

Пісень твоїх. Тепер мені не вгодно

Нічого від евнуха. Ти щасливий,
Що, будучи кастратом, не буяєш
Думками своїми поза Єгиптом.
Чи ти любишь умієш?

Марджан.

Так, царице.

Клеопатра.

Чи справді вмієш?

Марджан.

Ні, не справді,

Царице милостива: бо нічого
Не можу я робити, окрім того,
Що справді чесно му їв би чинити.
А почуття палкі у мене, і я мислю
Про те, що й Марс з Венерою робили.

Клеопатра.

О Харміяно! як тобі здається,
Де він тепер? Стоїть, сидить, чи ходить?
Чи на коні? Який той кінь щасливий!
На нійм Антоній їде! Грай же, коню!
Чи знаєш ти, хто се тобою їде?
Полу-Атлас земного сього сьвіта,
Щит і шолом людей. Чи він говорить,
Або хоть шепче: „Де моя гадючка
З старого Нілу“? Так мене зове він.
Давай знов солодко собі труїти!
Йому про мене думати! Я чорна
Від Фебових любовних поцілунків,
І час в'оравсь глибоко в мої щоки.
Лобатий Цезарю! як був ти з нами,
Була тоді я ще царським кусочком,
І сам Помпей великий зупинив ся
В моїм обличчі затопивши очі.
Тут зір його і якоря закинув,
Тут вмер він, на жите своє дивившись.³⁶⁾

Входить Алексас.

Алексас.

Чолом єгипетській цариці!

Клеопатра.

Дуже

Ти мало на Антонія походиш,
Та що прибув єси від нього, ліки
Великі єї й тебе позолотили. —
Що ж робить мій хоробрый Марк Антоній?

Алексас.

Останнім ділом, дорога царице,
Було у нього цілувати — се вже
Последній із премногих поцілунків —
Се перло сходу; а що він промовив,
Те вткнуло ся мені у саме серце.

Клеопатра.

Нехай мій слух його добуде звідти.

Алексас.

„Скажи, мій друже, — він мені промовив, —
Що вірний Римлянин великій Єгиптянці
Піле скарб сей з устриці, а потім
В ногах у неї за мізерний дар свій
Царствами троп її закрасить пишній.
Увесь восток, скажи, під нею буде³⁷⁾.
Тут він кивнув мені і сїв поважно
На бойового ступака, а той став ржати
Так голосно, що заглушив би звірський,
Що-б нї промовив я.

Клеопатра.

Що-ж? він сумний був,

Чи радісний?

Алексас.

Такий, як між краями
В году, не радісний, нї сумовитий.

Клеопатра.

Який настрій розмірений! Чи чуєш?

Чи чуєш, Харміяно? Се мужчнна!
Заміть же добре. Він не сумовитий:
Бо муєїв осяти тих, що роблять
Свій погляд по його. Не був веселий;
Сим ніби їм казав, що всі гадання
І радощі його живуть в Єгипті.
Небесна суміш! Чв-б ти був веселий,
Чи сумував би, ся і друга крайність
Так до лица тобі, як більш нікому.
Чи ти стрічав мої послы?

А л е к с а с.

Аж двацять
Послів усяких я спіткав, царице^{3а}).
Про що було так гуто посилати?

К л е о п а т р а.

Хто вродить ся того дня, як забуду
Послати до Антонія, вмере нищим.
Чорнила, Харміяно, та паперу! —
Ну, добрий мій Алексасе, витаю! —
Чв я коли любила, Харміяно,
Так Цезаря?

Х а р м і я н а.

О, бравий, любий Цезарь!

К л е о п а т р а.

Щоб ти вдавлась, як ще раз так кликнеш!
Кажі: Антоній бравий!

Х а р м і я н а.

Славний Цезарь!

К л е о п а т р а.

Клянусь Ізидою, скривавлю зуби,
Як ще раз Цезаря твого зрівняєш
З моім героєм із героїв!

Х а р м і я н а.

Вибачайте

Ласкаво. Се-ж я вашої співаю.

Клеопатра.

Моєї, як була я в зеленочку,
Як розум був у мене ще зелений.
Що за холодна кров таке казати,
Як я тоді казала!... Ну, іди вже,
Знайди мені чорнила та паперу.
Що-дня він матиме нове вітання,
А то ще я Єгипет обезлюджу ³⁹).

(Виходять)

АКТ ДРУГИЙ.

Сцена перва.

Мессина. Сьвітлиця в Помпеевім домі.

Входять Помпей, Менекрат і Менас⁴⁰).

Помпей.

Коли боги правдиві, то допоможуть
Ділам людей правдивих.

Менас.

Знай, достойний

Помпею, що хоть що і відкладають,
То в тім іще вони не відмовляють.
Так нам користь буває і від того,
Що наші молитви були даремні.

Помпей.

Росту гаразд. Народ мене шанує,
І море все мое; ще мое щастє
Стоїть на нові, та моя надія
Мені віщує, що дійде й до повні.
Антоній Марк в Єгипті бенкетує
І за порогом воювать не схоче,
А Цезарь там роздобуває гроші,

Де втрачує серця. Лестять обох їх
Лепід, котрого вдвох вони лестили.
Не любить він обох, та їм байдуже.

Менас.

І Цезарь і Лепід стоять у полі;
Велику силу вже зібрали.

Помпей.

Брехні.

Хто се тобі торочив?

Менас.

Сільвій, пане.

Помпей.

Се сон його. Я знаю, що обидва
Вони у Римі ждуть Антонія до себе.
Ну, ти, солодострасна Клеопатро,
Усолоди свої уста гарячі
Усім чарами любови, чарп
Приправ красою, похиттю-ж — те й друге.
Втопи розпусника в потоці пияства,
Щоб голова його знай парувала,
А кухарі щоб аветит гострили
Солодкими сосами Епікура.
Нехай їда із сном йому затушать,
Мов Летя води, пам'ять о повазї.
Що, Варріє?

Входить Варрій.

Варрій.

Скажу вам звістку певну,

Що Марк Антоній от-от буде в Римі.
Як він відплив з Єгипту, стало-б часу
І на дорогу дальшу.

Помпей.

Я б радийший

Був не таку велику вість почути.
Не думав я, Менасе, щоб сей ласий
Прожора та в'оружив ся шоломом

Задля війни незначної такої.
А на війні заважять він у двоє
Против тих двох. Та ми вже й тим пишаймось,
Що своїм рухом вирвати з'уміли
Неситого на роскоші Антона
В єгипетської удови від лона.

Менасе.

Не вірю я, щоб Цезарь привитав ся
З Антонієм ласкаво! Бо покінна
Жона його із Цезарем ворогувала,
А брат ще й був на нього, хоть здасть ся,
Не з наказу Антонія.

Помпей.

Не знаю,

Менасе, чи малі урази швидко
Погаснуть перед більшими у серці.
Коли-б не встали ми против усіх їх,
Вони-б напевно жерлись між собою:
Бо вже було за що меча виймати.
А як той страх, що мають перед нами,
Поможе їм з'єднати давні чвари,
Сього ще ми не знаєм. Ну, нехай же
Воно так буде, як боги захочуть!
Ми важимо своїми головами;
Від сили наших рук і цілість їх залежна.
Ходім, Менасе (Виходять).

Сцена друга.

Рим. Світлиця в Лепідовім домі.

Входять Енобарб і Лепід.

Лепід.

Мій Енобарбе, се-б ти добре діло
Зробив собі на славу, коб гетьмана
Свого схилив до лагідного слова⁴¹).

Енобарб.

Благатиму його, щоб обзивав ся
По своєму. Розсердить його Цезарь,
Нехай тоді Антоній позирає
На Цезаря звиш голови, нехай говорить
Так голосно, як Марс. Клянусь Зевесом,
Будь борода Антонія у мене,
Сьогодні-б я її не брив.

Лепід.

Тепер не час приватами дрючитись.

Енобарб.

Усякий час про ту годить ся справу,
Котру він сплотив.

Лепід.

Та мала все мусить
Дорогу дати великій!

Енобарб.

Ні, не мусить,
Коли мала перед великою постала.

Лепід.

Се ти в гніві говориш. Не ворухте
Вже попіл! Ось Антоній благородний.

Входять Антоній і Вентидій.

Енобарб.

А онде Цезарь.

Входять Цезарь і Агіппа.

Антоній.

Як буде згода в нас, Вентидіє,
То в Парфію!

Цезарь.

Не знаю, Меценате:
Синтай в Агіппи⁴²).

Лепід.

Благородні друзі!
Те, що злучило нас, було велике:
Нехай же менше нас не розлучає.

Кого покривджено, розсудим тихо ;
А голосно про наші чвари спорять,
Се не лічити рани, а вбивати.
Тим, благородне товариство, будем
(Я вас молю, я вас благаю пильно)
Торкатись до гіркого словом тихим,
Щоб не пошкодити докором справі.

А н т о н і й.

Гаразд говорять. Хоть би ми стояли,
Готові до війни, вже перед військом,
Я-б так чинив.

Ц е з а р ь.

Бувай здоров у Римі!

А н т о н і й.

Спасибі.

Ц е з а р ь.

Ну, сідаймо-ж.

А н т о н і й.

Сядь, мій пане.

Ц е з а р ь.

Так от...

А н т о н і й.

Я чув, що ти за те гнівиш ся,
За що не слід: бо не про тебе діло.

Ц е з а р ь.

Я був би посьміхом, коли-б ні за що,
Або за річ малу вдавався в обиду, —
Найбільше-ж против тебе. А ще-б більшим
Був посьміхом, коли-б сказав про тебе
Обидне слово і назвав негоже
За те, що для менé сторонне діло.

А н т о н і й.

Ну, Цезарю, хіба-ж се не сторонне
Для тебе діло, що я у Єгипті?

Ц е з а р ь.

Не більше, ніж тобі було в Єгипті

Те, що я тут живу у Римі. Тільки-ж
Коли інтригував esi на мене.

То й я гадати мусів про Єгипет.

Антоній.

Як се інтригував? що се ти кажеш?

Цезарь.

Ти знатимеш, яка у мене думка,
Уваживши, що тут мене спігало.

Твоя жона і брат на мене били

І на твою корвсть ворогували,

Імя твоє було воєнним кликом.

Антоній.

Ти помиляєш ся. Мій брат ніколи

Не виставляв мене у цій потребі.

Про се справлявсь я у людей надежних,

Котрі меча з тобою обнажали.

Чи не вменшив він і моєї власти

З тобою? чи не воював і против

Мого жадання, одного з тобою?

Про се вже й перше я тебе листами

Вконтентував. Коли ж тобі схотілось

За що вчепитись, то у всій цій справі

Нема такого.

Цезарь.

Ти себе сам хвалиш,

Говорячи про мій короткий розум,

Аби себе як небудь оправдити.

Антоній.

Нї, нї; я знаю добре, я в тім певен:

І ти не міг сього не зрозуміти,

Що я, товариш твій в тій справі, против

Котрої він стояв, не міг дивитись

Ласкавим оком на те воювання,

Що не давало і менї вигодою.

Що-ж до моєї жінки — дай то боже,

Щоб дух її в твою вселив ся жінку! ⁴³⁾

рети на сьвіта в тебе і ти нею
гов загнуздавши правищ, а такої
Конн не загнуздав би.

Е н о б а р б. Коли-б у всіх нас були такі
кінки, щоб чоловіки ходили на війну з жін-
ами!

А н т о н і й.

Палений бунт її, що розпалила
нестямна лютість, не позбавлена
іркою вістря хитрощів -- жалію
над тим ураз з тобою — наробив вам
урбот багато. Але й сам признаєш,
адобігти сьому не мав я змоги.

Цезарь.

Писав до тебе я в Александрію,
а ти бенкетував там, і в кшненю
його листа сховав, а листонушу
його прогнав од себе насмійавшись.

А н т о н і й.

Обродію, він ліз до мене раптом,
без дозволу, а я тоді уперше
рапезував з трьома царями, бувши
е тим собі, яким буваю в ранці.
А завтра-ж сам сказав йому про себе
яке, немов просив у него прощі.
О не мішай між нас того тімаху:
коли нам спорять, виключи з розмови.

Цезарь.

Чи поламав пункт нашої присяги.
Зик твій не повернеть ся корити
мене так само.

Лепід.

Цезарю, вгамуй ся!

А н т о н і й.

, нї, Лепіде! нї, нехай говорить.
ін каже, нїби я про честь не дбаю,

А честь моя мені сьвята. Що дальше?
Ну, Цезарю, так кажеш: пункт присяги?

Цезарь.

Допомагать мені оружно й дружно,
Як попрошу; а ти мені відмовив
Сього й того.

Антоній.

Ні, занехаяв, лучче.

І се у ті отруйливі години,
Як я й себе не пам'ятаю. Каюсь
Перед тобою так, як тільки можу.
Отвертість ся не поменшить моєї
Великості, ані могутність стійна
Без щирості. Се правда, Фульвія повстала
На тебе, щоб мене з Єгипту визв'яту.
А я, мотив безвинний, вибачіння
Прошу у тебе, скільки з честю згідно.

Лепід.

Се благородно ти промовив.

Меценат.

Не налягайте більше вже, будьласко,
На сварі. Щоб забути їх до разу,
Згадайте, що теперішня потреба
Велить миритись вам.

Лепід.

Се мудре слово!

Енобарб. Або так: позичте один у одного приятельства на хвилину, а потім, коли не чутимете більш нічого про Помпея, можете вернути його знов. Буде ще в вас час гризти ся, як не матимете нічого більш робити.

Антоній.

Ти воїн тільки; більш не озивай ся.

Енобарб. А я був би й забув, що правда мусить мовчати.

Антоній.

Тя шпетиш раду: то вже більш її слова.

Енобарб. Ну, ну вже; я ваш обережний камінь.

Цезарь.

Мені не прикрий зміст його промови,
Лиш спосіб. Тож здається неможливим
Дружити нам, коли удачі наші
Так різнять ся в своїх проявах? Тільки-ж,
Коли-б я знав, який обруч нас зв'яже,
Я збігав би за ним усю вселенну.

Агіппа.

Дозволь же, Цезарю...

Цезарь.

Кажи, Агіппо.

Агіппа.

Із матірнього боку є у тебе
Сестра Октавія, урода дивна,
А він, великий Марк Антоній, саме
Вдовцем zostавсь.

Цезарь.

Мовчи про се, Агіппо!

Коли-б тебе почула Клеопатра,
Ти заслужив би дорікання в неї.

Антоній.

Іще я, Цезарю, не одружив ся.
Нехай Агіппа до кінця говорить ⁴⁴).

Агіппа.

Щоб вас держати у постійній дружбі,
Щоб вас братами поробити й ваші
Серця зв'язати сильними вузлами,
Нехай Октавію Антоній візьме⁴⁵).

Її краса заслужує не менше,
Як луччого із між людей супруга,
А добрість і пристрасть промовляють
Таке, чого не висловиш словами.

Сей шлюб усі дрібні підозріння,
Котрі тепер великими здають ся,
І всі великі страхи, що здають ся
Тепер дрібними, переверне в нівець.
Здаватиметь ся казкою і правда,
Тепер же правдою здаєть ся й басня.
Обох вас люблячи вона притягне
Обох один до 'дного, і всіх иньших
До вас обох. Даруйте за се слово;
Зметивкував я думку сю не з разу:
В прихильности моїй давно обдумав.

Антоній.

Що скаже Цезарь нам на се?

Цезарь.

Нічого,

Поки не чутиме, як сю промову
Прийняв Антоній.

Антоній.

Та яку-ж Атріппа
Власть або силу має що зробити,
Коли-б сказав я: „ну, нехай так буде,
Атріппо“?

Цезарь.

Цезареву власть і право
Октавії звесїть.

Антоній.

І не приснить ся
Менї перепли до такого пляну,
Такого гарного. То дай же руку,
І щоб любов братерська управляла
Серцями нашими від сього часу
На виконання задумів великих.

Цезарь.

Дую, а з нею і сестру. Ніколи
Ще брат сестри так не любив сердечно.
Нехай на те вона живе, щоб єдинити

Держави наші в купі із серцями,
І щоб од нас любов не одлітала!

Аґріппа.

Щастя вам доля, та й амінь.

Антоній.

Не думав

Я бити на Помпея: бо недавно
Він прислуживсь мені, та ще й не мало ⁴⁶⁾.
За се оддякувать я мушу перше,
Щоб не корили пам'яті моєї.
А потім викличу його й на битву.

Лепід.

Не час нам гаятись. Коли не знайдем
Помпея, то він знайде сам нас.

Антоній.

Де-ж він тепер?

Цезарь.

Коло гори Мізенум.

Антоній.

А скільки в нього сухопутних буде?

Цезарь.

Велика сила й більшає що дальше.

На морі-ж він панує абсолютно.

Антоній.

Така йде чутка. О, колиб нам можна
Поговорити з ним! То поспішаймо-ж!
Та тільки, поки зброї не наділи,
Скінчим те діло, про що тут вмовлялись.

Цезарь.

Сердечно радуюсь, і запрошаю
Тебе сестру мою вбачати в вічі.

Антоній.

І ти, Лепіде, не відмов своєї
Компанії!

Лепід.

Антоне благородний,
Мене й недуга від сього не вдержить.

(Труби. Виходять Цезарь, Антоній і Лепід).

Меценат. Бувай здоров по приїзді
з Єгипту, добродію!

Енобарб. Половино Цезаревого серця,
достойний Меценате! — Шановний мій друже
Агіппа!

Агіппа. Любий Енобарбе!

Меценат. Є чого радуватись нам, що
все так переварилось. А вам жилось добре
в Єгипті?

Енобарб. Еге, добродію. Ми проганяли
з очей день сном, а ніч розвиднювали наповн.

Меценат. Вісім диких кабанів спечених
у цілости, на сніданне, і се тільки на двана-
цять осіб⁴⁷⁾ — правда сьому?

Енобарб. Се було, що муха перед орлом.
У нас бували трагези ще дивогляднійші: от
що стояло коштувати!

Меценат. Вона дуже непоборима пані,
коли про неї говорять правду.

Енобарб. Скоро спіткала Марка Анто-
нія, зараз і вкрала в нього серце, — се було
над річкою Циднусом.

Агіппа. Вона справді там з'явилась,
коли мені сказано про неї правду.

Енобарб.

Ось я вам розкажу⁴⁸⁾.

Байдак, що на ньому вона сиділа,
Сьвітив ся на воді, мов трон блискучий.
Із кованого золота був демен,
З кармазину вітрила, і так нахли,
Що аж вітри з кохання умлівали;
А срібні весла били такт під флети,

І збита хвиля їх наздоганяла,
Немов у їх ударах закохавшись.
Сама-ж вона персоною своєю
Робила нищим всяке описаннє.
Лежала в сутозолотім наметі
І переважувала малювання
Венери, що, на нього задивившись,
Ми штуку над природу переносим.
А по обох боках її стояли
Два хлопчики з ямчастими щічками,
Мов два уємішливі Купідони,
І кольорованими вахлярами
Її ніжненькі щоки холодили.
Та жар ще більш на щоках розгорав ся:
Самі свою розроблювали працю.

Агріппа.

О, для Антонія се дивне диво!

Енобарб.

Її прислужниці, мов Нереїди,
Мов ті русалки, на її дивились
І нахилялись у боготворенні.
Стерна одна русалка пильнувала.
Шовкова снасть кружилась під руками,
Ніжними та мякенькими квітками,
Що бігали пильнуючи роботи.
Із байдака невидимо лили ся
Чудовні пахоці на побережжє.
Із міста виспав народ до неї.
Антоній тронував посеред ринку,
Сидів один, присвистуючи воздух,
А воздух зникнув би й собі дивитись
На Клеопатру, і, коли-б се можна,
Зробив порожнє місце у природі.

Агріппа.

Предивна Єгиптянка!

Енобарб.

А як вийшла

На беріг, наш Антоній посилав
До неї, щоб просити на вечерю.
Вона відказує, що лучче буде,
Як він до неї завтає в гості,
Про що й благає. Ввічливий Антоній,
В котрого „ні“ не чула жінка зроду,
Побривши ся кругом разів з десятком,
Іде на бенкет і, своїм зипчаєм,
За те, що їли очі, платить серцем.

Агіппа.

То чарівниця! І великий Цезарь
Свого меча послав для неї спати.
Він з плугом поравсь, а вона пожала.

Енобарб.

Раз бачив я її, як по майдану
Вона пробігла ступенів із сорок,
І так задихалась, що в силу слово
Змогла промовити. Сей недостаток
Вона зробила зараз красотою,
І хоч без духу, видихала силу.

Меценат.

Тепер Антоній вже її покине.

Енобарб.

Ніколи! ні, її він не покине.
Від літ вона не вяне, від привички
Не тратить безконечної принади.
У иньших женщин розкіш насичає,
Вона-ж чим більш дарує, тим ще більший
Збуджає голод; найпоганіше в неї
Таким здасть ся гарним, що й святиї
Жерці благословлять її, як согрішає.

Меценат.

Коли урода, розум, скромність можуть
Привабити Антонієве серце,

То ся Октавія для нього буде,
Найкрасша доля.

Агріппа.

Ну, ходімож разом.

Ти, друже Енобарбе, в мене будеш
За гостя, поки житимеш у Римі.

Енобарб.

Покірно дякую за ласку, пане. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Цезарь, Антоній, між ними Октавія, прибічники.

Антоній.

Сьвіт, обовязок мій великий часом
Мене й одлучать від твоєї груди.

Октавія.

І ввесь той час навколїшках я буду
Перед бogaми за тебе молитись⁴⁹).

Антоній.

Добраніч, пане мій! Октавіє,
Ти хиб моїх ніколи не вичитуй
В людськóму поговорі. Я не все вмів
Держати міру, та від нині буде
Усе складати ся до ладу в мене.
Добраніч, люба пані.

Октавія.

На добраніч,
Мій пане! (Виходять Цезарь і Октавія).

Входить віщун.

Антоній.

Ну, друже! Тужив певно за Єгиптом?

Віщун.

Коли-б ніколи звідтіля не плив я,
Ні ти не прибував туди!

Антоній.

Чого-ж се,

Коли сказати можеш?

Віщун.

Я се в дусі

Ввижаю. та не передам словами.
Та тільки ти вертай ся знов в Єгипет.

Антоній.

Скажи, чия фортуна буде висша,
Моя, чи Цезарева?

Віщун.

Цезарева.

Отсе-ж, Антоніє, не зоставай ся
З ним поруч. Демон твій чи дух хранитель
Великодушний, мужній, благородний,
Нема йому ніде на світі рівні,
Де Цезаря нема. При ньому ангел
Твій робить ся лякливий, мов побитий.
Тим хай простір заляже як найширший
Між вами обома⁵⁰).

Антоній.

Про се ти тихо!...

Віщун.

Нікому, опріч тебе. Тай тобі вже
Не скажу в друге. Грай з ним в яку хочеш
Ігру, а ти певнісінько програєш.
В його природне щастя, що тебе поборе,
Хоч як би зле сгояв він; твоє світло
Померкне, скоро він при тобі сяє.
Ще раз кажу: твій дух при ньому близько
Терає до пановання відвагу.
Оддаючи-ж він піднімаєсь.

Антоній.

Геть же!

Пошли Вентідія сюди до мене. (Виходить віщун).
Поїде в Парфію. — Чи по науці,
Чи так потрапив, а сказав він правду.
Його і кости слухають, а в іграх
Мое найлучче рахування никне
Під його щастем. У заклад побем ся,
Він виграє. Півні його що разу
Моїх перемагають, хоч за мною
Були всі шанси, а його перепел
Все побива могого, хоч і слабший.
Вернусь в Єгипет, і хоть пошлюбив я
Задля мого впокою, а роскоші
Мої там, на востоці⁵¹).

Входить Вентідій.

О! Вентіде,

Ну, ти поїдеш в Парфію. Твій наказ
Готов. Іди за мною, то й одержиш⁵²). (Виходять).

Сцена четверта.

Тамже. Вулиця.

Входять Лепід, Меценат і Агіппа⁵³).

Лепід.

Більш не турбуйте ся, зробіте ласку,
Хапайте ся за вашим отаманнем.

Агіппа.

Добродію, Антоній попрощаєсь
З Октавією, та й рушаєм зараз.

Лепід.

Ну, до побачення-ж в військовій зброї,
Що так обом вам до лиця!

Меценат.

Ми будем,

Як розумію я дорогу, перше,
Ніж ти, Лепіде, під горою.

Лепід.

Шлях ваш

Коротший. Я-ж надати круга мушу.
Ви виграєте аж два дні над мене.

Меценат і Агіріппа.

Щасливої дороги!

Лепід.

Прощайте! (Виходять).

Сцена пята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Алексас.

Клеопатра.

Музики, дай мені музики, страви
Сумної для коханців!

Слуга.

Гов! Музики!

Входить Мардіян.

Клеопатра.

Ні, цур їй! Харміяно,
Ходім пограємо на білімрді.

Харміяна.

В мене рука болить. Вам лучче грати
Із Мардіяном.

Клеопатра.

Женщині та грати

З евнухом — все одно, що з нашим полом.
Чи хочеш із мною грати, пане?

Мардиан.

Готов, моя царице, скільки змога.

Клеопатра.

Коли готов, то за незмогу мусим
Прощать грачев. Ну, та єї! Щось иньше!
Подайте удочку, ходім до річки.
Нехай оддалеки музика грає,
А я зраджатому золотоверих,
Моїм гачком під слиззю їх зїви
Чіплятиму і витягну на беріг
Казатиму, мов кожна з них Антонїй:
„Ага! піймав ся“!

Харміяна.

О, веселий спомин!

Сьміху, сьміху було, як ви побілись
У заклад, хто піймає скорше рибку.
А водолаз твій настромив солону
Йому на удку рибу, і він витяг
Пишаючись⁵⁴).

Клеопатра.

О час! Що то за час був!

Я реготала, поки він розсердивсь,
І реготом його в ночі приспала.
А в ранці о девятій уноїла
І сонного його в мою одежу,
У мантию прибрала, а Філіпським
Мечем його сама оперезалась⁵⁵).

Входять посланець.

О! із Італії?... Ну, засївай же
Твоїми плодотворними вістями
Мій слух, що одлогом лежав так довго.

Посланець.

Царице, о царице!

Клеопатра.

Вмер Антонїй?

Коли ти се, паскуднику, промовиш,
То вбеш свою царицю; а коли все добре,
І ти з'ясуєш, що здоров, — ось гроші,
А ось мої найблакитнійші жили
До поцілунку. І царі сю руку
Цілюючи тремтіли.

Посланець

О царице!

Найперше, — він гаразд...

Клеопатра.

Візьми ще грошей.

Та поміркуй, козаче: ми говорим
Про мертвих, що вони гаразд. Та знай же,
Коли і ти... я розтоплю се злото,
І виллю у твою зловіщу пельку.

Посланець.

Царице люба, вислухай...

Клеопатра.

Я чую;

Кажи. Та на лиці нема у тебе
Добра. Коли Антін живий і вільний,
Чого ж такий у тебе вид повурлий
На з'ясування радісної вісті?
Коли-ж нездужав, тобі-б годилось
Прибути Фурією у гадюках,
А не людиною.

Посланець.

Зволиш, царице?...

Клеопатра.

Мені хотілось би тебе прибити
Перш ніж промовиш. Та коли ти скажеш,
Що жив Антін, здоров і не в неволі,
А в дружбі в Цезаря, то я засиплю
Тебе грішми і дорогим камінням.

Посланець.

Царице, він здоров...

Клеопатра.

Гаразд говориш.

Посланець.

І в дружбі в Цезаря.

Клеопатра.

Ти чесний хлопець.

Посланець.

У більшій дружбі, ніж коли бувало.

Клеопатра.

Жадай що хоч у мене!

Посланець.

Та, царице...

Клеопатра.

Я не люблю такого „та“: від нього

Зникає все хороше попереднє.

Плюй на се „та“. Вово мов той тюремник

Веде якогось лютого злочинця.

Будь ласко, друже, витруси коробку

Твоїх вістей мені ув ухо разом, —

І добре і лхє. Він, кажеш, в дружбі

У Цезаря; здоров, мовляв, свободний?

Посланець.

Свобідний? Я, царице, не казав так.

Октавія його звязала.

Клеопатра.

Як то?

Посланець.

Найкращим звязком: в ліжку.

Клеопатра.

Харміяно,

Я блідну.

Посланець.

Так, царице, одружив ся.

Клеопатра.

Щоб на тебе чума насїла люта! (Бе його).

Що ти сказав? Геть звідсі, підлий рабе! (Бе зпов).

А то повидираю тобі очі,
Як мячвки, і обірву волоссе.
Шмагатиму тебе залізним пруттем,
Варитиму в розсолі, у гіркому
Квасялї.

Посланець.

О царице милостива!
Я тільки вість принїс, не був там сватом.

Клеопатра.

Скажи, що се неправда, — цілу область
Тобі я подарую, і пишатись
Фортуною своєю будеш; а що била
Тебе, се буде карою для тебе
За те, що огорчив мене; ще й надто
Нагорожу тебе я так дарами,
Як ти у скромности своїй попросиш.

Посланець.

Він одруживсь, царице.

Клеопатра.

О поганцю!

Ти жев аж надто довго. (Виймає кинджала).

Посланець.

То втікаю...

Не провинив тобі нічим, царице! (Виходить).

Харміяна.

Царице дорога, опамятай ся:
Сей чоловік безвинен.

Клеопатра.

І безвинні

Не улизнуть від громової стрілки.
О, зникни, потоци, Єгипте, в Нілі!
Найтихші твори, в гадки обернітесь! —
Кликніть раба назад. Хоть я й безумна,
Та не вкушу його.. Кликніть!

Харміяна.

Злякав ся,

Боїть ся йти.

Клеопатра.

Нічим йому не вшкочжу.

Сі руки вже втерали благородство
І тим, що меншого від мене били;
Бо я-ж сама тут винна. — Ну, ходи лиш!

Вертаєть ся посланець.

Хоч чесно се, та всеж воно недобре
Злу новину віщати. Вість приємну
Ясуй хоч безліч язиками; горе
Нехай само себе звіща, як станесь.

Посланець.

Я те вчинив, що мусів.

Клеопатра.

Він женив ся?

Тепер ти вже не будеш більш нелюбий,
Ніж перше ставсь, як скажеш „Так“ іще раз.

Посланець.

Женивсь, царице.

Клеопатра.

О, щоб тебе боги занапали!
Ти все своє?

Посланець.

Хиба звелиш брехати,

Царице?

Клеопатра.

О, колиб ти пробрехав ся!

Тоді нехай би ціла половина
Єгипту затонула і зробилась
Цистерною для лускуватих гадки.
Геть звідси! Хоть би ти вродивсь Нарцизом⁵⁶),
Мені-б здавав ся і тоді противним.
Він оженивсь?

Посланець.
Благаю вибачати.
Клеопатра.

Він оженився?

Посланець.
Не гнівайся на мене.

Я не хотів тебе сим прогнївити.
Карать мене за те, що повелїла,
Була-б, здасться, вже велика кривда.
Він одружився з Октавією.

Клеопатра.

Коли-б же, о! його випа зробила
Й тебе ледащом! Як! ти знавш певно?
Геть звідси! Ти привіз менї із Риму
Товар аж надто дорогий для мене.
Нехай він в тебе на руках заляже,
І щоб ти зруйнував ся через нього!
(Виходить посланець).

Харміяна.

Моя царице дорога, спокійся!

Клеопатра.

Я хвалючи Антоїя, вменшала
Заслуги Цезареві.

Харміяна.

Ще й як часто,

Царице!

Клеопатра.

Я за се тепер караюсь.
Ведїть мене звідсіль: я омлїваю.
О Іро! Харміяно!... Ні, нічого...
Іди до того посланця, мій любий
Алексасе, та розпитай у нього,
Яка Октавія, якого віку,
Якої вдачі, і якого цвіту
Волоссе в неї. Зараз же вертайся!
(Виходить Алексасе).

Нехай мене... Ні, люба Харміяно,
Нехай не видає мене на віки!
Хоть він з одного боку і Горгона,
А з другого все-ж Марс. Нехай Алексас
Спитає і про зріст її. Пожаль ся
Мене, та не словами, Харміяно...
Ведіть мене в мою опочивальню. (Виходять).

Сцена шеста.

Коло Мізенума.

Труби. Входять Помпей і Мевас з одного боку з бубнами
і тулумбасами, з другого Цезарь, Лепід, Антоній, Енобарб,
Меценат і воїни.

Помпей.

Тепер мої заложники у вас, а ваші
У мене: поговорим, поки битись⁵⁷).

Цезарь.

Воно найлучче перш поговорити.
Тим ми й послали списані до тебе
Поперед себе всі уступки наші.
Коли ти зміркував, то об'яви нам:
Чи ти грізний свій меч сховаєш в піхву,
І у Сицилію назад сprovedиш
Відважну молодіж, явій инакше
Тут доведеть ся гнунуть?

Помпей.

Слухайте-ж

Ви три регенти зверхні сего світа,
Зевесові намістники найвищі!
Не знаю, чом би й панотцю моему
Зостати ся без помсти, мавши сина
І друзів тут, коли сам Юлій Цезарь,
Що Бруту благородному являв ся,⁵⁸)

Вас під Філіппами за себе в бою бачив.
А що подвигло Кассія блідого
Конспірувати? За що Брут шановний
І чесний Римлянин у Капітолї
Кров розливав з громадською малою
Вворужених любовників свободи?...
Щоб чоловік був тільки чоловіком.
Отсе-ж і я для того фльот спорудив,
І злющий океан під ним запінився.
Сам фльотом я завзяв ся покарати
Ненавидних Римлян за їх невдячність
До благородного мого отця⁵⁹).

Цезарь.

Про мене.

Антоній.

Не залякаєш нас, Помпею, фльотом;
Промовимо до тебе і на морі,
А на землі, ми знаєм, ми багатші.

Помпей.

Ти справді на землі багатший мене
Моїм отецьким домом⁶⁰). Та зазуля
Не ве собі гнізди: то й залишай ся
У нїм, поки твоя снага.

Лепід.

Скажи нам

Будь ласко (бо се все сторонні речі).
Як ти приймаєш пропозиції наші?

Антоній.

Ми не благаємо тебе: ти зважиш,
За що вхопитись варто.

Цезарь.

Що й постане,

Як поспитаєш більшої фортуни.

Помпей.

Сцилію й Сардинію давали
Мені за те ви, щоб очистив море

Від розбишак, а потім, щоб я хліба
Прислав у Рим⁶¹). Як буде згода,
То розійтись, не щерблячи мечів нам
І не подрапавши щитів.

Цезарь, Антоній і Лепід.
Давали.

Помпей.

То знайте-ж, що я йшов до вас для того,
Надумавшись прийняти сю офіру;
Та на Антонія розсердивсь трохи.
Хоть менша честь мені, коли се скажу,
Та мусите ви знати, що, як бив ся
Твій брат із Цезарем, твоя паньматка
Приїхала в Сицилію, і дружно
Її трактовано у мене⁶²).

Антоній.

Чув я

Про се, Помпею, і шукав случаю
Оддячити тобі.

Помпей.

То дай же руку!

Не думав я тебе тут бачить, пане.

Антоній.

Постелі на востоці стелють м'якко.
Я дякую тобі, що визвав ранше
Мене сюди, ніж сам я наміряв ся.
Бо через се я вийграв.

Цезарь.

З того часу,

Як бачив я тебе в останнє, много
Перемінивсь єси.

Помпей.

А вже-ж. Не знаю,

Які рахунки на мойому виді
Безощадна Фортуна записала;

Та в серце не пробраться їй до віку
На підневолення його⁶³).

Лепід.

Зустрілись

Гаразд ми тут.

Помпей.

Вповаю ж я, Лепіде. —

То ми згодили ся, і я бажаю
Спасати нашу згоду міждо нами
І припечатати.

Цезарь.

Се перве діло.

Помпей.

Нам треба бенкетом ушанувати
Одні одного на прощання. Киньмо
Лиш жереб, хто розпочинати мусить.

Антоній.

Я розпічну, Помпею.

Помпей.

Нї, Антоне!

Метнїмо жереб. Первий, чи останній, —
Твоє єгипетськеє куховарство
Здобуде слави. Чув я, що і Цезарь
Наш Юлій там поситшав од бенкетів.

Антоній.

Багацько ти чував

Помпей.

Нема в тім злого,

Добродїю.

Антоній.

Нема й в мойому слові.

Помпей.

Ну, так я чув про се, та ще і надто,
Як до його Аполлѳодор приносив — ⁶⁴)

Енобарб.

Та годі! Він приносив...

Помпей.

Що приносив?

Енобарб.

Одну царцю на перинах.

Помпей.

Тільки

Тепер пізнав тебе я, Енобарбе.

Як поживаєш, воїне?

Енобарб.

Не згірше.

Ще й лучче поживаю. Бо, як я бачу,

Три бенкети ідуть на зустріч.

Помпей.

Руку!

Ніколи я тебе не ненавидів,

І з завистю дивився, як ти бешся.

Енобарб.

Добродію, ніколи не любив я

Тебе аж надто, а хвалив що-разу,

Як ти заслужував хвали моєї,

У десятеро більш, ніж я промовив.

Помпей.

Втішайся щирістю своєю: личить

Вона тобі незгірш. То запрошаю

Всіх вас, панове, на мою галеру.

Чп зволите, панове?

Цезарь, Антоній, Лепід.

Покажи нам,

Добродію, дорогу.

Помпей.

Так ходімо-ж!

(Виходять Помпей, Антоній, Цезарь, Лепід, воїни і прибічники).

Менас (сам собі). Отець твій, Помпею, ніколи-б не зробив такої згоди. — Ми з тобою знайомі, добродію.

Енобарб. На морі, здається.

Менас. Знайомі, добродію.

Енобарб. Ти боровся добре на морі.

Менас. А ти на суші.

Енобарб. Я готов хвалити кожного, хто мене хвалить, хоть і не можна сказати, щоб я не вдіяв нічого на суші.

Менас. Ні щоб я не вдіяв нічого на морі.

Енобарб. Так, тільки де чого можна тобі й відцуратись, ради твоєї власної вбезпечки: був esi великим хижакom на морі.

Менас. А ти на суші.

Енобарб. То я цураюсь моєї сухопутної служби. Та давай руку. Менасе. Коли-б у наших очей була власть, вони-б тут піймали двох хижаків, що цілують ся.

Менас. У всіх людей лица щирі, хоч і які-б були в них руки.

Енобарб. Та ні одна вродлива жєнщина не має щирого лица.

Менас. Нічого тут лукавити: вони крадуть серця.

Енобарб. Ми йшли сюди битись із вами.

Менас. Що до мене, то мені досадно, що воно обернулось на випивку. Помпей сьогодні просьміяв свою фортуна.

Енобарб. Коли так, то вже не виплати її назад.

Менас. Рік esi, добродію. Не сподівались ми сюди Марка Антонія. Скажи будьласко, чи він одруживсь із Клеопатрою?

Енобарб. Цезарєву сестру звуть Октавія.

Менас. Так, добродію. Вона була за Кассієм Марцєллом⁶⁵).

Енобарб. А тепер за Марком Антонієм.

Менас. Ну бо, добродію!

Енобарб. Правду кажу.

Менас. То Цезарь поєднався із ним на віки?

Енобарб. Коли б я мусів віщувати про се поєднання, я-б не пророкував так.

Менас. Я думаю, політика зробила більш у сьому шлюбі, ніж прихильність партій.

Енобарб. Я й сам так думаю. Та побачиш, що союз, котрий, здається, зв'язує їх дружбу, сам же її й задавить. Октавія побожна, лагідна, тиха людина.

Менас. Хто-ж не схотів би собі такої жінки?

Енобарб. Не той, хто сам не такий, не Марк Антоній. Вернеться він до своєї єгипетської страви. Тоді зігхання Октавії роздмухають огонь у Цезарі і, як я сказав уже, те що дружбу їх покріплює, зроби́ть ся зварядом до її розриву. Антонієва любов буде там, де вона єсть; тут він одружавсь тільки з користою нагодою.

Менас. Може й справді так буде. Ну, добродію, хочеш на поклад? У мене є віват про тебе.

Енобарб. Я прийму його, добродію. Ми при звичайні наші пельки в Єгипті.

Менас. То ходімо-ж. (Виходять).

Сцена сема.

На покладі Помпеевої галери, коло Мізенаума.

Музика. Два чи три слуги готують бенкет.

Первий слуга. Зараз будуть, товаришу. В вільного бадилля вже розхиталось у корінні. Найменший вітерець повалить їх.

Другий. Лепід розчервонів ся.

Первий. Вони примушували його випивати й милостивне пиття.

Другий. Скоро котрий торкнеть ся до болючого місця другому, він зараз вигукує: „Годі“! Лагодить їх благанням, а себе питтям.

Первий. Та ще більшу підійма війну між собою і своїм розумом.

Другий. Що то значить: здобути імя в товаристві великих людей! На одно-б мені вийшло мати в руках тростину, яка не може помогти мені, як і бердиша, яким не можу рубати.

Первий. Велика сфера, в котрій вертиш ся так, що на тебе ніхто не вважає, се все одно, що порожні ямки, де-б треба бути очам. Вони тільки поганяють вид.

Яса ясує. Входять Цезарь, Антоній, Помпей, Лепід, Атріппа, Меценат, Евобарб, Менсь із вищим отаманом.

Антоній (до Цезаря).

Так вже у них, добродію, вседеть ся,
Що по своїм знакам на піраміді
Вважають, чи велика повинь Ніла.
По повені вже знають: буде голод,
Чи урожай. Що висша повинь буде,
То більше і надії. Як прослякне,
Ратай зерно росєє по глеюцї,
І незабаром посніває живо.

Лепід. Чудні в вас там гадюки.

Антоній. Еге, Лепіде.

Лепід. То се ваші єгипетські гадюки виводять ся з глею за підмогою сонця? Так і ваші крокодили?

Антоній. Се правда.

Помпей. Сідаймо. — Кубок Лепідові!

Лепід. Я не так злужаю, як би мені годилось, та ніколи не від того.

Е н о б а р б. Аж поки заснеш. Боюсь тільки, щоб не було перш поки, ніж доти.

Л е п і д. Так, так, чув я, Поголомеві піраміди — гарна річ. Що й казати? чував я се.

М е н а с (стиха).

Помпею, на словечко.

П о м п е й (стиха).

Ну, на вухо...

Що там?

М е н а с (стиха).

Покинь своє, благаю, місце,
Отамане, та вислухай словечко.

П о м п е й.

Ось зараз. Се Лепідові подайте!

Л е п і д. Що-ж воно таке, ваш крокодил?

А н т о н і й. Він, добродію, такий, як він сам, і завширки широкій з себе самого, і заввишки як єсть, і двигаєть ся своїми членами. Живе тим, що його насичує, а як його елементи розпадуть ся, то переселять ся в інші тварі.

Л е п і д. А кольору якого?

А н т о н і й. І кольору свого-ж таки.

Л е п і д. Чудна гадюка.

Ц е з а р ь. Чи вдоволить його се описання?

А н т о н і й. Ще-б ні! за новим кубком Помпеевим. А то він буде справдешній Епікур.

П о м п е й (стиха Менасови).

Иди, добродію, завісь ся лучче!

І що там говорити? Геть від мене!

Роби як сказано. А де мій кубок?

М е н а с.

В ім'я моїх заслуг, коли ти хочеш Мене послухати, здіймись із місця.

Помпей (стиха).

Здасть ся, ти із глузду зсунувсь. Що там?
(Іде на бік).

Менас.

Усе я шапкував твою Фортуну.

Помпей.

Служив мені ти віраю. Ну, що далше? —
Панове, веселітєсь.

Антоній.

Бережа ся,

Лешіде, пісків сих живих: бо вгонєш.

Менас.

Чи хочєш над всім сьвітом панувати?

Помпей.

Що се ти кажєш?

Менас.

Чи хочєш над всім сьвітом панувати?

Щє раз кажу.

Помпей.

Як же-б воно так сталось?

Менас.

Згоди ся тільки, і, хоч я здаюсь убогим,
А дам тобі усю вселєнну⁶⁶).

Помпей.

Добре впив ся?

Менас.

Нї, я, Помпею, вдержувавсь від кубка.

Зосьміль ся, і земним Зевесом будєш,

Що обіймає океан і небо.

Усе твоє, аби схотїв.

Помпей.

Та як же?

Менас.

Сї сьвітовладці три, сї тріумфіри

На кораблі у тебе. Переріжмо

Кавати, і як на безкраїм будем,
Тоді до горла — і твоя вселенна.

Помпей.

Ах! се тобі зробити б мовчки треба.
У мене се була-б гидота, в тебе --
Хороша служба. Ти повинен знати,
Що не користь моєю честю править,
А честь корисно. Кай ся, що язик твій
Так зрадив діло. Колиб цотай мене
Зробив вси, я потім похвалив би;
Тепер же мушу гавити. Покинь і пиянствуй!

Менас (сам до себе).

Коли такої,
То я за блідолицим твоїм щастєм
Не буду більш тягачесь. Хто шукає
Та й не бере його, коли йде в руки,
То вже й не знайде.

Помпей.

Се Лепіду кубок.

Антоній.

Несїть його на беріг. Я, Помпею,
За нього випю.

Енобарб.

До тебе, Менасе!

Менас.

Здоров будь, Енобарбе!

Помпей.

Лий до краю.

Енобарб

(показуючи на прибічника що виносить Лепіда).

От здоров'як, Менасе!

Менас.

Як?

Енобарб.

Третину

Вселенної несе. Хибз не бачиш?

Менас.

То ся третина п'яна. Я хотїв би,
Щоб сьвіт увесь од п'янства закрутив ся.

Енобарб.

То пиймо, щоб він аж скрутив ся.

Менас.

Ну пиймо!

Помпей.

Се все ще не Александрійський бенкет.

Антоній.

Близький до нього. Задзвонїмо в кубки!
За Цезаря!

Цезарь.

Я-б рад уже й не пити.

Страшенна праця — мізок полоскати,
А він все гідшає.

Антоній.

Ти мусиш буте

Дитиною свого часу.

Цезарь.

Випивай же,

А я одвічу! та я радше б постав
Чотиря днї, ніж в однім стілько пити.

Енобарб (до Антонія).

А що, мій імператоре коханий?
Ось нумо вакханали танцювати,
На честь щиття сього, як у Єгиптї!

Помпей.

Давай, мій любий воїне!

Антоній.

А нумо!

Берімо ся усі за руки, докіль
Вино побідоносне наші змисли
Не пхнуло в тиху і солодку Лету.

Енобарб.

Усі за руки! А гримайте гучно

Музикою у наші вуха! Дайте
Розставлю вас. Нехай сей хлопець буде
Березою, а кожен з нас підхопить,
На скільки в тельбухах снаги гукати ⁶⁷).
(Музика грає. Енобарб розміщує всіх рука в руку).

Пісня.

Бахусе, наш любий царю
Товстопузий, шуроокый!
Ми в твоїх баррлах наші
Клопоты й турботы топим.
Бенкетом тебе витаєм,
Чоло іронами вінчаєм.
Наливай, докіль іскрять ся,
Поки світ не завертеть ся ⁶⁸)!

Цезарь.

Чого вам більш? Помпею, на добраніч!
Ходімо, добрий брате. Важні справи
На нашу легкість позирають скрива.
Панове любі, розійдімось різно.
Ви бачите, в нас розгорілись щокя.
Потужний Енобарб від чарки слабший.
Заскакує язик і в мене в мові,
А всі ми з хмелю наче подурніли.
Шкода й казати більше. На добраніч!
Антоніє коханий, руку!

Помпей.

А ми поборемось іще й на сусі.

Антоній.

Поборемось, добродію. Дай руку.

Помпей.

Антоніє, отецький дім мій в тебе.
Та що про се? Ми дружимо з тобою.
Спустімось в човен.

Енобарб.

Не впадїте в воду,

Гледють!

(Виходять Помпей, Цезарь, Антоній і прибічники).

Я не піїду, Менасе, з ними.

Менасе.

Ні, ти в мою каюту. Гей ви, труби!

І що там ще? Суремки, тулумбаси!

Нехай Нептун почує, як великих

Ми провозжаємо людей. Гримайте,

Щоб вас завішено! Гудють, гримайте!

(Труби і бубни).

Е н о б а р б.

Гурра! шапки у гору!

Менасе.

Бравий воїн!

(Виходять).

АКТ ТРЕТІЙ.

Сцена перва.

Долина в Сирії.

Ходять Вентідій як би в триумфі, з Сілієм і з иньшими
шляхами, отаманом і воїнами. Перед ними несуть мер-
тве тіло Пакорове.

Вентідій.

Епер лежиш ти, стрілометна Парфо.
Вені дала Фортуна відомстити
Марка Красса смерть⁶⁹). Несіте
арського сина тіло перед військом.
Як твій Пакор, Ороде, поплатив ся
за Красса⁷⁰).

Сілії.

Ну, Вентіде благородний,
меч твій ще димує кровю
Парфян, гони утікачів що сили,
ни по Медах і Месопотамах,
по всяких сховищах, куди втікають.
Тоді Антоній, твій гетьман великий,
на триумфальний віз тебе посадить
голову вінками уквітчає.

Вентідій.

О Сілїй, Сілїй! я зробив доволї.
Уваж се добре, що отаман вищий
Не мусить надто боем прославлятись.
Знай Сілїй, що не доробити дїла
Буває лучче, ніж високо знятись
За небуття того, кому ми служим.
І Цезарь і Антонїй отаманнем
Більш прославлялись, ніж самі собою;
І Соцій, що у Сириї гетьманив
Передо мною, втратив панську ласку
За скоре слави-чести здобування.
Хто робить на війні більш од гетьмана,
Той робить ся гетьмановим гетьманом.
Амбіція-ж, війська добродїтель,
Готова скорше повести утрату,
Нїж виграти те, що затемнить самую.
Зробив би для Антонїя я й більше,
Та се його зобидить, і погине
В його досадї вся моя заслуга⁷¹).

Силїй.

Ти мавш у собі таке, Вентїде,
Без чого воїн те-ж саме, що й зброя.
Чи ти наввеш до його?

Вентідій.

Смиренно

Скажу, що ми імям його вчинили,
Сим чародїйським словом войовничим;
Як ми його стягами і полками
Комівника Пароянського погнали,
Того, що з роду не бував побитим.

Силїй.

Де він тепер?

Вентідій.

Плести в Атеви хоче.

І ми туди хапаймось навперейми,
Коли важенна здобич нам дозволить.
Рушаймо-ж! Гей, рушаймо! (Виходять).

Сцена друга.

Рим. Прихожа в Цезаревім домі.

Входить Агіппа; назустріч Енобарб.

Агіппа.

Ну, що? брати вже попрощались?

Енобарб.

З Помпеем закінчили: вже поїхав;
А троє ще печатають умови.
Октавія все плаче, що із Риму
Її їхати⁷²). Сумний чогось і Цезарь.
Лепід же, як Менас говорять, послї
Помпеевого пиру недугує
Блідачкою.

Агіппа.

Отсе душа правдива!

Енобарб.

Предобра; і як Цезаря він любить!

Агіппа.

А як Антонїя він обожає!

Енобарб.

О, Цезарь! ге, се між людьми Юпітер.

Агіппа.

Ну, а Антовїй хто? Се бог Зевесів?

Енобарб.

Се ти про Цезаря? Ні, він без рівні.

Агіппа.

Антонїс — о, ти Фенїкс Арабський!

Е н о б а р б.

Як хвалиш Цезаря, скажи: „Се Цезарь“,
І більш нічого.

А г р і п п а

Він обох їх хвалить.

Прегарно, далебі.

Е н о б а р б.

Та більше любить

Він Цезаря; й Антонія він любить.
Ні серце, ні язвк, ні цифра й буква,
Ні барди, ні поети не зуміють
Подумати, сказати, змалювати,
Ні виспівати, ні порахувати,
Як любить він Антонія. Та Цезарь —
На вколішки, на вколішки й дивуйтесь!

А г р і п п а.

Обох їх любить.

Е н о б а р б.

Бо се його крила,

А він їх жук... Га, се на коней трублять! (Труби).
Прощай, прощай Агріппо благородний!

Входять Цезарь, Антоній, Лепід і Октавія.

А н т о н і й.

Не дальше, ні, добродію, не дальше!

Цезарь.

Береш від мене більш мене самого:
Бувай же добрий в ній до мене. Сестро,
Бувай такою жінкою, як мисли
Мої тебе створили, щоб за тебе
Я міг ручатись. Ти-ж, преблагородний
Антоніє, гляди, щоб із сієї
Моделі добродітелі, котру ми
Цементом дружби нашої зробили,
Ти не втворив знаряддя до руїни
Сієї дружби. Кращеб нам в тім разі

Дружить без неї, як не будем шанувати
її з обох сторін.

Антоній.

О, ні! не вкривджуй

Мене сим недовірем.

Цезарь.

Я сказав.

Антоній.

Шукай як хоч, за мною ти не знайдеш
Причини до того, чого боїш ся.
Нехай тебе хранять боги, і душі
Римлян у всім до тебе нахпляють!
Тут розпрощаймось!

Цезарь.

Прощай, моя кохана, любя сестро!
Хай горнуть ся до тебе елементи
І радіщами дух твій наповняють!
Прощай, прощай!

Октавія.

Мій благородний брате!

Антоній.

Березіль ув очах твоїх, весняна
Пора любви, і дощ її віщує.
Бувай весела!

Октавія.

Пане мій, доглянь же

Господи мого чоловіка і... і...

Цезарь.

Що ще, Октавіє?

Октавія.

Скажу на вухо.

Антоній.

Язык її не підлягає серцю,
А серце язку сказати не вміє.
Се лебединий пух спустивсь на бистрень,
Та й ні на той бік, ні на сей не никне.

Енобарб (стиха до Агріппи).
Невже заплаче Цезарь?

Агріппа.

Він захмаривсь.

Енобарб.

Коли-б він був конем, то-б хмарна пляма
Пошкодила й коню; а чоловіку-ж?

Агріппа.

Ну, Енобарбе, та-ж Антоній
Над мертвим Юлієм заплакав рівно,
Та й при Філіпах плакав знов над Брутом.

Енобарб.

Торік він справді нежити здобув ся:
Що руйнував, і те мочив слезами.
Не довірай, поки й я не заплачу.

Цезарь.

Ні, дорога Октавіє, я буду
До тебе вісти слати. Памятання
Про тебе час у мене не відніме.

Антоній.

Добродію, я поборюсь з тобою
Прихильністю мовою. Обіймаю
Тебе і оддаю богам.

Цезарь.

Прощайте!

Щастя вам доля!

Лепід.

І нехай всі зорі
Освічують вам любую дорогу!

Цезарь.

Прощайте вже, прощайте! (Цілує Октавію).

Антоній.

Ну, прощайте!

(Труби. Виходять).

Сцена третя.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра і Алексас.

Клеопатра.

Де-ж той козак?

Алексас.

Боїть ся приступити.

Клеопатра.

Нехай, нехай. Іди сюди, козаче.

Входить посланець.

Алексас.

Царице милостива! сам Жидівський Ірод
Не сьмітиме на тебе позирнути,
Як ти смутна.

Клеопатра.

Хотіла-б я одтяти

Сю Іродову голову, та що вже!

Нема Антонія: се він зробив би. —

Ну, приступи.

Посланець.

Царице наша милостива...

Клеопатра.

Октавію ти бачив?

Посланець.

Так, царице.

Клеопатра.

Де?

Посланець.

В Римі. Бачив у саме обличчя:

Ішла проміж Антонієм і братом ⁷³).

Клеопатра.

Чи ростом буде з мене?

Посланець.

Ні, царице.

Клеопатра.

Чув, як говорить? Чи пищить, чи низько?

Посланець.

Чув, чув, царице: низько, товстувато.

Клеопатра.

Се не гаразд. Любитиме не довго.

Харміяна.

Її любити? О Ізидо! Ні, ні!

Клеопатра.

Я й думала так, Харміяно. Мова

Низька, сама — шереса. — А велпчня?

Згадай її ходу.

Посланець.

Не ходить, лазить.

Стоїть, чи швендяє, — одна постава

Вона живе більш тілом, ніж душею.

Статуя, не людина.

Клеопатра.

Чи се-ж правда?

Посланець.

Або нема очей у мене зовсім.

Харміяна.

В Єгипті трьох таких, як він, не знайдеш.

Клеопатра.

Я бачу, він аж геть розумний хлопець.

Нема нічого в ній... Козак не дурень.

Харміяна.

Та ще й який!

Клеопатра.

Ну, а якого віку?

Посланець.

Царице, вже вона була вдовою.

Клеопатра.

Вдовою? Слухай, Харміяно.

Посланець.

Мабуть

Під трицять має.

Клеопатра.

Ну, а на обличчя?

Чи довговида, чи кругленька?

Посланець.

Кругла,

Аж надто кругла.

Клеопатра.

Із таким обличчям

Найбільш бувають люде безголові. —

Яке волосся цвітом?

Посланець.

Так, брунатне.

А лоб низесенький, їй до виодобв.

Клеопатра.

Ось золото тобі, та не гніви ся,

Що так з тобою обійшлась я гостро.

Я знов тебе пошлю: бо помічаю,

Що ти до діла здатен. Привготов ся.

Листи готові вже. (Виходить посланець).

Харміяна.

Хороший хлопець.

Клеопатра.

Се правда. Шкода, що так стрепенула.

А справді, як він каже, ся тварюка

Не стоїть дорого.

Харміяна

Таки й нічого.

Клеопатра.

Величне бачив він, то й мусить знати.

Харміяна.

Ще-б нї, Ізидо! при тобі служивши.

Клеопатра.

Ще про одно-б спитати, Харміяно...

Ну, та навпослі. Приведеш до мене,
Як попйшу листи. Ще все наладжу.

Харміяна.

Я в тім порукою тобі, царице. (Виходять).

Сцена четверта.

Атени. Сьвітлиця в Антоїївім домі.

Входять Антоїй та Октавін.

Антоїй.

Нї, нї, Октавіє, ще тут не вся річ.
І тисяча-б таких річей байдуже,
А он, він знов став бити на Помпея,
Зробив духовну й прочитав народу.
Про мене скупо в нїй; коли-ж не можна
Було чого промовчати для честі,
То холодно писав і неохотно,
А де найлуччий був случай хвалити,
Він процїдив крізь зуби⁷⁴).

Октавія.

Любий пане!

Не йми всьому ти віри; коли-ж мусиш,
То не приймай всього до серця близько.
Як ви посердитесь, то й не бувало
Нещасної такої, що стояла б
Між обома і за обох молилась.
Благі боги сьміятимуться з мене,
Як я молитимусь: „Благословіте
Мого суируга й нана“, та й загладжу
Молитву сю: „Благословіте брата!“
Боротиме одна молитва другу;
Середини нема міждо краями⁷⁵).

А н т о н і й.

Октавіє кохана! ти на того
Направ любов, хто більш її шанує.
Втеряю честь, втеряю і самого
Себе. Не будь твоїм про мене лучче,
Ніж будь твоїм, та вже без верховіття.
Ну, та нехай так буде, як ти хочеш.
Стань серед нас, а я тим часом
Готовитимусь все таки до бою.
Нехай твого він осоромить брат..
Хапайсь як мога. По твоєму сталося⁷⁶).

О к т а в і я.

Спасибі, наві мій. Зеве всемогутий
Мене слабу примирєм вашим зробить.
Війна між вами, се — колиб вселенна
Розсілась на двоє, і мертвим трупом
Закидати розсілину прийшло ся.

А н т о н і й.

Як знатимеш, від кого почало ся.
Туди й направ свої докори. Наші
Провини так однакі будь не можуть,
Щоб одинаково обох любити.
Готуй ся в путь, і вибірай як знаєш
Сопутників; про втрату не турбуй ся. (Виходять).

Сцена пята.

Там же. Друга сьвітлиця в палатах.

Входить Енобарб, назустріч Ерос⁷⁷).

Е н о б а р б. Ну, що, друже Еросе?

Е р о с. Та пречудні вісті, добродію.

Е н о б а р б. Які-ж, козаче?

Е р о с. Цезарь та Лепід воювали Помпея.

Е н о б а р б. Се вже старе. Чого ж до-
бились?

Ерос. Цезарь, скорпстувавшись ним у війні против Помпея, тепер знехтував його побратимство, не хоче ділитись із ним славою походу; ще й надто: винуватить його за листи, що він писав перш до Помпея, і вхопив його по своєму власному вишуваченню. Тепер бідного третього запроторено, поки смерть випустить на волю⁷⁸).

Енобарб.

Ти, сьвіте, маєш тільки вже дві пельки;
Та кинь між них усю свою поживу, —
Вони знов погризуть ся. Де-ж Антоній?

Ерос.

Блукає по саду — отгак штовхає
Ногою суччє з перед себе і гукає:
„Дурний Лепід“, і грозить смертю
Тому із слуг своїх, хто вбив Помпея⁷⁹).

Енобарб.

Наш фльо́т великий вже рушає.

Ерос.

Знаю,

В Італію, на Цезаря. А я й забув ся,
Доміціє! Іди до пана зараз.

Енобарб.

Не буде з сього... Ну, та якось буде
Воно. Веди вже до Антонія...

Ерос.

Сюди, добродію. (Виходить).

Сцена шеста.

Рим. Сьвітлиця в Цезаревім домі.

Входять Цезарь, Агіппа і Меценат.

Цезарь.

Се він, ще й більш, зробив на сором Риму!

В Александрії (тут мені се пишуть)
На золотих стільцях на серед ринку
На срібному помості привселюдно
Вони вдвох тронували. При ногах їх
Сидів Цезаріон, що величають
Отця мого дитям, і незаконна
Дітвора їх, що ласо наплодили.
Оддав він їй єгипетську державу
І полуденну Сирію і Кипрос
І Лідію⁸⁰).

Меценат.

Се все зробив прилюдно?

Цезарь.

На виставно-народньому майдані,
Де в них бувають грища. Він поставив
Своїх синів царями над царями.
Дав Олександру Медію Велику,
Вірмен і Парфію, а Птоломею
Кілікію, Фенікію і Сирію.
Вона в той день явилась у наряді
Ізиди: бо не раз давала й перше
Царські послухання в такій одежі⁸¹).

Меценат.

Про се нам треба з'ясувати Риму.

Агіппа.

Вже й так він на його безстыдство
Досадує і знать його не схоче.

Цезарь.

Народ се знає, та прийшла й від него
Завина в Рим.

Агіппа.

Кого ж він винуватить?

Цезарь.

Мене найперш за те, що ми однявши
Сицилію у Секстуса Помпея,
Не оддали йому його частини;

А потім каже, що мені позичив
Тай не одержав із позики кораблів;
І, нарешті, що ми з тріумвірата
Лепіда викинули, а доходи
Усі його на себе обернули.

Агіппа.

Добродію, нам треба відповісти.

Цезарь.

Вже зроблено, і вістовець одправлен.
Я напасав: Лепід зробивсь жорстоким,
Високу власть перевернув на шкоду
І заслужив своїй перемини.
А я з Антонієм готов ділитись,
Аби він поділився із мною
Вірменами і иньшими царствами,
Котрі позавоював.

Меценат.

Ніколи

Не згодить ся на се він.

Цезарь.

То й від мене

Нехай не допевняють ся нічого⁸²⁾.

Входять Октавія.

Октавія.

Витаю Цезаря, мого пана,
Витаю Цезаря предорогого!

Цезарь.

І я тебе чужою мусів звати!

Октавія.

Ні, ти не звав: бо не було причини.

Цезарь.

Чого се ти до нас так підкрадалась?⁸³⁾

Не так як Цезаря сестра. Суируга
Антонія ввійти повинна з військом.
Повинні-б коні ржати перед нею,
Перш ніж з'явилась-би, а по дорозі

Народ окрити дерева, жадібний
Йї побачити, а порохи під небо
Курити од потуг твоїх великих.
Нї, ти ввійшла у Рим, як та селючка
На торг, попередивши виявлення
Любови нашої, котра без того
Буває й недознана. Ми-б стрічали
Тебе на морі і на суші; ми-б витали
Все більш честями.

О к т а в і я.

Любий пане!

Не з мусу я ввійшла так, а з охоти.
Супруг мій, Марк Антоній, перечеувши,
Що ти готуєш ся іти на нього,
Вразив мій слух гіркою новиною,
І я просила дозволу вернутись.

Ц е з а р ь.

А він дозволив зараз: бо стояла
До ласування ти йому на стежці.

О к т а в і я.

Нї, не кажи сього, мій любий пане.

Ц е з а р ь.

Я з нього не спускаю ока, сестро.
Менї про нього вігер перносить⁸⁴).
Де він тепер?

О к т а в і я.

В Атенах.

Ц е з а р ь.

Нї, жорстоко
Ізраджена ним сестро!⁸⁵) Клеопатра
Переманила вже його до себе.
Одав своє він шлюбі царюванню,
А та ззває всіх царів на мене.
Вже Бокк Лібійський, вже Кападокійський
Цар Архелай, Філідельф Пафлягонський,
І Малх Арабський царь і царь Понтійський,

Ірод Жидівський, Мітрідат Вірменський,
Амінг і Полемон, царі Медійський
Та Лікаонський і багато иньших
На нас зібрались ⁸⁶).

Октавія.

О бідна-ж я, що розділила серце
Між двоїми друзями-ворогами!

Цезарь.

Витаю, сестро! Тільки ти листами
Задержувала наш розрив і доси,
Аж ми довідали ся про наругу
Твою й про власну нашу небезпечність.
Спокій ся серцем. Не турбуй ся надто
Сям врем'ям, що тебе так тяжко крушить ⁸⁷).
Нехай судьба без сліз що хоче чинить.
Витаю, найдорожша в цілім світі!
Згордовано тобою невимовно,
І небеса високі нас обрали
І всіх прихильних до тебе на помсту.
Розвеселись, нам дорога до віку.

Агіппа.

Витаю й я!

Меценат.

Витаю, люба пані!

У Римі всі серця тебе кохають
І спочувають. Тільки перелюбник
Антоній, без ваги в своїй розпусті,
Тебе цураєть ся і всю потугу
Оддав блудницї, що на нас воює.

Октавія.

Чи так же бо воно, мій любий пане?

Цезарь.

Се певне, люба сестро. Не турбуй ся
І покажи, що ти терпіти вмієш. (Виходять).

Сцена сема.

Антоній в табір коло мису Акциум.

Входять Клеопатра і Енобарб.

Клеопатра.

Подякую тобі за се, будь певен.

Енобарб.

За що-ж, за що, за що се?

Клеопатра.

Розраював єси мені похід сей.

Мовляв: не личить⁸⁸).

Енобарб.

А хіба не правда?

Клеопатра.

Коли нема тут против нас нічого,
Чом нам не бути перемою своєю?

Енобарб (сам до себе).

Ну, тут мені-б годилось відказати:

Як запрягти кобили з жеребцями,
Пропали-б жеребці: бо кобилиці
Замчали-б воїна з конем у купі⁸⁹)

Клеопатра.

Що ти там мимриш?

Енобарб.

Тут бувши, ти Антонія туманиш,
Береш від нього серце з головою
І час і вес, що мусіла б щадити.
Його вже й так за легкість винуватять,
І в Римі кажуть, що тут гетьманує
Фотин євнух з дівчатами твоїми⁹⁰).

Клеопатра.

Щоб він запавсь, той Рим! щоб черви зїли
Ті язики, що против нас говорять!
Ми мусимо нести тягарь військовий;
На те я й голова в моєму царстві,

Щоб тут мені явитись за мужчину.
Мовчи. Позаду в вас я не зістанусь.

Енобарб.

Мовчатиму, та ось сам імператор.

Входять Антоній і Канїдій.

Антоній.

Се дивна річ, Канїдій, що так хутко
Приплив він із Тарента і Брундуза,
Через Іонське море, і зайняв Торину. —
Ти чула се, мое кохання?

Клеопатра.

Тільки

Невдалого дивує вельми скорість¹⁾.

Антоній.

Карлючка добра, і найлуччий воїн
Не докорив би так нам за недбальство.
Канїдій, ми з ним побемось на морі.

Клеопатра.

На морі: а то як же?

Канїдій.

Для чого-ж се,

Мій пане, хочеш з ним так воювати?

Антоній.

Бо він зосмілився нас на море визвать.

Енобарб.

То й ти-ж його на однокорство кликав,
Мій пане.

Канїдій.

І на бій коло Фарсали,
Де був ся Цезарь із Помпеем²⁾. Тільки-ж
Він ухилився від сього викликання:
Не вигодно. І ти зроби так само.

Енобарб.

У тебе флот не так то уворужен.
Твої матроси муляки, жінці і всяка
Примусом навербована челядь.

А в Цезаря той фльот, що був Помпея.
Легкії кораблі, твої ж важенні.
Нема безчестя на морі не битись,
Коли ти наготовив ся на сусї.

А н т о н і й.

На морі, ві, на морі!

Е н о б а р б.

Ти зречеш ся,

Достойний пане, боевої слави,
Що на землі здобув, розстроїш військо,
Що звикло добре воювати пішкя.
Ти звернеш з найпевнішої дороги
І віддасись невірному случаю.

А н т о н і й.

Ні, бюсь на морі.

К л е о п а т р а.

В мене шість десятків
Парусників. Не мав Цезарь луччих ⁹³).

А н т о н і й.

Ми зайві спалимо і, покріпивши
Себе запасом, рушимо на Акцій
Назустріч Цезарю; коли-ж не сила,
То воюватимем на сусї.

Входить посланець.

Що там?

П о с л а н е ц ь.

Новини вірні: Цезарь взяв Торину.

А н т о н і й.

Він сам там? Се річ неможлива.
І то вже дивно, що його там військо. —
Канїдїй, девятнацять легіонів
Держатимеш на сусї під рукою,
Та ще дванадцять тисяч коней мавш.
А ми на судна. — Ну, моя Тетидо! —

Входить воїн.

Достойний воїне, які новини?

Воїн.

О благородний імператоре мій!
Не бийсь на морі; ні, не завіряй ся
Дошкам трухлявим! Як мечу не віриш
І равам сем, то хай там Єгиптяне
І Фенїкійці мов качки нявляють.
Ми звикли битись на твердому ґрунті,
Плече в плече ⁹⁴).

Антоній.

Ну, добре вже. Рушаймо!

(Виходять Антоній, Клеопатра і Епобарб).

Воїн.

Клянусь Геркулесом, щирю правду
Кажу.

Канїдїй.

Ти, воїне, говориш правду.
Та він не все так робить, як хотїв би.
Гетьманом нашим гетьманує вивийний:
Ми слуги жєнщини.

Воїн.

В руках у тебе
Всї лєґіони й комінники. Се правда?

Канїдїй.

Октавій Марк, Юстей Марк, Публіколя
Та Целїюс повелївають морем,
А ми всїєю сушею ⁹⁵). Ну, Цезарь
Швиденько дїло робить, на прочудо!

Воїн.

Він був ще в Римі, а його потуги
Вже двигались такими батовами,
Що обманили послухів всїх наших.

Канїдїй.

А хто намісником у нього, чув ти?

Воїн.

Якби ся, кажуть, Тавр ⁹⁶).

Канїдий.

О, добре знаю!

Входить посланець.

Посланець.

Канїдие, зве к собі імператор.

Канїдий.

Час вагітний новинами й що хвиля

Новую родить. (Виходять).

Сцена осьма.

Долина близько Акциума.

Входять Цезарь, Тавр, отамання і прибічники.

Цезарь.

Мій Тавре!

Тавр.

Мій добродію!

Цезарь.

Не бійся

На сусі, і держи все військо в куші.

Не зачіпай їх, поки ми все зробим

На морі. Не вхилийся від наказу,

Що тут я прописав. Фортуна наша

Лежить на цім великому моменті. (Виходять).

Входять Антоній з Енобарбом.

Антоній.

Комівника поставмо під узгірєм,

Щоб бачити, як Цезарь буде битись.

Звідсіль лічитимемо кораблі всі

І знатимем, що нам чинити. (Виходять).

Входить Канїдий ідучи з піхотою по однім боці сцени,
а Тавр, намістник Цезарів, по другім. Як вийдуть за сцену,
чути галас морського бою.

Боевий галас. Вертаєть ся Енобарб.

Енобарб.

Пропало, все пропало. Я не можу

Дивитись більш. Єгипетський отаман,
Антонїяд вже демен завертав
Втікаючи з своїми кораблями
Шістьдесятьма. Менї на се дивитись —
Одно, що стратить очі!

Входить Скар.

Скар.

О небесні

Боги й богині! о синоде вічних!

Енобарб.

Чого ти? що там?

Скар.

Половина світа

Погвбла від безпутної темноти.

Процїлували ми царствá і землі.

Енобарб.

Ну, як же бють ся?

Скар.

Ми, мов од зарази

Валяємось, мремо; а дика відьма

Єгипетська, — бодай її проказа зїла!

Як боротьба була мов ті близнята,

Що розпізнати трудно, наші брали

Ще й гору — мов корова та від їдзя

У червці пружить паруси, втікає⁹⁷).

Енобарб.

Я бачив се, і в мене заболїло

В очах, не зміг я більш дивитись.

Скар.

Утікає,

Руїна ж благородна чар жіночих,

Антонїй, сам порозпускавши крила

Свого судна, мов селех той безумний

Летить за нею, занедбавши битву

В горячу пору. Я не бачив з роду

Стадовища такого. Ще ніколи

Так досьвід, мужество і честь вояцька
Самі себе не побивали.

Е н о б а р б.

Леле!

Входить Канїдай.

К а н ї д и й.

Фортуна наша на морі здихає
І тоне жалісно. Коли-б гетьман наш
Був тям, чим знав себе, усе гаразд би
Було. О, він нам показав, як бігти,
Постидно показав нам утікання!

Е н о б а р б (на бік).

Еге, такої! Ну, то все скінчилось.

К а н ї д и й.

Втекли в Пельопонес вони обое.

С к а р.

Туди добратись легко. Підожду там,
Що дальше буде.

К а н ї д и й.

Я-ж веї легіони

З комінннком, все Цезаревн здам я.
Вже шість царів нам показали здачу ⁹⁶).

Е н о б а р б.

А я таки ізнов поволочу ся
За раненою долею тімахи,
Хоть розум дме тепер назад від нього.
(Виходять).

Сцена девята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входить Аптовій в прибічниками.

А н т о н ї й.

Ось слухайте! Земля не хоче більше
Мене носити на собі. О друзі! ⁹⁹)

Ходіть сюди! Я так уже спізнав ся
На світі, що згубив тропу на віки.
Є в мене карабель із щирим злотом..
Візьміть його собі та поділітесь,
Втікайте геть, із Цезарем мирітесь.

Прибічники.

Втікати? ні, не ми.

Антоній.

Я втік утеком,
Побіг і легкодухих вивчав,
Як утікати, показувати плечі.
Ідіте, друзі, геть! Я вибрав стежку
Таку, де вас не треба: утікайте.
Мій скарб у пристані собі візьміте.
О! я погнався за тим, чого соромлюсь.
Саме волосся в мене збунтувалось:
Бо свий волос чорного картає
За необачність, чорний докоряє
Сідаго за бездумне страхопудство.
Ідіте, друзі: матимете й листи
Від мене до приятелів: прочетять
Вони дорогу вам. Не позирайте
Так сумно, і що вам воно противно,
Не відмовляйтесь, а вхопіте нтяк,
Котрий мов одчаєння вам робить:
Покиньте те, що вже й само згубилось.
До берега морського просто йдіте,
Оддам вам карабель той з цілим скарбом.
Лишіть мене, будьласко, на часину,
Благаю вас. Бо вже поведівати
Не можу, то й благаю.. Зараз буду. (Сідає).
Входять Ерос і Клеопатра: її ведуть під руки Харміяна
з Ірою.

Ерос.

Іди, утіш його, царице любя¹⁰⁰).

Іра.

Утіш його, предорога царице.

Харміяна.

Утіш... що більш робити?

Клеопатра.

О, дайте мені сісти!... О Юноно!

Антоній.

Ні, ні, ні, ні!

Ерос.

Антоніє, чи ти се бачиш?

Антоній.

О фі, фі, фі!

Харміяна.

Царице...

Іра.

Царице, добра наша панї!

Ерос.

Ой пане, пане!

Антоній.

Так, пане, так було. Він при Філіппах
Держав той меч, немов той танцюриста ¹⁸¹⁾,

Тим часом як я Кассія худого,
Ізморщеного був; та я-ж і з Брутом
Безумним докінчав, а він справляв ся
Через намісників: бо сам не тямив
Тяжких військових справ. Та годї.

Клеопатра.

Рятуйте, ах!

Ерос.

Цариця... о Антоніє! цариця...

Іра.

Да приступиж, царице, говори з ним!
Від сорома він сам себе не тямить.

Клеопатра.

Ну, добре, то піддержуйте-ж мене... о!

Ерос.

Преблагородний пане, встань: бо ось цариця
Надходить і головоньку схилила.
Умре вона, як не оживиш словом.

Антоній.

Згубив я славу... се гідке втікання.

Ерос.

Добродію, цариця...

Антоній.

До чого се

Мене ти довела, о Єгиптянко?
Глянь, як ховаю від тебе я сором!
Дивлюсь на те, що я позаду кинув,
Окрите соромом.

Клеопатра.

Мій любий пане!

Не гнівайсь на мій парус полохливий:
Не сподівалась я, що й ти за мною
Полинеш...

Антоній.

Єгиптянко, надто добре

Ти знала, що Антонієве серце
До демена твого всіма шиюрами
Привязане, що ти мене потягнеш
Слїдом. Ти знала, що над моїм духом
Ти маєш волю й силу найповнішу,
І що єдиним натяком здоляєш
Мене і у богів з під власти вирвать.

Клеопатра.

Прости, прости мене!

Антоній.

Тепер я мушу

З благаннями до хлопця посилати,
Знижатись, лазити, хвостом вертїти, —
Я, що півсвїтом по впадобі правив,
Робив і руйнував людські фортуни.

Ти знала, як мене завоювала,
І що мій меч, через кохання млявий,
Його послухав би у всіх случаях.

Клеопатра.

Прости, прости мене!

Антоній.

Ні, годї плакати.

Одна твоя сльоза заважить більше
Всього, що мав я і того що втратив.
Дай поцілую, і про все байдуже.
Я нашого учителя одправив¹⁰²).
Ще не вернувсь? Кохана, я важкий став,
Як олово. Вина сюди та страви!
Я долею тоді найбільш гордую,
Як на собі її удари чую. (Виходять).

Сцена десята.

Цезарів табір у Єгипті.

Входять Цезарь, Долябелля, Тирей і інші.

Цезарь.

Нехай посол Антоніїв увійде. —
Ви знаєте його?

Долябелля.

Се, Цезарю, учитель

Його дітей. Оскублн, видво, добре,
Що вже перо з крила він посилав.
А кілька місяців, було доволї
У нього і царів на посиланнє.

Входить Евфроній.

Цезарь.

Ну, приступи і говори.

Евфроній.

Який не єсть я, я — посол Антонів.
Недавно ще я був такий маленький
До справ його, як та росина рання
На миртовім листку — до океана.

Цезарь.

Нехай і так. Ясуй своє посольство.

Евфроній.

Вітає він тебе фортуни паном
Своєї і благає жить в Єгипті.
Як не зволиш, ще меншого він просить:
Благає дихать між землею й небом,
В Атенах міщанином. Се від нього.
А Клеопатра признає величчя
Твоє і корить ся твоїй всевладі,
А для наслідників своїх благає
Корони Птолемеїв, яко ласки.

Цезарь.

Немає вух у мене для прохання
Антонієвого. Що до цариці,
Готов я слухать і вволити волю,
Аби прогнала із Єгипту друга
Огидженого, а не то — убила.
Як зробить се, не буде марна просьба.
Се їм обом ¹⁰³).

Евфроній.

Щасти тобі фортуна!

Цезарь.

Зведіте провести його крізь табір. —
(Виходить Евфроній).

Тепер ти покажи свою проречність (До Тирея)
Та вимани його у Клеопатри.
Все обіцяй, чого-б лиш попросила,
І навіть більше, що вже сам ізмислив.
Жіноцтво не тверде і в лучій дозі,
А нужда кусить і весталку чисту.

Попробуй хитрощів твоїх, Тирею,
І за труди свої сам нагороду
Постанови собі, а ми законом
Вважатимем її¹⁰⁴).

Тирей.

Іду, мій пане.

Цезарь.

Уваж, як бич свій переніс Антоній,
Вивідуй з кожного його учинку,
Яка нам думка носить.

Тирей.

Буду, буду. (Виходить).

Сцена одинацята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Енобарб, Харміяна та Іра.

Клеопатра.

Що-ж нам робити, Енобарбе?

Енобарб.

Що-ж: подумати

Та й вмерти.

Клеопатра.

Чи ми тут прозвинули, чи Антоній?

Енобарб.

Антоній тільки: бо зробив він паном
Свого розсудку волю. Ти побігла
Від образу війни страшної, — що-ж тут?
Ряди одні одних перелякали:
Чого-ж Антонію було вганяти?
Сверботі страсти тут не подобало
Забаламутити його гетьманство,
Як половина половину сьвіта

Борола і він сам рішав питання.
Се був не менший сором, як і втрата —
Побігти за твоїми парусами
Перед своїм заляклим з диву фльотом.
Клеопатра.

Мовчи, мовчи бо!

Входить Антоній з Евфронієм.

Антоній.

Се він так одвітав?

Евфроній.

Так, пане мій.

Антоній.

Тоді цариця запобігне ласки,
Як нас оддасть йому?

Евфроній.

Так він говорить.

Антоній.

Скажи їй се. Пошли сю сивовату
Главу до хлопця Цезаря, — царствами
Сповнить твої жадаання він до краю.

Клеопатра.

Сю голову, мій пане?

Антоній.

Знов до нього!

Скажи йому, що рожі молодости
Красять його, то й сьвіт жада від него
Чогось великого. Його всі екажи
І фльоти й леїони зіг би й дурень
Провадить; слуги на хлопяче слово
Могли-б так само легко побіджати,
Як і під Цезарем. Тож визиваю
Його відкинути на бік весь зверхній
Блиск і зо мною згнобленим побитись
Мечем против меча в єдиноборстві.
Ні, лучче напишу се¹⁰³). Иди за мною.

(Виходить Антоній з Евфронієм).

Е н о б а р б.

Еге-ж, се певно, що преславний Цезарь
Зречеть ся щастя, і на герець вийде
Против рубаки. Бачу, що і резум
Людський, се тільки часточка фортуни;
І те що зверху, тягне на погибель
Всю суть в нутрі; одно як друге хоре. —
Ну, що за мрія, знавши всі ті справи,
Ждать Цезаря щасливого на герець!
Тв, Цезарю, побив його й розсудок.

Входить прибічник.

П р и бі ч н и к.

Від Цезаря гонець!

К л е о п а т р а.

Без церемоній?

Чи бачите, мої ви приятельки?

Призяла рожка, — затикають носа
Ті, що на вколішках витали сьвіжу. —
Введи його, добродію.

Е н о б а р б (сам до себе).

Правдивість

Моя ворогувати починає
Зо мною. Так, прихильність до дурного
І нашу щирість робить дурнотою.
Однак, хто до кінця по правді служить
В недолі панови, той візьме гору
Й над тими, хто подужав його пана.
Такий в історії здобуде місце.

Входить Тирей.

К л е о п а т р а.

Ну, воля Цезаря?

Т и р е й.

Коли б не сьвідки!¹⁰⁶)

К л е о п а т р а.

Се тільки друзі: говори безпечно.

Автоній і Клеопатра.

Тирей.

Се може і Антонієві друзі?

Енобарб.

Йому, добродію, їх стільки треба,
Як Цезареві, а то й нас не треба.
Угодно Цезареві, — наш владика
Полине, щоб зробитись його другом.
А ми, ти знаєш, ми того, за кого
Антоній, то й за Цезаря самого.

Тирей.

Так от. О славная! Благає Цезарь
Не думать більш про власне становище,
Як і про те, що він єсть Цезарь.

Клеопатра.

Далій!

Се царське слово.

Тирей.

Він се добре знає,

Що ти Антонія цілуєш-обіймаєш
Від страху тільки, а не з кохання.

Клеопатра.

О!

Тирей.

Тим і рани чесноти твоєї
Його болять, як підневольні плями,
Не як заслужені.

Клеопатра.

Він бог: все знає.

Як єсть. Не піддала ся йому чесність
Моя, завоював її у мене.

Енобарб (сам до себе).

Щоб знати правду, я про се питаю
В Антонія. О пане, любий пане!
Ти так течеш, що й нам пора покинуть
Тебе тонуть: бо й найдорощше
Твоє тебе вже кдає. (Виходить).

Тирей.

Сказати Цезаревн, чого хочеш
Від нього? Бо по часті й сам він просить,
Щоб захотїла ти, щоб дав тобі він.
Йому се дуже буде любо, щоб ти
Зробила із його фортуни лїску
І сперла ся на неї. А ще й надто
Заграв би дух його, коли-б від мене
Почув, що ти покинула на віки
Антонїя, та й оддалась під захист
Владки сьвіта.

Клеопатра.

Як твоє іменнє?

Тирей.

Тирей.

Клеопатра.

Посланнику коханий!

Скажи великому царевн от що:
Що через тебе я цілую руку
Його побідоносцу, і скажи, що
Готова положить мою корону
В ногах у нього, впавши на колїна;
Що від його всевладного дїхання
Я вислухаю присуд над Єгиптом.

Тирей.

Се благородїйша тропа для тебе.
Як бореть ся із долею розсудок,
Нехай він важить ся на те, що зможе,
То не схитне його ніщо. Дозволь же
Чолом ударить до руки твоєї.

Клеопатра.

Отець твого владки дуже часто,
Обдумуючи, як царства підбити,
Прикладував уста свої до неї,
Хоть недостойної його цілунків.

Вертаєть ся Антоній в Енобарбом.

А н т о н і й.

Клянуща грома Зевсовим, се ласка!
Хто ти, козаче?

Т и р е й.

Той, хто вповняв
Веління найпотужнішого мужа,
Достойнішого, щоб йому корвались.

Е н о б а р б.

Ой будеш битий!

А н т о н і й.

Приступи до мене
Тя, коршаку! О ви боги й чортяки!
Від мене тана власть; а ще недивно,
Як погуки було „гов“! мов хлопці
На іграшках, біжать царі до мене.
„Чого зволнш?“ питають... Ви поглухли?
Ще я Антоній.

Входять прибічники.

А беріте в руки

Сього жака та дайте добру хлосту.

Е н о б а р б.

Із левчуком гуляти безпечніше,
Ніж з левом, що зостарівшись вмирає.

А н т о н і й.

О місяцю, о зорі! Хлосту, хлосту!
Коли-б се двадцять Цезаревих старших
Трибутиків було; і я побачив,
Що ляжуть руки й так гідко,
Тій, що колись ми звали Клеопатра...
Як на ім'я тепер вона?... О друзі! бийте,
Січіть, поки він скривить ся, мов хлопець,
Та закричить: „Помилуйте!“ Геть звідси!...

Т и р е й.

Антоніє...

А н т о н і й.

Ведіть, і давши хлосту

Знов приведіть сюди. Він буде
Послом до Цезаря, сей жак, від мене. —
(Виходять прибічники з Тиреєм).

Ти звяла, ще як я тебе не бачив...
Га! чи на те покинув я у Римі
Незмятим ложе, чи на те я зрік ся
Законного потомства й перла жєниццї,
Щоб дознавати зради від такої,
Що зиркає і на рабів?

К л е о п а т р а.

Мій милий!

А н т о н і й.

Була все ти нестаточна з давна,
Та мн, загрузнувши у своїх блудах
(О горе нам!) слінуємо, а мудрі
Боги у нашім власнім бруді розум
Наш топлять і велять нам обожати
Дурницї наші, і як ми руйнуєм
Себе, вони сьміють ся з нас.

К л е о п а т р а.

Туди вже

Дійшло!

А н т о н і й.

Знайшов тебе куском холодним
Я в Цезаревій місці... Нї, була ти
Помпеевим об'їдком, опріч вьнших
Годин горячих, про які не каже
І поговір. Аджеж я добре знаю,
Що чистота — коли тобі хоч спилаєь,
А що вона таке, — не знала ти віколи.

К л е о п а т р а.

А се вже на що?

А н т о н і й.

Попустить рабови,

Щоб він, узявши нагороду, крикнув :
„Бог нагороди тебе!“ щоб він так грав ся
З подругою забав моїх, з рукою
Твою, із печаттю царювання,
Порукою сердець високих! Чом я
Не на Васанських горах? Церерув би
Я все рогате стадо¹⁰⁷). Дике щось
У мене в серці. Промовляти чемно,
Се все одно, що дякувати кату
За те, що він тебе завісив хутко. —

(Вертають ся прибічники з Тиреєм).

Ну, висікли?

Один з прибічників.

Ще й як докладно, пане.

Антоній.

Кричав? прохав пощади?

Один з прибічників.

О, просив ся!

Антоній.

Коли твій батько жив, нехай жалкує,
Що не зробив тебе дочкою. Сам же
Жалкуй, що йшов за Цезаревим щастям,
За се бо й вибито тебе. Од нині
Лякай ся білої руки й труси ся,
Як позирнеш на неї. Ну, вертай ся
До Цезаря, та розкажи, як добре
Тебе пошанували, та скажи ще,
Що він мене розсердив: бо здасть ся
І гордим і бундючним, натякнувши
На те, що я тепер, і чим був перше.
Розсердив: бо йому тепер се легко,
Як добрі зорі, що мене водили,
Осьвічують пекельную безодню.
Як не впадає моєї мови,
Скажи йому, що він Гішпарха має,
Мого відпущенця раба, то може

Його бить, мучить, вішати як схоче,
Щоб поквітати ся зо мною. Чуєш?
Геть із твоїми смугами! Геть звідси!
(Виходить Тирей).

Клеопатра.

Ну, вже скінчив?

Антоній.

О леле! затемнив ся
Земний мій місяць. Що-ж воно віщує?
Антонієву гибель.

Клеопатра.

Вижду время.

Антоній.

Лестивши Цезаря, ти рада очка
Робити і тому, хто поясню
Йому підтягує¹⁰⁸).

Клеопатра.

Ти ще мене не знаєш.

Антоній.

Така холодна серцем ти до мене!

Клеопатра.

Мій милий! О, коли се правда, щоб же
Холодне серце се сипнуло грядом,
Щоб небо гряд в отруту обернуло,
І щоб грядина перва на сю шию
Упала і, узявши ся водою,
Мене згубила! Друга щоб згубила
Цезаріона¹⁰⁹), і щоб так вся пам'ять,
Котру моя утроба породила,
У куші з Єгиптянами моїми
Через сю грядову почезла бурю
І непогребена лежала, поки
Їх погребуть жерущі мухи Нільські!

Антоній.

Ну, буде-ж, годі. Цезарь бити хоче
На Александрію. Я тут устану

Против його судьби. Піхота наша
Держалась благородно. Судна наші,
Розсипавшись, ізнов зішлись до купи.
Де-ж ти була, моя одваго? О царице!
Чи чуєш? Я вернусь іще раз з поля
Поцілувать уста сі, ввесь крівавий,
І меч мій нашим хронїкам посїе
Багате жнивю. Ще живе надїя.

Клеопатра.

Отсе мій пан хоробрий!

Антоній.

Я утворю

Мою свагу і серце і дихання;
Завзято битимусь. Бо, як щасливим
На сьвітї жив я, люде викупляли
За жарту жизнь у мене; а тепер я
Ізціплю зуби, і все супротивне
Спихатиму у темраву. Ходїмо,
Ще ніч одну в веселощах потратьмо!
До мене, все понуре отаманне!
Словнїмо кубки, та й насьміємо ся
Ще раз гуртом над полуношним дзвоном.

Клеопатра.

Сьогодні день мого рождення. Думка
Була празникувати день сей бідно.
Та пан мій знов Антоній, і я хочу
Буть Клеопатрою.

Антоній.

Ще все в нас буде

Гаразд.

Клеопатра.

Покликати всіх благородних
Отаманів до пана мого в гості!

Антоній.

Так, так, покликати! Ми поговорим,
І я шрами їх у виї скунаю. —

Ходім, царице! Ще я почуваюсь
На силах. Завтра буду битись,
І смерть сама полюбить мене щиро :
Бо й серп її різкий я переважу.

(Виходять Антоній, Клеопатра і прибічники).

Е н о б а р б.

Тепер він битиме й на блискавицю.
Розлютоватись — вирватись у страху.
І голуб так на яструба ударить.
Я бачу, меншає в гетьмана розум,
То серце виростає. Як хоробрість
Закльовує розсудок, — пожирає
Меча, котрим всює. Пошукаю
Дороги, як його покинуть. (Виходить).

АКТ ЧЕТВЕРТИЙ.

Сцена перва.

Цезарів табір під Александрією.

Входять Цезарь, читаючи лист, Агріппа, Меценат і дньші

Цезарь.

Зове мене він хлопцем і ще й лав,
Мов силу має вигнати з Єгипту;
Дав мойму́ послови хлосту; кличе
Мене на герець, — Цезаря Антоній!
Нехай же сивий гайдабура знає,
Що в мене й пньші в стежки до смерти.
Тим часом я сьміюсь із його клику.

Меценат.

То пам'ятай же, Цезарю, се добре,
Що коли велетень такий лютує,
Так загнано його вже до упаду.
Не дай йому передихнуть, користуйсь
Його замішкою. Ніколи лютість
Сама для себе захистом не служить.

Цезарь.

Нехай найлуччі голови се знають,
Що завтра ми дамо останню битву

Із многих битов. Єсть у нашім війську
Ті, що недавно Маркови служили
Антонію, — доволі, щоб його застукать.
Про се ви дбайте, та вшануйте військо.
Запасу в нас на се достаток, військо-ж
Роскошів заслужило. Ох, Антоній!¹¹⁰) (Виходять).

Сцена друга.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Антоній, Клеопатра, Енобарб, Харміяна, Іра,
Алексас і инші.

Антоній.

Не хоче він, Доміціє, зо мною
На герці битись?

Енобарб.

Ні, не хоче.

Антоній.

Чом же?

Енобарб.

Він думає, що в двацять раз фортуна
У нього лучча: то — один за двацять.

Антоній.

Я завтра, друже, на морі й на сусі
Ударю разом, і хоть жияв зостанусь,
Хоть викупаю честь в крові недужу
І воскресу. Ти будеш добре битись?

Енобарб.

Ударю з покликом: „Всьому погибель“!

Антоній.

Хороше слово. Ну, гаразд. Покличте
Моїх домових слуг. (Входять слуги). Сієї ночі
Щедритимем на наше пирування. —

Дай руку: ти служив мені все чесно —
І ти, — і ти, — і ти. Ви всі служили
Мені гаразд, і вашим товариством
Були царі.

Клеопатра.

Що се таке?

Енобарб.

Се штука,

Котру журба у мізку виробляє.

Антоній.

І ти служив мені почесно. Я хотів би
Себе на стільки часток розділити,
І з вас усіх Антонія злішити,
Нехай служив би вам, як ви служили.

Слуга.

О, щоб не довели боги до цього!

Антоній.

Ну, друзі, послужіте сеї ночі
Мені, щоб чаші не були порожні,
І так мене шануйте добре, наче
Моя імперія ще вам, товариш,
І слухає мене.

Клеопатра.

Чого він хоче?

Енобарб.

Щоб слуги плакали.

Антоній.

Служіте

Мені сієї ночі! Може се остання
Вже служба ваша буде. Може більше
Ви не побачите мене, або вже
Скалчена то буде тїнь. Так, може
Служитимете иньшому вже завтра.
Дивлюсь на вас, мов той, ще вже на віки
Прощаєть ся. Мої ви чесні друзі,
Я вас не проганяю. Паи ваш оженяв ся

Із доброю прислугою своєю,
І не розлучить ся до віку з вами.
Годни ізо дві сю ніч послужіте,
Я більш не вимагаю, і нехай вам
Боги за вашу службу нагородять! ¹¹¹⁾

Е н о б а р б.

Що се за думка в тебе, пане, засмутити
Своїх людей? Дивись, вони вже плачуть.
І я, осел, з цибульними очима.
Не сороми нас, не роби бабамь!

А н т о в і й.

Го, го, го! Ні, коли про се я думав,
Нехай мене відьми ухоплять зараз.
Там, де впадуть такіі краплі,
Росте добро. Мої сердечні друзі,
Ви зрозуміли мене дуже сумно.
Бо я вам говорив, щоб вас розважить,
Щоб сьвіточами ніч ви запалили.
На ранок, друзі, я вповаю певно.
Я поведу вас, де я сподіваюсь
Побідоносного життя і честі,
Не смерті. Ну, ходімо-ж до вечері,
Ходім, потопивши сумніві думи ¹¹²⁾. (Виходять).

Сцена третя.

Тамже. Перед палатами.

Входять два воїни до своєї варті.

Пер в и й воїн.

Добраніч, брате. Завтра буде день.

Д р у г и й.

Рішпть він,

Чи так чи инак бути. На добраніч!

Чи не чував чого чудного в місті?

Первий.

Нї, не чував вічого. Що-ж таке там?

Другий.

Се мабуть чутка тільки. На добраніч.

Первий.

Добраніч і тобі, мій друже.

Входять два інші воїни.

Другий.

Товариші, пильнуйте варту добре.

Третій.

Пильнуйте й ви. Добраніч, на добраніч!

(Два перші стаповлять ся на свої чати).

Четвертий.

А ми отгут. (Стаповлять ся на свої чати).

Коли б то завтра доля

Нам помогла на морі! Я вже певен,

На суєї наші встоять.

Третій.

Добре військо,

Завзяте...¹¹³) (За сценою чути гобойну музику).

Цятьте! що се за гучання?

Первий.

Мовчи, мовчи бо!

Другий.

Чуєш? що се? чуєш?

Первий.

Музика в воздуху.

Третій.

Нї, під землю.

Четвертий.

Се добрий знак. Чи правда?

Третій.

Нї, недобрий.

Первий.

Ось цятьте бо! Щоб се за знак був, браттє?

Другий.

Се Геркулес, Антонійв любий
Бог, покида' його¹¹⁴).

Первий.

А нуж ходімо,

Спитаємо в чатовників, чи чули

Вони, що й ми? (Наближують ся до другої чати).

Другий.

А що, панове, чули?

Усі (в купі).

Що се таке? що се таке? й ви чули?

Первий.

А вже-ж. Чи то-ж не диво?

Третій.

То й ви чули?

Панове, чули?

Первий.

Ось ходімо, братте,

За спм гучаннем, скільки можна дальше.

Побачимо, чи стихне.

Усі.

Се щось дивне! (Виходять).

Сцена четверта.

Тамже. Сьвітлиця в палатах.

Входять Антоній, Клеопатра. Харміяна і иньші.
вслуговуючи.

Антоній.

Еросе! зброю, Еросе!

Клеопатра.

Засни ще!

А н т о н і й.

Ні, серденько. Гей, Еросе, дай зброю!

Входить Ерос із зброєю.

Ну, друже, надівай мов залізо. —

Коли сьогодні доля нам не вслужить,
Дак се того, що ми сьмієм ся з неї. —
Боржій!

К л е о п а т р а.

Я поможу. Отсе для чого?

А н т о н і й.

Ах, не чіпай, покинь, оруженосцю
Мого ти серця! Ні, не так, не знаєш.

К л е о п а т р а.

Ні, стій, ось як! Я поможу¹¹⁵).

А н т о н і й.

Ну, добре.

Тепер подужаєм. Чи бачиш, друже?

Іди, вворуж ся сам.

Е р о с.

Я зараз, пане.

К л е о п а т р а.

Хиба-ж не гарно застебнула?

А н т о н і й.

Гарно,

На диво! Хто розціпне, поки схочем

Для спочивання, бачитиме бурю. —

Невдахо Еросе, моя цариця

Від тебе луччий чура. Ну, іди вже. —

О серденько! колиб же ти сьогодні

Побачила мене, як буду битись!

Колиб ти сю царську забаву знала!

Ти бачила-б, який мистець Антоній

Твій. (Входить уворужений воїн).

А, здоров бувай, здоров!¹¹⁶) Я бачу,
Ти службу знаєш добре. Те що любим,
Нас будить рано; ми до діла лишем.

Воїн.

Хоть рано ще, мій пане, а все військо
На пристані тебе вже дожидає ¹¹⁷). (Крик, труби).
Входять отамани з воїнами.

Отаман.

Предивний ранок!... О! добрийдень, пане!

Усі.

Добрийдень, наш гетьмане!

Антоній.

Привітання

Хороше, козаки. Сей ранок сясє,
Як дух юнацький, ранше свого часу. —
Так, так! Сюди! Подай мені! Доладно! —
Царице, будь здорова! Щоб там сталося,
Се поцілунок воїна. Докором
Корити й соромити-б мене треба,
Колиб я ще витаннями загаявсь.
Я так прощаюсь, мов стальной, з тобою.
Гей, хто охочий добре бити ся, за мною!
Я поведу вас просто. Ну, прощайте-ж!
(Виходить Антоній з Еросом, отаманом і воїнами).

Харміяна.

Зволиш вернутись у сьвітлицю?

Клеопатра.

Добре.

Він воїном хоробрим в поле вийшов ¹¹⁸).
Колиб він з Цезарем війну велику
Скінчив на герці, о, тоді-б Антоній...
Ну, а тепер... Ходімо. (Виходить).

Сцена пята.

Антоній табір під Александрією.

Труби. Входить Антоній з Еросом, назустріч воїн.

Воїн.

Нехай боги Антонію талаять!

Антоній і Клеопатра.

А н т о н і й.

Жалкую, що й твої шрами на сусі
Тоді мене не нахилили битись.

В о ї н.

Колиб ти так зробив, то й бунтовливі
Царі, і воїн, що тебе покинув
У ранці, всі йшли-б за тобою.

А н т о н і й.

Хто ж се

Покинув нас у ранці?

В о ї н.

Хто? Найблизший

До тебе по всяк час. Клич Енобарба,
Вже не почує, або відгукнеться
Із Цезаревого коша: „Вже не з твоїх я!“

А н т о н і й.

Що кажеш ти?

В о ї н.

Добродію, уже він

У Цезаря.

Е р о с.

Та скринь з скарбами, пане,
Не взяв з собою¹¹⁹).

А н т о н і й.

Вік?

В о ї н.

Се щира правда.

А н т о н і й.

Іди, мій Еросе, пошли всі скрині
Слідом за ним. Зроби се, не удержуй
Ні шеляга, велю. Та й напиши ще
(Я підпишу) прощання дружелюбне
І привітання: щоб ніколи більше
Не мав причини пана покидати.
Іди. — О Енобарбе!

(Виходять).

Сцена шеста.

Цезарів табір перед Александрією.

Труби. Входять Цезарь в Агіппою, Енобарбом і иньшими.

Цезарь.

Виходь, Агіппо, починаймо битву.

Звели Антонія живим узяти.

З'ясуй про се.

Агіппа.

З'ясую, Цезарю. (Виходить Агіппа).

Цезарь.

Близьке всемирного покою время.

Як пощастить нам день, сей сьвіт тричастний

Вквітчаєть ся оливою свободно.

Входять послалець.

Послалець.

Антоній в полі.

Цезарь.

То звели Агіппи

Поставити бунтівників на перед:

Нехай Антоній над самим собою

Помстить ся.

(Виходить Цезарь із своїм почтом).

Енобарб.

І Алексас збунтував ся,

Пійшов Жидів Антонію єднати,

Та й Ірода великого підмовив,

Схиливши ся під Цезаря, його покинуть.

За труд сей Цезарь зрадника завісив.

Канїд і решта, що повідпадали,

Хоть мають борошно, та без шаноби:

Не йме їм віри¹²⁰). Я зробив погано,

І сам себе так гірко докоряю,

Що радощів ніколи не дознаю.

Входить воїн Цезарів.

Воїн.

Прислав тобі Антоній, Енобарбе,
Усі скарби твої, з наддачею витання.
Посол прибув туди, де я чатую,
І під твоїм наметом розпрягає
Волп.

Енобарб.

Візьми собі.

Воїн.

Ні, Енобарбе,
Не сьмійсь із мене. Я доношу правду.
А лучче виведи посла з між наших.
Я й сам би се зробив, та пильнувати
Моєї чати мушу. Імператор
Ваш і тепер — Юпітер. (Виходить воїн).

Енобарб.

Я злочинець
Один на світі: чую се найглибше.
Антоніє, щедроти міно повна!
Як відплатив би ти мені за службу,
Коли вінчаєш золотом і підлість!
Мені се тяжко надимає серце.
Не розірве його швидкая думка, —
Є спосіб в мене ще бистрійший думки.
Та й думка, чую вже, мене поборе.
Мені на тебе бити? Ні, шукати
Пійду канави, щоб у ній сконати.
Найгидша яма личить найбільше
Мого життя остатній часті буде.

(Виходить).

Сцена сема.

Боеве поле між таборами.

Боевий галас. Тулумбаси і труби. Входить Атріппа
в інших.

Атріппа.

Назад! ми надто вже зайшли далеко.
Сам Цезарь мав працю ¹²¹). Напирають
Потужно над усяке сподівання. (Виходить).

Боевий галас. Входить Антоній маршем, Скар і військо.

Скар.

О імператоре хоробрий! справді
Се битва! Бий ся ми так добре й перше, —
Прогнал-б їх до дому у ганчірках
Круг голови.

Антоній.

Ти ізтікаєш кровю!

Скар.

Я рану мав таку, як Твердо спершу,
Тепер вона зробилась нїби Нашем.

Антоній.

Втікають.

Скар.

О, ще ми позаганяєм
Їх у мишачі щілочки. Ще стане
Шрамів на шість у мене тіла.

Ерос (входить).

Пане!

Ми їх побили. Наша перевага
Найкращої побіди стоїть.

Скар.

Покарбуймо ж
Їм спини! Нум ловити їх із заду,
Мов тих зайців! Та се-ж утіха
Товкти утікачів!

А н т о н і й.

Одну заплату

Ти матимеш від мене за веселість,
І в десятеро стілько за хоробрість.
Ходім !

С к а р.

І шкпильгаючи їтиму. (Виходять).

Сцена осьма.

Під мурами Александрії.

Боевий галас. Входять Антоній, Скар і військо маршем.

А н т о н і й.

Відбили ми його у табір. Хто з вас
Царицю скорше сповістить про подвиг ? —
А завтра, перш ніж сонце нас побачить,
Ми вищідимо з них кривцю й останню.
Спасибі вам усім, хороброрукі !
Не так ви бились, як на службі в мене,
А так, мов кожного була се справа.
Усі ви Гекторами поробились.
Ідїть же в місто та жінок цїлуйте,
І друзям вашим славою хвалїтесь,
Як вам вони з веселими сльозами
Кривцю зашкелу обмивати будуть
І цїлуватимуть шановні рани.
Дай руку !...

Входить Клеопатра з почтом.

Я велпкій чарівниці

Отсїй дїла твої з'ясую. Буде
Вона тебе благословляти вдячно ¹²²). —
О ти, вселенної днєвне сьвітло !
На, обійми мою оружню швию ;

Прилинь не дбаючи про панцер-лати
До серця дружнього, і там з тріумфом
На його трепетанні їдь, — пшай ся.

Клеопатра.

О пане над панами! о хоробрість
Без краю! сьміючись назад приходиш
Невшкоджений із западні мирської.

Антоній.

О соловейку мій! ми їх прогнали
До їх постелей. О моя дівчино!
Хоть сивина подекуди із чорним
Молодшим волосом і помішалась
У мене, та снаги доволі в мізку
На годування наших нервів стане,
І з молодим ще здужаєм боротись.
Споглянь на сього мужа, дай торкнутись
Руки твоєї доброї устами. —
Цілуй сю руку, воїне! Він був ся
Сьогодні так, немов би бог який ся,
Сердитий до людського роду, образ
Такий прийняв на руйнування.

Клеопатра.

Друже,

Я дам тобі з самого злота зброю.
Вона була царська.

Антоній.

Заслужив він

Її, хоть перлами-б вона блищала,
Мов колесниця Фебова сьвятая.
Дай руку і маршуймо через місто
З веселим серцем. — Ви щити несіте,
Порубані такі, як і самі ви.
Коли-б палати наші помістили,
Мов кіш, все військо, — за вечерю в купі
Ми сїли-б і пили на царське щасте
І безпеки, що постануть завтра.

Трубайли! бийте голосною міддю
Ув уші городу! нехай зіллеть ся
Із брязкотанням наших тамбуринів,
Щоб небо і земля змішали гук свій,
Витаючи наближування наше. (Виходять).

Сцена девята.

Цезарів табір.

Чатовники на чаті. Входить Енобарб.

Первий воїн.

Як нас годину ще не перемінять,
Ми вернемось до таборної чати.
Ніч зорява, і кажуть, що ми вдарим
У ранці другої години.

Другий.

Вчора

Гіркий був день для нас.

Енобарб.

О ніч! будь свідком...

Третій.

Що се за чоловік?

Другий.

Прислухайсь, ставши ближче.

Енобарб.

Будь свідком, місяцю благословенний!
Як зрадників ненавидних згадають
В літописях, я, Енобарб нещасний,
Перед тобою каявсь.

Первий.

Енобарб-се!

Третій.

Мовчи бо!

Е в о б а р б.

О владико безутішних!

Зроби мене нічними туманами
Отруйними, щоб не тяжіла більше
Ся бунтівлива жизнь мені бідасі.
Удар об кремінь, об жорстоку хлібу
Мою сим серцем, що засохло з туги. —
Нехай воно розсиплеться у порох,
Та й закінчай мої сумні думи! —
Антоніє! ти благородним серцем
Прости мене один, а вся вселенна
Нехай в утікачі мене запише
І в зрадники гідкі свого гетьмана.
Антоніє! Антоніє! (Умирає).

Другий.

Озвімсь до нього.

Первий.

Ні, ще послухаймо. Він може скаже
Про Цезаря що небудь.

Третій.

Добре; тільки

Він спить.

Первий.

Ні, він зомлів. Таких молитов
Гідких на сон грядущий не читають.

Другий.

Ходім до нього.

Третій.

А вставай, мосьпане,

Озвись до нас.

Другий.

Добродію! чи чуєш?

Первий.

Його десниця смерті поразила.

(Оддаєши тулумбаси).

Чи чуєте? Се урочисто будять
Соньків. Перенесім його у табір.
Він значний. Вже пройшла година наша.

Третій.

Ну, то ходімо. Може ще й очуня.
(Виходять з тілом).

Сцена десята.

Між двома таборами.

Входять Антоній та Скар з військом, маршем.

Антоній.

Сьогодні хочуть бити ся на морі.
Не по нутру ми їм на суєї.

Скар.

Пане,

І там і тут.

Антоній.

Хотів би я, щоб бились
В огні й на воздусі. Ми й там їх били-б.
Так от же: наші піхотинці стануть
На згірях в купі з нами по під містом.
(На морі вже наказано, як битись,
І повиходили із пристані вже човни).
Відтіль ми бачитимем як найлучче
І розклад їх, і що у них на думці. (Виходять).

Входить Цезарь із військом, маршем.

Цезарь.

Хиба що вдарить, а то ми на суєї
Стоятимем недвижно. Так і буде:
Бо лучча сила в нього на галерах.
На рівняву! там перевага наша. (Виходять).

Вертаєть ся Антоній із Скарюм.

Ще не зчепили ся. Он з під тієї сосни
Побачу все і принесу команду,
Що нам чинити треба. (Виходить).

Скар.

В Клеопатри

У парусах вже ластівки гніздять ся.
Авгури кажуть, що й самі не знають;
Мовчять усі та дивлять ся понуро ¹²³).
Антоній хоробрує, то вдаєть ся в тугу.
Впереджена його фортуна стрепенєть ся
І даєть йому надію, то злякає
Тим, що він має і чого не має.

(Оддаєки боевий галас, наче на морі).

Вертаєть ся Антоній.

Антоній.

Усе пропало! Ся гидка Цыганка
Ізрадила мене. Мій фльот оддав ся
Ввесь ворогу, і он, дивись, у гору
Шапками кидають і веселять ся
У купі, мов після розлуки друзі. —
О троекратно перемінна шлюхо!
Ти продала мене молокососу,
І се з тобою тільки бюсь у серці ¹²⁴). —
Звели втікати: бо як я помщу ся
Над відьмою моею, то й скінчу все.
Нехай втікають всі з тобою в купі.

(Виходить Скар).

О сонце! не побачу вже, як сходиш.
Фортуна і Антоній розлучились.
Тут подали собі в останнє руки.
От до чого дійшло воно! Ті душі,
Що по пятам було моїм лєстять ся,
Котрим я сповнював усі жадання,
Тепер аж тануть і ллють аромати
На Цезаря, що саме розцвітає;

А сосна ся, що всіх перевиспала,
Стоїть обідрана. Усюди зрада...
Єгипецьке брехливе чарування!
Чарівнице велика! ти очима
Мені повелівала в полі битись,
І прикликала у домівку. Грудн
Твої були моїм вінцем і ціллю.
Ти справді мов Цяганка заманила
Мене у саме серце втрат великих. —
Гей, Еросе!

Входить Клеопатра.
О відюхо! іщезни!
К л е о п а т р а.

За що мій пан гнівить ся так на мене?

А н т о н і й.

Щезай! а то я по твоїй заслугі
Воздам тобі, і Цезареву славу
Спаскуджу. Він як бравку-половянку,
Тебе на погуки плебеям візьме.
За колесницею його, як пляма
Найгірша усього жіноцтва, пійдеш.
І виставлятиме тебе, як чудо-юдо.
За плату що найменшу всім роззявам.
Тоді й тиха Октавія орати
Твій вид своїми пазурями зачне.

Виходить Клеопатра.

Гаразд що утєкла, коли ще люблю
Тобі на сьвітї жити. А ще-б лучче,
Коли-б ти згинула в моїм запалї.
Бо смерть одна спасла-б тебе від многих. —
Гей, Еросе! Я в Нессовій ходжу сорочці.
Алкиде, предку мій! дай злости,
Щоб місяцю на самі роги скинув
Я Лихаса ¹²⁶), і щоб сими руками,
Що найваженні палці хазали,
Я погубив моє геройство власне! —

Смерть відюсі! Підвуску Римлянину
Вона запродала мене і погибаю
Через зрадливу... Смерть їй! Еросе, го!
(Виходить).

Сцена одинацята.

Александрія. Сьвітлиця в палатах.

Входять Клеопатра, Харміяна, Іра та Мардіян.

К л е о п а т р а.

Подруженьки, рятуйте! О, лютує
Він більш, ніж Телямон за щит свій! ¹²⁶)
І Тессалійський веpr не лютував так ¹²⁷).

Х а р м і я н а.

У монумент! Замкни ся наче вмерла,
І щоб йому донесено. Душа і тіло
Не більше мучать ся в своїй розлуці,
Як розлучаєть ся величчє.

К л е о п а т р а.

Зараз

У монумент! Іди до нього, Мардіяне,
Скажи йому, що я себе убила,
І що Антоній, се моє останнє слово.
Промов се як найжалібнійше.
Іди-ж, і привеси мені, як прийме
Він смерть мою ¹²⁸). — До монументу зараз!
(Виходять).

Сцена дванацята.

Тамже. Інша сьвітлиця.

Входять Антоній із Еросом.

А н т о н і й.

Ти, Еросе, мене ще бачив?

Ерос.

Бачу,

Мій благородний пане.

Антоній.

Часом хмара

Здасть ся нам драконом, пара — левом
Або ведмедем, баштами на замку,
І скелями і горами крутими,
Або блакитним мисом з деревами,
Що мають мирови і наші очі
Морочять воздухом. Ти бачив часто
Сі метеори, іграшки вечірні.

Ерос.

Так, пане мій.

Антоній.

Те, що конем здавалось,
Як думка мінить ся, і вже злило ся
Немов вода з водою.

Ерос.

Се буває.

Антоній.

Мій хлопче Еросе, гетьман твій
Таким зробивсь. Дивись, ось я Антоній,
Та образа свого не вдержу більше.
Я, хлопче, воював ся для Єгипту,
І ся цариця, що владів я серцем
Її... бо і вона моїм владіла,
Тим що, поки моїм було ще,
Із мільонами сердець єдналось,
Тепер погибших... ся, кажу, цариця
Підтасувала Цезареви карти,
Мій Еросе, і проіграла славу
Мою на ворога тріумфування.
Не плач, мій любий Еросе. Ми можем
Іще кінець самі собі зробити. —

Входить Мардиян.

Будь проклята твоя цариця! Вкрала
Мого меча у мене.

Мардиян.

Нї, Антоне,

Моя владчиця тебе любила
І з долею твоєю долю власну
Змішала.

Антонїй.

Геть, гідкий євнуше, звідси!
Мовчи! Се зрадниця і вмре за зраду.

Мардиян.

Раз тільки з смертю розплатитись можна:
Вона вже розплатилась. Що ти думав
Зробити, зроблено вже, і останнє
Було у неї слово: „Мій Антонїй!“ Слово
Се у тяжкій зітханні перервалось
Між серцем Клеопатри і устами.
Вона скінчилась, і ім'я кохане
В самій собі похоронила.

Антонїй.

Вмерла?

Мардиян.

Умерла.

Антонїй.

Розоруж мене, мій друже.
Скінчив ся довгий день, пора заснути.
(До Мардияна). Що звідсїля ти у безпецї вийдеш,
Се за твій труд заплата пребогата.
Иди! (Мардиян виходить).

Здіймай! Тепер і семилетній
Аяксів щит не впинить бою серця.
О, розривайте ся-ж, мої ви нїдра!
Ти-ж, серце, покажись хоть раз міцнїйшим
Твого житла: зламли мізерну хатку! —
Боржїй, мій Еросе! Я вже не воїн:

Геть латані шматки! Я з честю
Носив їх. Вийди на міниту! (Виходить Ерос)
Наздожену тебе я, Клеопатро,
І виплачу мое прощення в тебе.
Так мусить бути: бо тепер усяка
Угайка — каторга. Коли погасло світло,
Лягай і годі вже тобі блукати.
Тепер і труд псує свою роботу,
Тепер снага зникає від зусилля.
Печатай да й кінець. Гов, Еросе мій! —
Іду, моя царице. Еросе, го! —
Стій, підожди мене. Там, де усеопні
Відпочивають на квітках, ми поруч
Ходитимем, духам на вдивовижу,
Величні, пишні, і саму Дідону
Усі з її Енеем занедбають,
За нами ливучи. Іди-ж бо, Ерос!

Вертається Ерос.

Ерос.

Чого зволниш?

Антоній.

Як Клеопатра вмерла,
Я пробував так накісно-безчесно,
Щоб і боги від мене відвернулись. —
Я, що мечем четвертував вселенну,
І на зеленій шві у Нептуна
Із суден городи потужні строїв,
Тепер принизивсь духом нижче жінок.
Не порівняюсь благородством з нею:
Бо Цезареви відказала смертю:
„Сама себе я звоювала“¹²⁹). Кляв ся
Ти, Еросе, що, як настане время
(Тепер воно настало), що побачу
Позад себе безчестя неминуче
І страх, тоді мене ти докінчаєш.
Дак убивай же: время се настало.

Тя не мене вбеш: Цезаря побореш.
Верни собі на щокви колір.

Ерос.

Вдержте

Мене боги від сього! Учинити,
Чого не вдіяли й Партянські стріли
Ворожі?

Антоній.

Еросе, чи вже-ж ти хочеш
Дивитись у великім Римі, як я,
Твій пан, на груди повернувши руки,
Понуривши впокореную шию,
Оддавши вид свій на палючий сором,
За колісчатим троном Цезаря ітиму,
Сплямований привиженням, упадком?

Ерос.

Я не хотів би сього бачати.

Антоній.

Ну, дак чого-ж? Мене сцілити можна
Не чим, як раною. Виймай же чесний
Твій меч, що на користь твоєї отчизні
Носив єси.

Ерос.

О пане! вмелосердь ся!...

Антоній.

Хиба-ж не клявсь єси, як я на волю
Тебе пускав, що зробиш се для мене? ¹³⁰⁾
Роби-ж, а то усеї твої послуги
Були случаями без міркування.
Виймай, кінчай!

Ерос.

Дак одверни-ж від мене благородне
Твоє обличчє, на ввесь сьвіт величне.

Антоній.

Нехай і так.

Ерос.

Уже меча я ввійняв.

Антоній.

Нехай же зараз робить те, для чого
Його ти ввійняв.

Ерос.

Пане мій коханий!

Гетьмане мій і імператоре мій!
Дозволь мені з тобою попрощатись,
Перш ніж удар кривавий сей ударю.

Антоній.

Ти вже сказав: прощай.

Ерос.

Прощай же,

Великий воїне. Тепер ударить?

Антоній.

Бий, Еросе.

Ерос.

Так от же! (Падає на свого меча).

Так ізбавлюсь

Від муки — бачити твою кончину. (Умирає)¹³¹).

Антоній.

О трічі благородніший від мене!

Хоробрий Еросе! мене ти учив,

Що мушу я вчинити, а ти не зміг би.

Моя цариця й Ерос наставленням

Своїм хоробрим благородство давне

Мені явили. Та вже я бажаю

Бути женихом перед моєю смертю.

Я ринусь на меча мого, як на весільню

Постіль. Ну, Еросе, твій повелитель

Вмирає твоїм учнем¹³²). (Падає на свого меча).

Се зробити

Навчивсь я в тебе... Що-ж се? Я не вмер ще?

Не вмер! Гей, чато! Хто там? Докінчайте!

Входить Дерцет із чатою.

Одні із чатівників.

Хто тут гукає?

Антоній.

Друзі, я роботу

Мою зробив недобре. О, зробіте

Кінець тому, що я почав!

Другий.

Упала

Звізда!

Первий.

І время вже скінчилось.

Усі.

Леле!

О горе!

Антоній.

Вбий мене, коли хто любить

Мене!

Первий.

Я ні!

Другий.

Ні я!

Третій.

Ані хто вищий. (Виходять чатівники).

Дерцет.

Смерть і судьба женуть усіх від тебе ¹³³).

Як гляне Цезарь на сей меч і вісти

Почує, то мене у ласку прийме.

Входить Діомед.

Діомед.

Де-ж тут Антоній?

Дерцет.

Ось де, Діомеде!

Діомед.

Ще жив? Чого-ж мовчиш, козаче?

(Виходить Дерцет).

А н т о н і й.

Се, Діомеде, ти? Виймай же враз
Меча свого і бий, поки скінчу ся.

Діомед.

Преславний воїне! Мене прислала
Сюди моя цариця Клеопатра.

А н т о н і й.

Коли вона тебе прислала?

Діомед.

Зараз.

А н т о н і й.

А де-ж вона?

Діомед.

Замкнулась в монументі.

Вона того злякалась віщим серцем,
Що стало ся. Бо як дозналась,
Що ти (сього вїколи не бувало)
Ї до Цезаря рівняєш, гнів твій
Не гасне ні від чого, то послала
До тебе слово, що вона вже вмерла.
Навпослі-ж страшно стало, що від того
З тобою станеть ся, мене послала
Сказати правду. Тільки-ж я бою ся,
Чи не спізнив ся.

А н т о н і й.

Щіно, Діомеде.

Поклич моїх чатівників, будь ласко.

Діомед.

Чатівники! до імператора! го!

Сторожа, гов! Сюди! Ваш пан вас кличе.

Входять пильні з чатівників.

А н т о н і й.

Несіть мене до Клеопатри, друзі!
Останню вже наказую вам службу¹³⁴).

Первий чатівник.

О горе, горе нам з тобою, пане,
Що воїнства свого не пережив ти!

Усі.

О день важений!

Антоній.

Годі, добрі друзі,

Шкода гірку втішати долю горем!

Несімо весело, чим нас карає,

То ми її скараємо байдужжем.

Беріть мене. Я часто вас на битву

Водив. Тепер несіть мене і дяку

Мою за все прийміте, добрі друзі.

(Виходять, несучи Антонія).

Сцена тринадцята.

Тамже. Монумент.

Входять Клеопатра, Харміяна і Іра.

Клеопатра.

О Харміяно! я не вийду звідси.

Харміяна.

Спокій ся, добрая царице.

Клеопатра.

Не хочу. Щоб не стало ся страшенне,

Я рада; втіха-ж — я гордую нею.

Моя печаль, в пропорції к причині,

Така повинна бути величезна,

Як те, з чого вона береть ся.

Входить у нязу Діомед.

Як там?

Умер?

Діомед.

Смерть на йому, та ще не вмер він.
Споглянь на той бік монумента. Чата
Його несе його сюди.

Клеопатра.

О сонце!

Спали велику сферу, де ти ходиш,
Щоб змінний беріг світа тьма окрала ¹³⁵).
Антоніє! Антоніє! Антоніє!
Допоможіте, Харміяно, Іро
І друзі у вязу сюди підняти.

Антоній.

Мовчи! Мене не Цезарева сила
Звалила: сам звалив себе Антоній.

Клеопатра.

Так мусить бути, що тільки сам Антоній
Себе подужав. Тільки-ж горе, горе!

Антоній.

Вмираю, мій Єгипте, умираю,
І смерть спиняю на малу хвилину,
Поки із многих тисяч поцілунків
Убогого останнього цілунка
На устоньках твоїх напечатлію.

Клеопатра.

Не сьмію, милий (о, прости, коханий!),
Не сьмію: вхоплять. Ні, сього не буде,
Щоб Цезарів тріумф повнофортунний,
Царський, ще більше засняв од мене.
Поки ніж, яд, гадюка мають
Лезо, отруйність і жало, я поти
Вбезпечена. Жона твоя, Октавія
Своїм холодним поглядом і видом
Не докорить мене: велика честь їй!
Сюди, Антоніє, сюди! Піддержте,
Подруженьки і всі ви, добрі друзі!
На верх його! ¹²⁶)

А н т о н і й.

Боржій, бо вже вмираю.

К л е о п а т р а.

Як трудно се! Який важкий ти, милий!

У тузі наші сили знемогають:

Тим ти й важкий такий. Колиб Юнони

Великої я мала власть, Меркурій

Тебе потужнокрилий взяв би вгору,

І поруч посадив тебе з Зевесом.

Боржій! В бажанні ми усе без глузду.

О, йди-ж, іди, іди! Вятаю!

(Зносять Антонія в гору).

Умри там, де ти жив. Воскресни

Цілунок. О, колиб я мала силу

Таку в устах, всю вилила-б до 'станку ¹³⁷).

У сї.

Важка се дивовижа.

А н т о н і й.

Я вмираю,

Єгипте, умираю. Дайте трошки

Вина, щоб я промовив ще словечко ¹³⁸).

К л е о п а т р а.

Ії, я промовлю й насміюсь так гірко

З фальшивої фортуни-господинї,

Що з серця колесо своє поламле.

А н т о н і й.

Одно словечко, любая царице.

Шукай у Цезаря і чести й житиї.

К л е о п а т р а.

Не бути їм у купі.

А н т о н і й.

Слухай, мила.

Круг Цезаря вірь тільки Прокулею ¹³⁹).

К л е о п а т р а.

Я віри їму моїм рукам і духу,

Нікому в Цезаря.

Автоній.

Не лементуй і не вдавайсь у тугу,
Що так мізерно все перемінилось
У мене під кінець, а лучче згадуй
І думки насищай минулим щастєм,
Як був найбільшим я царем на світі
І благородійшим Не низько мру я,
Не з ляку перед земляком хилю ся:
Се Римлянин хоробрий Римлянина
Подужав. І тепер мій дух відходить.
Не можу більше. (Умирає).

Клеопатра.

То бажає смерти
І благороднійший з людей? Про мене
Не дбає? І мені в дрібнім сьм світі
Зістатись? Він без тебе — хлів мізерний.
Дивіте ся, подруженьки: корона
Землі вже тале. Пане мій! О, звяла
Війни гірлянда! Вниз височий прапор
Лицарський! Хлопці і дівчата рівно
Тепер стоять з великими мужами.
Погибло благородство, не зісталось
Під місяцем принадного нічого. (Паде зомліла).

Харміяна.

Царице! о, спокій ся!

Іра.

Вмерла также

І вона, цариця наша.

Харміяна.

О царице!

Іра.

О панї наша!

Харміяна.

Господине наша!

Іра.

О царствений Єгипте, королево!

Харміяна.

Мовчи бо, Іро, цить!

Клеопатра.

Не більше я як жєнщина, і правлять
Такі дрібні, мізерні страсти мною,
Як і дівчям тям, що корови доїть,
Що робить послїдує діло в хатї.
Менї-б годило ся жбурнути берлом
В завидливих богів і їм сказати,
Поки ще скарбу нашого не вкрали:
Сей свїт рівен із божеським їх свїтом.
Тепер усе нї на що: і терпїги,
Се дурущ, і в печалї битись-рватись,
Скаженому собацї се пристало.
Який же гріх нам ривнутись у хату
Таємну смерти, перш нїж смерть підїйде?
Як ви, подруженьки? Розвеселїтесь!
Що, Харміяно? Благородні дїви!
О жони, жони! гляньте, догорїла
У нас ясна лямпада. (До чатївщиків у виву)

Люде добрі!

Бодрїтєсь. Похоронимо, а потїм
Все зробимо хоробро і благородно,
По римському високому звичаю;
І смерть пишатиметь ся, що нас прийме.
Ходїм. Похолодїла вже обгортка
Гїгантської душі. Ходїм, ходїмо,
Подруженьки. Тепер хорообрїсть
Єдиний друг наш, і кїнець коротчий.
(Виходять. Тї що в горі, несуть Антоїїве тіло).

АКТ ПЯТИЙ.

Сцена перва.

Цезарів табір перед Александрією.

Входять Цезарь, Атріппа, Долябелля, Меценат, Галь,
Прокулей і інші.

Цезарь.

Іди до нього, Долябелло, требуй,
Щоб здавсь; скажи йому: так підупавши,
Він тільки гаяннем із нас сьмієть ся.

Долябелля.

Скажу се, Цезарю. (Виходить Долябелля).

Входять Дерцет з Антонієвим мечем.

Цезарь.

Що се таке? і хто ти, що зосьміливсь
Явитись так до нас?

Дерцет.

Я звусь Дерцетом.

Служив я Марк Антонію, і він був,
Як луччий між панів, достойний луччих
На послуги йому. Поки стояв він
І говорив, то й був моїм гетьманом,
І ніс я жизнь мою, щоб тратить всюди

На ворогів його. Коли ти хочеш
Узять мене до себе, то чим був я
Йому, і Цезарю тим самим буду.
А не зволиш, оддам тобі я шню.

Цезарь.

Що хочеш ти сказати?

Дерцет.

Цезарю, я

Скажу, що вмер Антоній.

Цезарь.

Ні, упадок

Громадини такої наробив би
Страшного грукоту на сьвіт весь круглий,
На міські майдани левів струснув би,
А городян — в левині кубла-нетри.
Антонієва смерть не одинока
Судьба: тут ціла половина сьвіта.

Дерцет.

Умер він, Цезарю, і не від суду
Громадського, не від ножа харциза:
Ні, та сама рука, що написала
Діла його преславні, з тим же духом,
Котрим її се серце надихало,
Ударила у се потужне серце.
Ось меч його: я вкрав його із рани.
Дивись, ось кров його преблагородна.

Цезарь.

Ви позираєте понуро, друзі?
Коли-б ся новина не заросила
Слезою і царських очей, скарайте
Мене, боги!

Агріппа.

Се чудно, що природа
Велить лементувать нам, що постали
Діла, котрих ми пильно допевнялись.

М е ц е н а т.

У нього рівноважили заслуги
Із хибамн.

А г р і п п а.

Ще вищий дух не правив
Людьми. Та вп, боги, надаєте нам
Який-ся блуд, щоб з нас робити смертних.
І Цезарь зрушив ся.

М е ц е н а т.

Він мусить бачить
Себе в такому зеркалі широкім.

Ц е з а р ь.

Так, так, се я довів тебе до сього,
Антоніє! Та ріжем же ми й тіло
Своє у нѣдузі. Або я мусїв
Явити сам тобі такий унадок,
Або твого вбачати захід сонця.
Дозволь тепер мені тебе оплакати
Такими царственними слізмами,
Як в серці кров, коханий брате,
Товаришу моїх високих думок,
В верховнім пануванні побратиме,
Перед лицем війни мій друже вірний,
Руко моя правице і те серце,
В котрім мої горіли власні мислі, —
Що звізди наші розійшли ся різно,
І ми не порівняли ся. О друзі!...
Та нї, про се скажу я иньшим разом ¹⁴⁰⁾.

(Входить посланець).

Його посольство дивить ся крізь нього.
Послухаймо, що скаже. — Від кого ти?

П о с л а н е ц ь.

Від бідної тепера Єгиптянки.
Моя цариця й пані зачинилась
В останньому маєтку, монументї,
І хоче знати, що за думка в тебе,

Щоб наготовитись у ту дорогу,
Що мусить...

Цезарь.

Ні, нехай не пада духом.

Я сповіщу через когось із наших,
Як чесно і любовно ми рішали:
Бо Цезарю жорстким не личить бути.

Посланець.

Нехай хранять боги тебе на віки! (Виходить).

Цезарь.

Іди до мене, Прокулею. Скажеш
Їй, що не хочемо її знижати.
Розваж її, як страсть її накаже,
Щоб у св'їм величестві ударом
Смертельним нас вона не побідила.
Бо жива її у Римі буде вічним
Тріумфом нашим ¹⁴¹). Поспішай до неї
І принеси, які слова вона промовить,
І як її ти знайдеш.

Прокулей.

Сповню все, Цезарю. (Виходить).

Цезарь.

Іди й ти Галле. —

Де Долябелля? В поміч Прокулею!

(Виходить Галь).

Усі.

Гов, Долябелло!

Цезарь.

Ні, нехай, зоставте.

Згадав я, що вже має нинше діло.
Він хутко слобонить ся. Ми ж ходімо
У мій намет. Там бачитиме кожен,
Як не хотів війни я починати,
Як стиха промовляв я у писаннях.
Ходімо, покажу тепер усе вам ¹⁴²). (Виходять).

Сцена друга.

Александрія. Сьвітлиця в монументі.

Входять Клеопатра, Харміяна та Іра.

Клеопатра.

Мов одчаєння вже починає
Жизнь луччою робити. Се мізерно
Буть Цезарем. Він не фортуна,
Він хлопець у фортуни: все те робить,
Чого вона захоче. Се-ж велике діло —
Зробити так, щоб пільше все скінчити,
Скрутити припадок, закувати пригоду.
Приспить воно нас, і не схочем
Вживати більше гною, що і старця,
І Цезаря годує.

Приходять до дверей монумента Прокулей, Іаль і воїни.

Прокулей.

Цезарь привитання

Єгипетській цариці посилав,
І предлагає зміркувати, щоб-б він
Зробити міг по твому проханню.

Клеопатра.

Як на ім'я тобі?

Прокулей.

Я Прокулеюс.

Клеопатра.

Антоній говорив про Прокулея.
Казав, щоб я тобі доймала віри.
Та я не дбаю вже і про оману,
Не маючи у чім тобі звірятись.
Коли твій пан жде, щоб я старцювала,
Скажи йому, що і сама звичайність
Примушує величество просити
Не менш як царства. Буде його ласка
Оддати мені звоюваний Єгипет

Для мого сина, — верне він маєтку
Мого так много, що я на колінах
Подякую йому ¹⁴³).

Прокулей.

Вповай веселим серцем :

Ти впала в царственні руки.
Не бійсь нічого і спустись на нього.
Мій повелитель вельми милостивий :
На всіх мізерних проливає милість.
Дозволь мені йому се з'ясувати,
Що ти йому під ласку оддав ся ;
Тоді побачиш, що сей побідитель
Собі там кличе на підмогу добрість,
Де на колінах милосердя просять.

Клеопатра.

Скажи йому, будь ласко : я служебка
Його фортуни, і я посилаю
Йому величчє, що здобув війною.
Я що години вчусь йому коритись,
І рада бачити його ув-образ.

Прокулей.

Се все скажу йому, царице люба.
Утіш ся : бо я знаю, як жалкує
Він, що тебе довів до бідування.

Галь.

Ви бачите, як легко її взяти.

(Прокулей і два воїни влізять на монумент по драбині
і становлять ся позад Клеопатри. Інші воїни відсовують
і відчиняють двері).

Чатуйте, поки Цезарь прийде. (Виходить).

Іра.

Великая царице!

Харміяна.

О Клеопатро! Ти — цариця-бранка! ¹⁴⁴)

Клеопатра.

Боржій, боржій, мої надєжні руки!

(Виймає кинджала).

Прокулєй.

Стій, благородна панї, зупини ся!

(Хапає й обезоружує її).

Не шкодь собі так: ти в руках безпечних.

Нема тут зради ¹⁴⁵).

Клеопатра.

Як! від смерті

Рятуєте мене, що і собакам

Скорочує їх муку?

Прокулєй.

Клеопатро,

Не вражуй доброти мого владикв,

Не посягай на жизнь. Нехай побачить

Вселенна, як він благородно чинить;

А смерть твоя не дасть йому чинить.

Клеопатра.

О, деж ти, смерте? поспішай до мене!

Візьми царцю: бо дорожше стоїть

Вона дїтвори й гольтянак громади.

Прокулєй.

О, потерпи, вгамуйсь, царице!

Клеопатра.

Пане,

Не буду їсти й пити... чуєш, пане?

Коли балаків треба, то і спати.

Сю смертну хатку я таки зрувнюю,

Що-б Цезарь ні робив. Знай, пане:

Не хочу, щоб мене там прикували,

В дворі твого владикв, і Октавія

Дурна мене карала чистим оком.

Мене у гору зняти й показати

На погук челядї грізного Риму!

Нехай калюжа у Єгипті буде

Мені могилою м'яккою лучче!
У Нільську млаку лучче мене вкиньте
Нагү, щоб мухи водяні роз'їли
Мене в страшний окісток. Лучче
Зробіте шибеницю з піраміди
Високої моєї України,
Щоб там завісити мене, скувавши
Прокулей.

Страшні сї думки ти далеко шириш,
А Цезарь не дає тому причини.

Входить Долябелля.

Долябелля.

Про те, що ти зробив, вже Цезарь знав,
І зве тебе до себе, а царицю
Я стерегтиму.

Прокулей.

Добре, Долябелло.

Се радує мене. Ведись ласкаво з нею. (До Клеопатри).
Скажу я Цезарю, чого ти хочеш,
Коли звелиш.

Клеопатра.

Скажи, що хочу вмерти.

(Виходять Прокулей і воїни).

Долябелля.

Преблагородная царице! ти чувала
Про мене?

Клеопатра.

Не скажу.

Долябелля.

Нї, певно знаєш ¹⁴⁶).

Клеопатра.

Що-ж з того, пане, що я чула й знаю?
Ви сьмієтесь, як діти та жіноцтво
Оповідать сні свої... Не правда-ж?

Долябелля.

Не розумію я сього, царице.

Антоній і Клеопатра.

10

К л е о п а т р а.

Приснивсь мені Антоній імператор.
О, ще-б такого сну! щоб ще раз
Мені такого чоловіка бачить!

Д о л я б е л л я.

Коли зволиш...

К л е о п а т р а.

Лице його — як небо.

На нім і сонце й місяць красувались,
Освічуючи „о“ маленьке, землю.

Д о л я б е л л я.

Прецарственне створення...

К л е о п а т р а.

Він ногами

Ступав за океан. Підійме руку —
Се гребінь світа. Голос мав солодкий,
Мов усі сфери грали. Се до друзів;
Коли-ж хотів перелякати землю,
То рокотав як грім, — земля трусилась.
На щедрість не було зими у нього,
А осінь: жни, вона знай родить, родить.
Утіхи в нього, то були дельфіни:
Над елементом, де жили, скакали.
В його ліберії були корони;
З кишень царствами сипав, як шагами.

Д о л я б е л л я.

О, Клеопатро...

К л е о п а т р а.

Як тобі здається?

Чи був на світі і чи може бути
Такий, як снівсь мені?

Д о л я б е л л я.

Ні, ні, царице!

К л е о п а т р а.

Ти брешеш, і боги брехню сю чують.
Коли-ж єсть або був такий між нами,

Се переходить за границю мрії.
Природї нї з чого таке втворити,
Щоб дивом і фантазію впослідив.
Задумавши-ж Антонїя, природа
Створіннем переважила і мрію;
Її тінями згордувала.

Долябелля.

Слухай,

Блага царице. Ти велику втрату
Несеш, як господарня велака.
Нехай свого піколи не добую ся,
Коли печаль твоя не захитала
Менї аж до коріння серця вдаром!

Клеопатра.

Добродію, спасибі. Чи ти знаєш,
Як Цезарь хоче повернути мною?

Долябелля.

Гидую вимовити, а хотїв би,
Щоб знала ти, царице.

Клеопатра.

О, благаю!

Долябелля.

Нехай він буде й гоноровий воїн...

Клеопатра.

То се він поведе мене в тріумфі?

Долябелля.

Царице, поведе; се певно знаю¹⁴⁷).

За сценою.

З дороги гетьте!... Цезарь!

Входять Цезарь, Іалъ, Прокулей, Меценат, Селевк
і прибічники.

Цезарь.

Котора тут єгипетська цариця?

Долябелля.

Царице, се сам імператор.

(Клеопатра на вколїшках).

Цезарь.

Устань; не мусиш ти коліна гнути.
Прощу тебе, устань, Єгипте! ¹⁴⁸⁾

Клеопатра.

Царю,

Се божеськая воля, щоб корилась
Я повелителю мойму й цареві.

Цезарь.

Не допускай до себе чорних думок.
Обиди, що ти ними нас вразила,
Зарезстровані у нашім тілі;
Та пам'ятатимем їх, як випадкові.

Клеопатра.

Єдиний царю світа! Я не можу
Зробити справу чистою. Ну, каюсь,
Що підпадала під ту нестаточність.
Котрою пол наш часто соромив ся ¹⁴⁹⁾.

Цезарь.

Знай, Клеопатро, що твою вину ми
Вменшати, не прибільшувати хочем.
Коли ти нашим думкам покориш ся
(Вови-ж благі до тебе, може й надто),
То ще й вигоду знайдеш в перемині.
Коли-ж і ти, Антонієвим робом,
Шукатимеш поквнути на мене
Жорстокість, то сама в себе однімеш
Мій задум добрий, і дітям наробиш
Біди, з якої рятувать їх хочу,
Коли на мене спустиш ся. Іду вже.

Клеопатра.

І можеш по всьому ходити світу:
Він твій; а вас, щити свої й трофеї,
Повішаєш, де схочеш. Добрий царю...

Цезарь.

Сама мені порадицею будеш
У всьім, що Клеопатрі любо.

Клеопатра.

От же

Ревстрик грошей, срібла-злата й перел,
Котрими я владіла: вірна опись,
Нема й дрібної хиби. Де Селевк мій?

Селевк.

Ось я, царице.

Клеопатра.

Се скарбівник мій. Розпитай, мій царю,
Його. Поручить ся він головою,
Що не втаїла я нічого. Чуєш,
Селевку? Говори всю правду.

Селевк.

Чую,

Царице. Лучче-б запечатав губи
Собі, ніж на свою біду сказати
Неправду.

Клеопатра.

Що-ж я потаїла?

Селевк.

Доволї, щоб купать те, що явила ¹⁵⁰).

Цезарь.

Не червонїй бо, Клеопатро. Добрий
Ти мала розум у сїй справі.

Клеопатра.

Бачиш,

О Цезарю! як сила все стягає
До себе. О, диви ся! Хто моїм був,
Той твій тепер. А поміняймо долі, —
Твої пороблять ся моїми зараз.
Мене Селевкова невдячність дражнить. —
О рабе, вірний, як любов за гроші!
Що? відступаєш? Ти відступив,
Се певна річ; та я піймаю очі
Твої, хоть би вони були крилаті.

О рабе без душі! Ледащо, псвно!
О дивна підлосте! ¹⁵¹⁾

Цезарь.

Блага царице,

Прошу тебе...

Клеопатра.

О Цезарю! як гірко

Терпіти сором сей! Ти удостоїв
Мене свого візвту, робиш шану
Твоєю царственністю тій, що впала;
А мій слуга прибідшує ще суми
Мого пещастя злобою своєю!
Нехай я, Цезарю великодушній,
Якусь покидку панську і втаїла,
Незначню забавку, щоб тільки нею
Щоденних друзів примамить до себе.
Нехай і щось дорожше приховала
Про Лівію¹⁵²⁾ й Октавію, щоб якось
Їх посередництво собі придбати.
То чь тому-ж мене так розкривати,
Кого я збагативла? О боги! ще низше
Мене се знизило, ніж я упала. (До Селевка).
Будьласко, геть! а то ще покажу я,
Як жевріє мій гнів крізь повіл горя.
Колиб ти був людина, ти-б заплакав.

Цезарь.

Селевку, відойди. (Виходить Селевк).

Клеопатра.

Нехай же знають,

Що ми, великі люде, одвічаєм
За те, що роблять иньші, а в упадку
Карають за чуже нас, мов за наше.
Отим-то треба жалкувати над нами.

Цезарь.

Ми, Клеопатро, не зареєструєм
У здобич ні того, що ти втаїла,

Ані того, що ти нам показала.
Се все твоє, орудуй по впадоби.
Не крамарь Цезарь, не йому за речі,
Що продає купецтво, торгуватись.
Тим будь весела, не роби темниці
З твоїх понурих дум. Царице люба!
Ми хочем так з тобою обійти ся,
Як ти порадеш нам. Годуй ся-ж
І спи. Ми так про тебе добре дбаєм,
Що другом хочемо твоїм зістатись.
Прощай же ¹⁵³).

К л е о п а т р а.

Царю!

Ц е з а р ь.

Ні, бувай здорова.

(Труби. Виходить Цезарь із поштою).

К л е о п а т р а.

Лестить мене він, влещує словами,
Щоб я своє забула благородство.
Ні, слухай, Харміяно. (Шепче Харміяні).

І р а.

Так, царице.

Кінчай. Наш день погас, і ми зістались
У темряві.

К л е о п а т р а.

Вертай ся хутко.

Я вже сказала. Цевно здобули вже.

Іди, щоб скорше.

Х а р м і я н а.

Поспішу, царице.

Вертаєть ся Долябелля.

Д о л я б е л л я.

А де цариця?

Х а р м і я н а.

Ось цариця, пане.

(Виходить Харміяна).

Клеопатра.

Се Долябелля?

Долябелля.

Я тобі покляв ся

Вволити твою волю, а прихильність

Моя релігію з сього зробила.

Отсе-ж кажу тобі: що Цезарь хоче

В дорогу через Сирію рушати,

І за трі дні тебе поперед себе

З дітьми твоїми хоче посилати.

Користуйсь словом сям, як знаєш лучче.

Я догодив тобі, як обіцяв ся ¹⁵⁴).

Клеопатра.

Я у довгу у тебе, Долябелло.

Долябелля.

А я слуга твій, і прощай, царице.

Верстати путь із Цезарем я мушу.

Клеопатра.

Прощай. Спасибі. (Виходять Долябелля).

Ну, що, Іро? Як ти

Про се міркуєш? І тебе, мов куклу

Єгипетську показувати в Римі

Звелять, як і мене. Там підла челядь,

Ремесники в яложених загонах,

Із ватерпасами та з молотками,

Нас підійматимуть на вид у гору,

І їх густе від страв гідких дихання

Нас хмарою обійме, і ти будеш

Їх пару пити.

Іра.

О боги! рятуйте!

Клеопатра.

Се, Іро, певна річ. Нас, мов розпнутих,

Ухоплять ліктори несоромливі.

А шолудиві рихмотворці будуть

Про нас дзвонити думи на бандурах.

Кумедники проворні нас на сцені
Перекривлятимуть, Александрійські
Веселощі, бенкети наші, ігри.
Антонія п'яницею представлять,
А Клеопатрині величче хлопчик
Пискун оберне у куревську постать.

Іра.

О праведні боги!

Клеопатра.

Річ певна.

Іра.

Не бачитиму я сього нічого:
Міцнійші від очей у мене нігті.

Клеопатра.

Отсе дорога обернути в нівець
Їх лагодження! Так ми одолієм
Їх певні задуми! Що, Харміяно?

(Вертається Харміяно).

Вберіть мене, подруженьки, по царськи;
Подайте що найкращі мої строї!
Я знов Антонія зустріну в Цадні. —
Голубко Іро, йди. Так, Харміяно,
Ми справді впораєм себе. Служи нам
Ще раз, а потім — до страшного суду
Гуляй! Првнось вінець мій і все иньше.

(Виходить Іра).

Чого там гомін?

Входить оден із чатівників.

Чатівник.

Селюк якийсь прийшов, і хоче бачить
Твою царську милость безодмінно.
І фіг пренїс¹⁵⁵).

Клеопатра.

Впусти. (Виходить чатівник).

Яке мізерне

Знарядде робить благородне діло!

Несе мені він волю. Я рішила,
І станеть ся. Жіноцького нічого
Нема в мені. Течер я — мармур
Від голови до ніг, і перемінний
На небі місяць — не моя планета¹⁵⁶).

Вертаєть ся чатівник із селюком, що несе кошик.

Ч а т і в н и к.

Ось чоловік.

К л е о п а т р а.

Іди; він тут побуде.

(Виходить чатівник).

Привіс еси гадючку гарну Нільську,
Що завдає кончину, та й не мучить?

С е л ю к. Та-ж привіс; тільки не хотів
би я бути тим, хто бажав би, щоб ти її чіпа-
ла: бо куса безсмертно. Хто вмирає від неї,
рідко або ніколи не одужає.

К л е о п а т р а.

Чи не згадаєш, хто-б умер від неї?

С е л ю к. Дуже багацько, і чоловіки і жін-
ки. Я чув про одного не дальш, як учора.
Дуже чесна жінка, тільки що іноді любила
брехати (а се не подоба жінці, хвіба що бреше
зовсім чесно), — як вона вмерла од гадючого
зуба, як боляче було вмирати. Справді, вона
дуже гарно говорила про цю гадючку. Та хто
би там вірив усеєму, що люде кажуть, не в-
рятуєть ся й половиною того, що вони роблять.
Тільки-ж се вельми сумнівно і ся гадючка —
чудна гадючка.

К л е о п а т р а.

Іди-ж собі звідсіль. Бувай здоровий.

С е л ю к. Дай же Боже, щоб ти нею на-
втішалась.

К л е о п а т р а. Прощай.

(Селюк ставить кошик долі).

Селюк. Памятай же, гледя, що гадина робить своє.

Клеопатра. Так, так, прощай.

Селюк. Бач, гадюці нічого звірятись, хиба як її держать премудрі люде: бо справді нема добра в гадюці.

Клеопатра. Не турбуйся; будемо стерегтись.

Селюк. Дуже добре. Не давайте їй нічого, будьласко: бо вона не варта харчі.

Клеопатра. А з'їсть вона мене?

Селюк. Не думай, що я такий простака. Ні, я знаю: і сам чорт не з'їсть жінки. Я знаю, що жінка, се страва про богів, коли чортяки її не заправлять. Ну, та ці ск — спли чорти дуже шкодять богам у їх жіноцтві: бо з усякого десятка, що вони зроблять, чортяки зопеують п'ятьох.

Клеопатра. Добре. Іди собі. Прощай.

Селюк. Так, далебі. Дай же Боже, щоб із цієї гадючки та була тобі втіха. (Виходить).

Вертаєть ся Іра з шатами короною і т. и.

Клеопатра.

Дай я надіну шати, дай корону.

Я чую в серці поваб до безсмертя.

Ніколи вже уста сі не змокріють

Єгипетського винограду соком.

Боржій, боржій хапайсь, кохана Іро!

Немов Антоніїв я покляк чую.

Я бачу, як устав, щоб похвалити

Мій благородний подвиг. Я вже чую,

Як з Цезаря щасливого сьмієть ся,

Із долі, що боги нам послають,

Аби свій гнів грядущей оправдати.

Супругу мій, іду. Тенер я право

На назву сю здобула мужнім серцем.

Уся огонь і воздух, покидаю
Всі инші елементи низшій жпзнї. —
Так... Що? зробили?... Дак ходіте-ж;
Вам теплота свх уст остання. —
Прощай, кохана Харміяно! Іро!
Прощання довге.

(Цілує їх. Іра падає і вмирає)

Се в устах у мене
Жало єхидниче? Чого ти виала?
Тобі так легко із житєм розстатись...¹⁵⁷⁾
То що нам смерть? Коханків притиск:
Болить і хочеть ся. Ти нерухома?
Коли так згаснула, то се ти євїту
Сказала, що не стоїть він прощання.

Харміяна.

Розсип ся, чорна хмаро, та закрапай,
Щоб я сказала, що й боги ридають.

Клеопатра.

Се буде стид менї, як стрїне перва
Кудрявого Антонїя. Почне питати
Йї про мене й дасть їй поцілунок,
А се для мене небо... Ну, виплазь же,
Ти, смертоносна тваре —

(До гадюка, котру прикладує до грудей)

та розплутай
Зубами гострим сей узлик жпзнї.
О бідна ядовита дуро! розізли сї ¹⁵⁸⁾,
Кінчай! Колиб ти вмїла говорити,
Ти-б Цезаря великого назвала
Ослон безумним.

Харміяна.

О ти зоре сходу!

Клеопатра.

Цить, цить! Хиба не бачиш немовлятко?
Засе воно на смерть кормилку-неню.

Харміяна.

О, розірви ся, розірви ся, серце!

Клеопатра.

Як солодко! бальзам! Як легко! воздух!

Як любо! О Антоніє!... Ще й другу...¹⁵⁹⁾

(Припускає иньшу гадючку до грудей).

Чого тут жити... (Падає на постіль і вмирає).

Харміяна.

В цій пустинї сьвіта?

Так, так! Прощай на віки! Смерть, хвали ся:

Тепер такою ти опанувала,

Що рівної собі не має в сьвітї! —

Замкнітьсь, пуховії вікна-очи!

Феб золотий не буде вже пишатись

Перед таким царським-вельчїм зором.

Вінець скрививсь. Поправлю, та й гуляти.

Вбігає кілька чатівників¹⁶⁰⁾.

Чатівник.

А де цариця?

Харміяна.

Говоріть тихійше!

Чатівник.

Від Цезаря посол.

Харміяна.

Посол спізнив ся.

(Припускає собі гадючку).

О, скорше! поспішай... Я ледви чую.

Чатівник.

Првступим, го! Щесь не гаразд. Наш Цезарь...

Обманено його.

Другий чатівник.

Тут Долябелля

Від Цезаря. Кликнімо.

Первий чатівник.

Що тут сталось?

Чи гарно ж так робити, Харміяно?

Харміяна.

Прегарно, і цариці личить вельми,
Наслідниці таких премвогих предків.
Ах, воїне! (Умирає).

Входить Долябелля.

Долябелля.

Що тут?

Чатівник.

Усі померли.

Долябелля.

Не помиливсь ти, Цезарю, в цій справі.
Ти йдеш, щоб бачить, як уже те сталося,
Чого бажав еси не допустити.

За сценою.

Геть, геть! Дорогу Цезареві дайте!

Входить Цезарь з поштою.

Долябелля.

О царю! ти найлучший із авгурів:
Чого боявсь еси, уже те сталося.

Цезарь.

Найхоробрійша при кінці з героїв!
Вгадала нашу думку, і по царськи
Звернула на свою дорогу¹⁶¹). Як же
Вони померли? Я крові не бачу.

Долябелля.

Хто був у них останній?

Чатівник.

Простий пахарь,

Що ягоди приносив. Ось і кошик.

Цезарь.

Отрута.

Чатівник.

Цезарю, ся Харміяна
Була недавно ще жива, стояла
І говорила. При мені корону

На ній поправила, та й задріжала
І з разу впала ¹⁶²).

Цезарь.

Благородна слабість!

Колиб отрута, видво-б се було нам
По опуху. Вона-ж немов заснула,
Мов хоче заманити ще нового
Антонія в свої міцні тенета.

Долябелля.

Ось на грудях крові маленька цятка,
І трохи спухло. На руці так само.

Чатівник.

Се зуб єхидни, а на листі фіїи
Та слина, що єхидни zostавляють
В печерах Нільських.

Цезарь.

Се можливо, справді,

Що так вона умерла: бо і лікарь
Її мені говорить, що питала
У нього щільно, як найлекше вмерти. —
Беріте її з ложем, а прислужниць
Із монумента повиносьте. Поруч
З її Антонієм її положим ¹⁶³).

Ще ні одна на всій землі каплиця
В собі такої пари не сховала
Преславної. Такі великі дії
І тих самих вдаряють, хто їх творить.
Об них не менше жалкувати будуть,
Як славити того, хто умудрив-ся
Їх довести до їх сумної долі. —

Все військо наше зійдеться врочисто
На похоронах їх презентуватись.

Тоді вже в Рим. Порядкувати будеш
Ти сим великим збором, Долябелло. (Виходять).

ПОЯСНЕННЯ.

1) Пліутарх оповідає про лікаря Фільотаса з Амфісси, який жив у ту пору в Александрії і оповідав потім його (Пліутарховому) дідови про свої відвідини в Антонієвій кухні, де пекли вісім диких кабанів для дванадцятьох гостей. Се оповідане використав Шекспір далі, див. акт II, 2.

2) Пліутарх зазначає, що римські вояки скося дивилися на Антонієві любові з Клеопатрою.

3) Шекспір навмисно (див. передмову) зробив Клеопатру Єгиптянкою, називає її смуглявою а навіть Циганкою, хоча Пліутарх виразно говорить, що вона була Македонянка.

4) Потожсамлене Циганів з Єгиптянами було загальним віруванем давньої Європи і майже від їх першої появи в Німеччині в р. 1417, див. Paul Lacroix, Moeurs, usages et costumes au Moyen Age et a l'époque de la Renaissance. Paris 1874, стор. 492—93.

5) Антоній був одним із трьох мужів, що по Цезаревій смерті захопили в свої руки пановане над римською державою; він був властивим творцем сего триумвірату.

6) Пліутарх називає Клеопатру „королевою підлизнів: усі способи лизунства розуміла вона як найкраще“.

7) Фульвія, Антонієва жінка, була вдовою, коли Антоній оженив ся з нею. Плутарх характеризує її як жінку, що не дбала ані про пряделовництво, ані про домашнє господарство, але хотіла не тільки панувати над звичайним чоловіком, ба навіть володіти над володарем і командувати над командантом. От тим то — додає Плутарх — Клеопатра була в довзі у Фульвії за те, що вона навчила Антонія підлягати жіночій команді.

8) Натяк на те, що Октавій Цезарь поривався запанувати над Антонієм, бачили ми у Шекспіра вже в „Юлію Цезарі“, див. нота 79. Плутарх не дає підстави для такого представлення.

9) Плутарх оповідає, що Антоній нераз, перебранний за невольника, ходив нічу по під двері й вікна простих людей у Александрії, виробляв різні збитки і сьміховини і що Клеопатра додержувала йому кумпанії також перебрана за невольницю. З тих прогулок Антоній вертав нераз наслухавшись лайки а то й набравшись штурканців та побоїв.

10) Іра і Харміяна — історичні особи. Октавій, розпочинаючи війну з Антонієм, говорив (по Плутарху), що не воює з Антонієм, бо сей очарований Клеопатрою сам не знає, що робить; головні папи в Антонієвій державі, се Клеопатрині еunuh Мардіян, Фотій, її покоївка Іра, що фризуює її волосє і Харміяна, — оттих треба звоувати.

11) Алексас із Ляодікеї був найлюбішій Антонієви з його грецьких прислужників. Рівночасно був він зварядом у руках Клеопатри, та пізнійше зрадив Антонія і перейшов до Октавія.

12) Плутарх оповідає про єгипетського віщуна чи астролога, що віщував Антонієви його долю і велів йому стерегтись Октавія.

13) Плутарх згадує про Доміція Енобарба як про одного з полководців приближених до Антонія, але постать Енобарба змальована в драмі — вповні витвір самого Шекспіра.

14) Печінка вважалась у старовину осідком змислової любови.

15) Ірод Великий, царь жидівський, був данником Антонієвим і разом з ним мусів виступати до війни против Октавія. По битві під Акциум Алексас намовив його до переходу на сторону Октавія. Згадка про Ірода в цьому місці гумористична, з очевидним натяком на роль Ірода в вертепній драмі про Різдво Христове.

16) Фульвія була зразу жінкою демагога Кльодія, а коли його вбито, вийшла заміж за Антонія. Про війну, яку в Антонієвій неприсутности розпочала Фульвія з Октавієм, згадує Плутарх тільки коротко, додаючи впрямно, що се була війна „в справі Антонія.“

17) Плутарх не говорить про війну Фульвії з Люцієм, а тільки каже, що вони зразу посварили ся, потім погодили ся і обоє разом ударили на Октавія, але побиті ним мусіли тікати з Італії.

18) Квінт Лябієн посланий був Брутом і Кассієм против короля Партянського, але одержавши вість про битву під Філіппі замість воювати з Партами сполучив ся з ними і вдарив на передню Азію, що підлягала Римлянам і завоював її в значній часті (в р. 40 пер. Хр.).

19) Плутарх оповідає, що одержавши ті звістки Антоній прокинувся мов після твердого сну або перепою і зараз рушив на Партів, та дійшовши до Фенікії одержав від Фульвії листи повні

гірких докорів і посадивши своє військо на 200 кораблів поплив до Італії.

20) Шекспір стягнув, як бачимо, досить далекі факти в одну сцену. По Плотарху Антоній покинув Єгипет на вість про війну Фувії з Октавієм і про Лябіена. З Фенікії він написав до Фувії, щоб ішла напроць него і рушив сам морем до Італії. Він мабуть здібав ся з нею сам у Сікіоні, в Малій Азії, де Фувія і вмерла, по чім Антоній поплив далі до Італії.

21) Розуміється, що вся ота сцена, як Антоній у Александрії приймає вість про смерть Фувії, видумана Шекспіром.

22) Плотарх зауважує, що Фувія властиво перед Клеопатрою навчила Антонія підлягати жіночій волі.

23) Про які небудь плачі і нарікання Клеопатри нема у Плотарха ніякої згадки, як і загалом про її розстанє з Антонієм.

24) Плотарх оповідає пізнійше при иньшій нагоді, що Клеопатрині приподобники докоряли Антонієви: се. мовляв, жорстокість і брак делікатности покидати бідну жінку, якої жите вповні залежить від него.

25) Мова тут про хробака званого у нас „водяний волос“. В Англії було віруване, що сей хробак повстає з кінського волосся впушеного в воду, де по якимсь часі оживає. У нас вірять, що хто би снів з водою „волоса“, мусів би вмерти; навіть узяти його в руку небезпечно, бо він може вгризти ся в тіло і влізти під шкіру.

26) Плотарх оповідає кілька разів про кокетерію Клеопатри: коли Антоній приходив, вона гляділа мов оняніла в радости; коли відходив — вибухала плачем, але зарав же ніби украдкою, та так, щоб він бачив, утирала собі очі.

27) Про Секста Помпея, що грозить Італії своїми кораблями, згадує Плутарх аж геть пізніше, по перепросинах Антонія з Октавієм.

28) Очевидно Шекспір знав про пляшечки зо слізми, які Римляне складали в гробах обік попелу покійників.

29) Плутарх згадує, що Антоній виводив свій рід від Геракля, і описує його самого як мужчину огрядного і сильного, з широким підборіддям, широким чолом і орлиним посом.

30) Про Лепіда при сій нагоді не згадує Плутарх нічого. Про Антонієве рибуловство в Єгипті оповідає забавний анекдот переданий у драмі II, 5.

31) Отсе реченє переклав Куліш не зовсім ясно. У Шекспіра читаємо: „Народня купа, мов блудна хоруговка на течії, кидає ся то в гору то в бік, служачи перемінній хвилі, і сама себе нівечить тим рухом.“

32) Про піратів Мепаса і Менекрата говорить Плутарх.

33) Коли по смерті Цезаря Антоній захопив був найвищу власть у Римі в свої руки, наробив собі швидко ворогів і мусів зі своїми прихильниками тікати на північ. Сенат вислав против него військо під проводом консулів Гірція і Панзи; під Моденою вони побили Антонія, але оба полягли в битві. Втеку Антонія через Альпи до Галлії і голодуванє його описує Плутарх детально і з него взяв сей опис Шекспір.

34) Мандрагора — зіле, що одурює, наводить сон.

35) Про жите Клеопатри по від'їзді Антонія не згадує Плутарх нічого. Знайоми між ними на-вязали ся в друге аж геть пізніше.

36) Пліутарх згадує про те, що Клеопатра, будиши ще молододоу, сподобалась була Цезареви, а потім Кнеєви Помпеєви, синові великого Помпея.

37) Посольство Алексаса до Клеопатри вдумане Шекспіром. Що до провінцій, то Антоній дарував їх Клеопатрі аж геть пізнійше.

38) Видумано Шекспіром.

39) Нічого сего у Пліутарха нема, Загалом Шекспір есенціонально змінив роль Клеопатри, яка у Пліутарха змальована тільки кокеткою з еґотичними цілями.

40) Сцена видумана Шекспіром для змальованн ситуації.

41) Пліутарх говорить загально: „Обоїльні приятилі не допустили, щоб Антоній і Октавій виволікали старі історії і сперечали ся, чия правда, а чия кривда, але погодили їх на пово.“ Ролі Лепіда, Мецената і Аґріппи в тій справі — витвір Шекспіра.

42) Пліутарх тільки принагідно згадує про Мецената і Аґріппу як про найблизших приятилів Октавієвих.

43) Вся ота сцена — твір Шекспіра. Пліутарх згадує тільки коротко, що Антоній звалоував усю вину незгоди на Фульвію.

44) Пліутарх пише: „Антоній не відсправ ся, що любив Клеопатру, а тільки сказав, що вона не його жінка, і так з тактом боронив своєї любови до тої Єгиптянки.“

45) Октавія була двоюродна сестра Октавієва, тоді вже вдовця. Поділившись римською державою тріумвіри думали зробити з неї міцний узол, що звязав би Антонія з Октавієм, бо сей дуже любив свою сестру. Оттак і висватано її за Антонія (в р. 40 до Хр.)

46) Пліутарх оповідає, що коли Фульвія і Антонієва мати тікали з Італії, то Секст Пом-

пей дав їм захист і гостину в Сицилії і через те Антоній рад був заключити з ним мир.

47) У Плутарха оповідає самовидець, лікарь Фільотас, про розкішні Антонієві бенкети в Александрії, див. нота 1.

48) І се оповідання досить вірно скопійоване за Плутархом.

49) Плутарх представляє Октавію зовсім не такою скромною і пасивною, але навпаки говорить, що вона, щиро кохаючи Антонія, брала живу участь у його політиці.

50) Се віщування взято з Плутарха.

51) Основа сего монольога взята з Плутарха, який два рази оповідає, що при грі в кости Октавій Цезарь завсїгди вигравав, так само при закладах, в бійках тресованих півнів та перепелів, і се сердило Антонія.

52) Вентідій, воєвода, що походив із простого стану, висланий був Антонієм против Партів із Риму зараз по перепросянах.

53) Сценка видумана Шекспіром.

54) Про сей жарт детально оповідає Плутарх.

55) Про се Плутарх не згадує, але виразно підносить, що Клеопатра брала участь у Антонієвих грах, п'ятиках і нічних гулянках по місті.

56) Нарциз — мітичний красень, закоханий у своїй власній красоті.

57) З оповідання Плутарха виходить, що у тріумвірів не було наміру битись з Помпеем: їх військо розложилоь на березі, а Помпеева фльота стояла при розі мізенським, на противнім березі пролива. З'їхавши ся воєводи зараз заключили згоду, якою віддано Помпееви Сицилію і Сардинію, але з умовою, щоб очистив море від пі-

ратів і доставчав до Риму що року означену скількість хліба.

58) Натяк на появу Цезаревого духа Брутові перед битвою під Філіппі.

59) Помпееві пляни пірнати над Римлянами і його гуманні та свободолюбні погляди висловлені в тій репліці — концент самого Шекспіра.

60) Плутарх оповідає, що Антоній купив був на ліцитації Помпеїв дім і що Секст Помпей підчас розмови коло Мізенума шпигнув тим Антонія, вказуючи на свій корабель і мовлячи: „Отсе тільки могого отецького дому, що полишили мені Римляне.“

61) З Плутарха, див. ноту 57.

62) І про се згадано у Плутарха, див. вище ноту 46.

63) І ся симпатична характеристика Секста Помпея — додаток Шекспірів.

64) Про зносини Цезареві з Клеопатрою оповідає Плутарх у своїм „Життю Цезаря.“

64) Як сказано вище, Октавія була вдовою виходячи за Антонія. Її перший муж умер був як раз перед тим, а що в Римі звичай не велів удові виходити за муж, поки не минуло десять місяців від смерти її першого мужа, то щоб прискорити сей шлюб, сенат мусів дати спеціальну диспензу.

66) Отся розмова Менасова з Секстом і його відповідь узяті з Плутарха; решта сцени — твір самого Шекспіра.

67) Опис бакханалії взятий із Плутарха.

68) Пісня — вольна парафраза двох віршів Софоклевих.

69) Про смерть першого тріумвіра Марка Красса в битві з Партами згадує Плутарх коротко в життєписі Антонія, а докладно в життєписі Красса.

70) Вентідиєві перемоги над Партами досить докладно оповідає Плутарх. Пакор, начальник парфійського війська, і Лябієн загинули в битвах з Римлянами.

71) Погляди, висловлені тут Вентідиєм, узяті з Плутарха.

72) По Плутарху Антоній забавив у Римі досить довго по шлюбі з Октавією, яка тут же вродила йому дочку. Ціла дальша сцена — твір самого Шекспіра.

73) Подана тут некористна характеристика Октавії — власний витвір Шекспіра і навіть суперечить тому, що читаємо про Октавію у Плутарха. Там сказано, що Октавія була не тільки молодша від Клеопатри, але коли не краща, то певно й не поганіша від неї, а надто визначала ся чесністю, скромністю і високим почутем обов'язків. Про її холодний темперамент Плутарх не знає нічого.

74) Тут Шекспір мабуть не зрозумів Плутарха, бо у сего оповідаєть ся власне про духовну Антонієву, зморожену у Весталок у Римі. — Довідавши ся про неї Цезарь узяв її і прочитав сам, а потім відчитав у сенаті і обурив против Антонія всіх Римлян особливо тим, що там знайшов ся заповіт, щоб в разі Антонієвої смерті в Римі його тіло в імператорському одязі в триумфі перевезти вулицями Риму і відіслати до Александрії до Клеопатри. Та се стало ся геть пізніше, по познанню Антонія з Клеопатрою і по його славнім але нещасливім поході на Партію і Арменію.

75) Молитва Октавії являєть ся парафразою слів Волюмії в „Коріолані“; у Плутарха та сама думка висловлена инакше.

76) Шекспір відступив тут значно від Плутарха. Сей оповідає, що з Атен Антоній разом з Октавієм поплив до Італії, а допливши до Таренту вислав звідси Октавію до її брата. При помочи Агріппи і Мецената Октавія довела Цезаря до поєднання з Антонієм. Тільки тоді Антоній вислав Октавію до Риму, а сам одержавши від Цезаря два легіони, подав ся на схід, щоб воювати Партів.

77) Про Ероса згадує Плутарх оповідаючи про Антонієву смерть.

78) По Антонієвім від'їзді на схід — оповідає Плутарх — розпочав Цезарь зараз війну з Помпеем і побив його на морі, коли тимчасом Лепід займив Сицилію. Помпей утік до Битинії, а Цезарь знайшовши між Помпеевими паперами Лепідові листи, захопив Лепіда в свої руки і відставив його під сторожею до Риму, де його зроблено жерцем при якимсь храмі, але держано під дозором. Він умер аж у р. 13 до Хр.

79) Помпея вбив Антоній полковник Марк Тіцій.

80) Плутарх оповідає, як прибувши до Сирії Антоній вислав Фронтея Капітона до Александрії, щоб спровадив до него Клеопатру. Антоній обдарував її й її дітей значними провінціями, що дуже обурювало Римлян. По якимсь часі Клеопатру відвезено назад до її краю, а Антоній через Мезопотамію подав ся до Арменії в похід на Партів.

81) Про ті забави і пишні церемонії оповідає Плутарх геть пізнійше, коли Антоній вернувши з партського походу, де стратив мало не 30.000 війська, прибув до Александрії.

82) Про жалоби Цезаря і Антонія перед сенатом і народом римським, а також торги між Це-

зарем і Антонієм за поділ новоздобутих країв говорить Плутарх детальнійше.

83) Шекспір стягнув тут у одно два факти, відділені від себе майже роком часу. Коли Антоній воював з Партами і до Риму дійшла чутка про великі страти понесені ним у війні, Октавія вирушила сама до Атен, везучи йому значну підмогу грошима, одежею й людьми. Антоній, вернувши з Арменії до Фенікії, написав їй з віден, щоб не їхала далі, бо він думає воювати з її братом. Октавія ждала ще якійсь час у Атепах, але коли довідала ся, що Антоній з Клеопатрою поїхав до Александрії, вернула до Риму. Октавій добачив у тім поступуваню Антонія осоромлене сестри і велів їй випроводити ся навіть із Антонієвого дому, та вона не послухала сего.

84) Плутарх описує ситуацію инакше. Антоній не пише жінці про те, що Октавій готує ся іти на него війною, а тільки, що він сам іде війною на Октавія. Жінка не просить у него дозволу вернутись, але сама вертає почувши, що Антоній уже в Александрії. Розумієть ся, що й Цезарь при її повороті до Риму не потребував оповіщати її сеї новини, яку вона знала й без него.

85) Плутарх висловлює думку, що Цезарь знаючи про наново навізані зносини між Антонієм і Клеопатрою, навмисно позволив сестрі їхати на схід, щоб в разі непринятя її Антонієм мати привід до війни.

86) Реєстр Антонієвих союзників узятий із Плутарха. Малх — у Плутарха Манх; Полемон у него царь Понту.

87) Плутарх оповідає, що Антоній з намови Клеопатри пізнійше вислав своїх людей до Риму з наказом — викинути Октавію з його дому; вона

з плачем впровадила ся з него, забравши з собою й Антонієвих дітей.

88) За порадою Енобарба Антоній справді велів Клеопатрі з Атен вертати до Александрії, але вона боячи ся, щоб Октавія знов не згодувала його прихильности, підкупила Канідія, і сей виднав у Антонія дозвіл — брати Клеопатрі участь у поході.

89) Кулішів переклад у цьому місці неясний і невірний. У Шекспіра читаємо дословно: „Коли запряжемо разом коня з кобилою, то напrawdę кінь тут зайвий, бо кобила поситить на собі во-
няка й його коня.“

90) У Плутарха він названий Пофейнос, Іра — Ейрою; в Римі про се говорить сам Цезарь, див. ноту 10.

91) У Плутарха Клеопатра довідавшись, що Цезарь зняв Торину каже: „Хибаж се нещастє, коли Цезарь сидить коло Торини?“ По грецьки *τορίνη* значить колотюшка. Зрештою місцевість Торина зовсім незвісна.

92) Перед прибутєм Цезаря до Греції вивав його Антоній на поєдинок. а в разі, як би сего не хотів, велів предложити йому звести рішучу битву на фарсальськїм полі, де бив ся Цезарь з Помпеем. Октавій не звертав ніякої уваги на ті предложеня.

93) По Плутарху у Антонія було в пристані коло Акиюм не 50, а 500 кораблів.

94) По Плутарху навіть Канідій перед самою битвою коло Акиюм радив Антонієви відіслати Клеопатру до Єгипта і бити ся з Цезарем на суші. Плутарх подає також отсей епізод, вкладаючи подібні слова в уста одному старому капітанови від піхоти.

95) Назви головних воєводів узято з Плутарха.

96) Назву Тавра подає Плутарх, але не подає про него ніякої докладнішої звістки.

97) Плутарх твердить, що Клеопатра вже перед битвою мала намір утікати і що загалом тому тільки намовила Антонія битись на морі, щоб самій бути безсечнійшою, а не з огляду на шанси побіди.

98) Плутарх оповідає, що Антонієві легіони чекали ще сім днів на него по битві під Акціумом, ждучи його повороту і не хотючи піддати ся Цезареві. Аж коли Кавідий нічю покинув табор і перейшов до Цезаря, коли те саме зробили й інші генерали, не лишило ся легіонам нічого, як піддати ся також. Варто зазначити, що Доміцій Енобарб покинув Антонія ще перед битвою під Акціумом, а не в Александрії, як представляє Шекспір.

99) Плутарх оповідає, що Антоній утікши за Клеопатрою з під Акціумом, потім розстав ся з нею, блукав якийсь час у товаристві двох вірних людей по морі і хотів відібрати собі жите. Аж згодом завезли його товариші до Александрії, де він застав Клеопатру зайняту перетяганєм кораблів із Середземного на Червоне море, щоб утікати з Египту геть на схід, де б її не міг догони́ти Цезарь. Усе те Шекспір минув.

100) Ся сцена розмови Клеопатри з Антонієм по Плутарху відбула ся на кораблі по битві під Акціумом.

101) В битві під Філіппами Октавій Цезарь був побитий Брутом і мусів утікати.

102) Плутарх оповідає, що коли Антоній і Клеопатра хотіли навязати переговори з Цезарем, не могли знайти при собі нікого вірного і мусіли

поручити посольство старому вчителеві своїх дітей Евфронієви.

103) Зміст посольства взято з Плутарха.

104) По Плутарху Цезарів відпущенець, висланий ним до Клеопатри, звав ся Тирсос.

105) Сей другий визов Цезаря Антонієм оповідає Плутарх пізнійше, перед остатньою битвою під мурами Александрії.

106) Плутарх оповідає, що Тирсос розмовляв з Клеопатрою довше і частійше, ніж пніші, і дізнавався від неї особливих почестей, так що Антоній попав у скажену надрість, а може й боявся, щоб Клеопатра таки не видала його Цезареві.

107) Натяк на псалом XXII, 12, де сказано: „Дужі Васанські бики обступили мене і розпинають на мене свої роти немов пажирливий реучий лев.“ Шекспір не вагався вложити в Антонієві уста такого цитата, зрозумілого для начитаних у Біблії Англічан, хоч зовсім суперечного з історичним характером драми.

108) У Плутарха Антоній ніде ані одним словом не докоряє Клеопатрі.

109) Цезаріон, син Клеопатри будім то від Юлія Цезаря. Антоній зробив його був королем Єгипту, Лідії, Сирії і Кипра.

110) У Плутарха Цезарь не проявляє співчуття до Антонія, а тільки побоюванє, щоб Клеопатра не анівечила своїх скарбів.

111) Ніч перед битвою Антоній провів у веселощах і виголосив до своїх прислужників промову, що зворушила їх до сліз.

112) Взято майже докладно з Антонієвої промови у Плутарха.

113) Плутарх оповідає, що опівночи перед днем смерті Антонія чути було серед загальної тиші в Александрії гармонійну музику і окрики

якогось невидимого народа. Ся шумна невидима процесня перейшла через середину міста і немов вийшла з него тою брамою, що вела до Цезарєвого табору. Люди, що чули сей гомін, твердили, що се бог, який доси опікував ся Антонієм, тепер зовсім покіннув його.

114) Про те, що Геркулєса вважав Антоній своїм предком, див. висше ноту 29. Плутарх у сьому місці не згадує про Геркулєса.

115) Про се у Плутарха нема нічого. Мабуть сю сценку взяв Шекспір із Гомерової Іліади (звісної йому з англійського перекладу Чепмена), де в піснї XIX, 353 Атеа перед битвою покріплює Ахіля.

116) Се очевидний дублет розмови Антонієвої з капітаном перед битвою під Акинєм.

117) По Плутарху у Антонія було тільки мале число піхоти.

118) У Плутарха Клеопатра думає тільки про власну безпеку.

119) Епізод з Енобарбом узятий із Плутарха, але став ся ще перед битвою під Акинєм, див. ноту 98.

120) Плутарх оповідає, що коли Алексас піддав ся Цезарєви, сей велів посадити його в тюрму, потім відіслав його до його рідного міста Ладікеї і тут велів його покарати смертю.

121) Плутарх оповідає, що при першій стичці під Александрією Антоній відбив Октавієву кінноту і гонив її аж до табору.

122) Плутарх оповідає, що по тій першій невеличкій побіді Антоній дуже величав ся, вернув до міста, де Клеопатра цілувала його ще узброєного, і представив їй одного воїна, що відзначив ся в битві. Клеопатра подарувала йому золоту зброю, а воїн ще тогож дня з нею втік до Цезаря.

123) Про те, що в Клеопатриних кораблях гніздилися ластівки, оповідає Пліутарх ще перед битвою під Акціум.

124) Пліутарх оповідає, що зраджений у остатній день і фльотою й військом Антоній вбіг до міста з криком, що се Клеопатра зрадила його.

125) Натяк на оповідане про смерть Геракла, що вмер від сорочки напленої кров'ю центавра Несса. Ошалілий з болю Геракль княвув Лихаса, що передав йому сю сорочку від жінки, високо в гору і сей надучи в низ убив ся. Про се звисна була Шекспірови трагедія Сенеки.

126) Телямон — властиво Аякс син Телямонів, що збожеволів з досади не отержавши Ахілевої зброї і в божевілю бив на смерть баранів. Про се див. Овідій, *Метаморфози* XIII.

127) Про тессалійського венря, що роздер Мелетра, див. також Овідієві *Метаморфози* VIII.; сею повістю користувався Шекспір також у своїй поемі „Венера і Адоніс.“

128) Зовсім так само малює діло Пліутарх.

129) Пліутарх оповідає, що почувши про Клеопатрини смерть Антоній сказав сам до себе; „Чогож тобі ще ждати, Антоніє, коли зрадлива фортуна відібрала тобі одиноку радість, для якої ти беріг своє життя?“ Потім він скинув із себе зброю і в другім монолозі жалувався не стільки її — „бо швидко я піду за нею“ — скільки того, що хоч воєвода і імператор, дав себе перевишшити жінці відвагою і благородством.

130) Оповідане про смерть Ероса взяте докладно з Пліутарха.

131) Зв'язаний словом убити Антонія, коли його положене зробити ся безвихідним, Ерос в остатній хвилі сам княвув ся на свій меч і скопав на місці.

132) Остатні слова Антонієві взяті майже живцем із Пліутарха. Антоній ударив себе мечем у живіт і впав горілиць на постіль, але рана не була смертельна, кров перестала плисти і він по якимсь часі прийшов до себе і просив присутніх, щоб його доби́ли.

133) Коли Антоній, борючись зо смертю, лежав на ліжку, стогнучи та просячи, щоб його доби́ли, всі присутні порозбігалися, а один чатівник, Деркетей, узявши його кровавий меч, сховав його під плащ і побіг з ним до Цезаря, щоб першим подати йому відомість про Антонієву смерть.

134) У Пліутарха Клеопатра сама прислала Діомеда з тим, щоб привести до неї Антонія.

135) Вірш наслідуваний з Марльо, якого Фауст умираючи кличе також: „Синіть ся, небесні сфери, і нехай час скінчить ся!“

136) Клеопатра не хотіла відчинити входу до монумента і воліла сама ві своїми дівчатами на шнурах тягти скривавленого та ледви живого Антонія крізь високе вікно.

137) Пліутарх оповідає, що витягши Антонія в гору Клеопатра роздерла на собі сукню, біла себе в груди, дряпала собі лице, синіювала його кров, називала його своїм паном, мужем, імператором і зовсім забула про власне горе, дивлячись на його терпіння.

138) Пліутарх догадується, що Антоній просив пити, щоб заглушити свій біль.

139) Таку раду дає Антоній Клеопатрі у Пліутарха.

140) Жалібну промову Цезареву при вісти про Антонієву смерть узяв Шекспір із Пліутарха.

141) Пліутарх каже виразно, що Цезарь бажав дістати Клеопатру живцем у руки раз тому,

щоб забрати її скарби, а по друге тому, щоб не вести її в в триюмфі до Риму.

142) І сей деталь узятий майже дословно з Плутарха.

143) По Плутарху ся розмова між Клеопатрою і Прокулеєм відбувала ся крізь зачинені два монумента. Оглянувши монумент Прокулей верну до Цезаря і сей вислав у друге його і Галля з воїнами буцім то для нової розмови.

144) Плутарх представляє сю сцену таку, що поки Галь крізь двері — значить, у шизу, розмовляв з Клеопатрою, Прокулей з воюками вліз і драбниці до монумента тим самим вікном, крізь яке перед тим жінки втягли були Антонія.

145) Клеопатра бачучи себе в руках Римлян хотіла пробити себе, але Прокулей вихопив кінжал із рук і ще нересмотрив її одежу, чи має при собі схованої отрути.

146) Корленій Долябелля був по Плутарху молодий римський панич, прихильний Клеопатрі. Приставлений стерегти її він виявив їй, що Цезарь думає вертати через Сирію і за три дні вийде з дітьми до Риму.

147) Проте, щоб Долябелля так напевно сказав Клеопатрі, що Цезарь поведе її в триюмф до Риму, у Плутарха нема мови.

148) Плутарх описує детально, що в хвилину приходу Цезаря Клеопатра лежала в ліжку, бідою одягнена і хора — її груди і лице покриті були струпами від ран і побоїв, які завдала собі при Антонієвій смерті. Побачивши Цезаря вона схлипла ся з ліжка і впала йому в ноги з рознущаним волоссям і заплаканими очима. Та й тут — додає Плутарх — не зовсім іще пронав був властивий їй позаб і горда віра в силу її краси.

149) Клеопатриної промови Плутарх не наводить, але подає, що вона силкувала ся скинути вину на Антонія, та Цезарь точка за точкою завдав їй брехню. Тоді вона почала просити його і силкувала ся збудити його милосерде.

150) У Плутарха Селевк закінчує Клеопатрі лише, що потаїла деякі дорогі цінності, не подаючи їх вартости.

151) По Плутарху Клеопатра так розсердила ся на Селевка, що скочила мов скажена, вхопила його за волосє і надавала йому позаушників так, що аж Цезарь усміхнув ся і старавсь успокоїти її.

152) Лівія була Цезаревою жінкою від р. 38 до Хр.

153) Плутарх кінчить оповіданє про сю Цезареву візиту у Клеопатри увагою: „він думав, що порядно ошукав її, але сам був ошуканий далеко більше“.

154) Плутарх знає тільки про одну розмову Долябеллі з Клеопатрою, власне зараз по Цезаревій візиті.

155) По Плутарху Клеопатра за Цезаревим дозволом пішла уквітчати Антоніїв гріб, а потім засїла до пишного бенкету, підчас якого селянин принїс їй кошук прекрасних фії. Він показав їх римським вартовим і ті пропустили його до Клеопатри. Вона по обіді написала лист до Цезаря, а виславши його віддала всю прислугу крім Іри і Харміяни і замкнула ся з ними в покоях.

156) Місяць був Клеопатрина звїзда.

157) Те, що Іра вмерла від Клеопатриногo поцілунка без участи гадюки — Шекспірів додаток.

158) Плутарх подає кілька версій про Клеопатрину смерть. По одному оповіданю вона доти

шпилькою дразнила гадюку, доки та не виплалась їй у рамя.

159) Плутарх каже, що у Клеопатри на тілі знайдено дві маленькі рани від укушення гадюки, але говорить тільки про одну гадюку.

160) По Плутарху Цезарь прочитавши лист Клеопатри, де вона просила поховати її обік Антонія, догадав ся, до чого воно йде і вислав гонців, щоб, коли можна, запобігли нещастю, але ті застали Клеопатру й Іру вже мертвими, а Харміяна ще поправляла діячем на голові своєї пані, та зараз же впала і вмерла.

161) По Плутарху Цезарь хоч дуже сердив ся на Клеопатру за її самовбійство, то про те не міг відмовити подиву її благородству і велів по королівськи похоронити її тіло обік Антонія. Також обі прислужниці за його розказом були похоронені з честю.

